

૧૪૧ ગ્રંથ : પુસ્તક પાંચમું

રાગ અને વિરામ

[વાર્તાસંગ્રહ]

: લેખક :

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

[સર્વ પ્રકાશના થઈ લેખકને સ્વાધીન]

પ્રથમ આવૃત્તિ : નવેમ્બર ૧૯૫૯

પુનર્મુદ્રણ : માર્ચ ૧૯૬૨

કિંમત : રૂ. ૧-૨૫

: પ્રકાશક :

સાલભાઈ મણિલાલ શાહ
શ્રી જ્ઞાન-મંજી સહવાચનમાળા દ્વારા
કલિબર્મિના દેશ સામે : અમદાવાદ

: મુદ્રક :

કાનિયાસ મોનીવાલ દેસાઈ : ચંદ્રિકા પ્રિન્ટરી
મિલ્લપુર રોડ : અમદાવાદ

અર્પણ

સેવા, નિર્ભયતા અને સ્નેહની મૂર્તિ

પૂજ્ય મુનિ શ્રી કલ્યાણચંદ્રજી 'બાપા'ને—

જેમણે, જરૂર પડી ત્યારે,
તનને તાંદુરસ્ત અને મનને પ્રકુલ્લ બનાવવાની
મમતા દાખવીને મને ઉપકૃત કર્યો છે;
—એમના એ ઉપદેશના સ્મરણમાં

સાદર સ્તમર્પણ

—રતિલાલ

જેના દિલ દરિયાવ, દેવાના એ રાજવી;
વિદ્યાપ્રીતિ અપાર, સિદ્ધસખા એ માનવી.

ઘાતર્કી

	પૃષ્ઠ
૧ હીરાની ખાણ	૧
૨ જગત આત્મા	૧૫
૩ અપૂર્વનો આનંદ	૨૧
૪ આરિય ખાંડાની ધારોણ	૩૪
૫ કૃતસા	૫૦
૬ અમેલ પ્રતિભોધ	૫૬
૭ અમણોપાસકે સક્ષિગ	૭૦
૮ ઉદ્યો અઢંકાર	૭૭
૯ રાગ અને વિરાગ	૯૨
૧૦ સાચો ધર્મ	૧૦૩
૧૧ માલિકની આજ્ઞા	૧૧૨
૧૨ નિર્મોહી શુદ્ધ	૧૨૨
૧૩ કમ્પાણગામી દીપવ	૧૩૦

ગુહ્યતા સાથે જ્ઞાન આપવાનો સહેલો અને સર્વમાન્ય પ્રકાર તે વાર્તા. આવી વાર્તા કહેવાની કે લખવાની કળા માતા સરસ્વતીની કૃપા હોય તો જ સાંપડે.

વળી વાર્તા સંજીવની કે વાંચની એ પણ માનવજીવનનો એક વિશિષ્ટ લઘાવો કે અધિકાર છે. અને તેથી જ વિશ્વના કંઈકે અંતર સમગ્ર સાહિત્યમાં કથા-વાર્તાઓનો દિરંગ, સાહિત્યના બીજા બધા પ્રકારોના દિરંગ કરતાં વધારે છે.

‘અભિષેક’ અને ‘સુવર્ણકંકણ’ પછી મારો આ ત્રીજો વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થાય છે. આ વાર્તાસંગ્રહ—‘રાગ અને વિરાગ’—માં જે વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે, તે બધી વાર્તાનાં બીજા આગમિક કે ધર્મ જૈન સાહિત્યમાં સ્વયંવાચેલાં છે. એ બીજાને કેન્દ્રમાં રાખીને મેં, મને ગમે અને આવડે તે રીતે, અત્યારના વાચકને લક્ષમાં રાખીને, આ વાર્તાઓની રચના કરી છે.

આ વાર્તાઓમાં વાર્તા-કલાનું તત્ત્વ હોવાનો દાવો મારાથી થઈ શકે એમ નથી એ હું જાણું છું, અને છતાં આ વાર્તાઓ લખવામાં મેં અસ્પષ્ટિ પણ આનંદનો અનુભવ કર્યો છે, એટલું જણાવવાની રજા લઉં છું.

જુદાં જુદાં સામયિકો માટે જુદે જુદે સમયે લખાયેલી આ વાર્તા આજે અંતરજીવની પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે તેનો મરજી શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા દ્રશ્યના સદૃશ્ય દ્રશ્ટીઓ શ્રી લાલજીભાઈ મણિલાલ

સાહ અને હાર્દશ્રી 'જ્યલિખ્યુ'ને ધટે છે. મારા પ્રત્યે આવી લાગણી દાખવવા બદલ હું દ્રસ્ટનો બહુ આભારી છું.

આ વાર્તાઓની પસંદગી અને એમાં ઘટતો ફેરફાર કરીને એની જરૂરી માવજત મારા હાર્દશ્રી. જ્યલિખ્યુએ કરી છે, એટલું કહેવાનું મન, આ વાર્તાઓનું મૂલ્ય વધારવાના લેખકથી પણ, ઘણું આવે છે એમનો હું અહીં આભાર તો શું માનું? એક હાથ ખીન હાથનો આભાર શી રીતે માની શકે?

આ પુસ્તકને મનોહર કવર-ડિઝાઇનથી સુશોભિત બનાવવા માટે જાણીતા ચિત્રકાર શ્રી સી નરેન્દ્રનો હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

આટલા પ્રાસંગિક નિવેદન સાથે આ વાર્તાસંગ્રહ હું વાચકોના કરકમળોમાં રજૂ કરું છું.

માર્ચ ૧૫૨ અમદાવાદ-૧
ચિ સ ૨૦૧૧ : જ્ઞાનપથથી
તા. ૫-૧૧-૧૯૫૯

૨. ડી. દેસાઈ

પુનર્મુદ્રણ પ્રસંગે

રૂઝમું સમય જતને જાય, એ પ્રમાણે શ્રી જીવન-મણિ સદ્ગાયનમાળાની વિસ્તરતી જતી લોકપ્રિયતાનો લાભ આ પુસ્તકના પુનર્મુદ્રણરૂપે મળે છે, એ પ્રસંગે એ દ્રસ્ટ અને એ દ્રસ્ટતા બંને ભાવનાશીલ, સતત જાગ્રત અને કસ્યાલુકાંક્ષી દ્રસ્ટી મહાત્માઓ તરફ વિશેષ આભારની લાગણી વ્યક્ત કરવા સિવાય મારે બીજું કરું કહેવાનું નથી.

તા ૫ ૩ ૧૯૬૨

૨. ડી. દેસાઈ

અતે તો હેમનું હેમ

માણસ નવીનતાનો ચાહક છે એ રોજ નવું નવું માગે છે, અને દુનિયામાં એને નવું નવું મળતું રહે છે. પણ ત્યારે જોડા જીનરીને પરિસ્થિતિની પારખ કરીએ છીએ ત્યારે કૃતાના રેંટના જેવી નિયતિ દેખાય છે. ખાસી થયેલા જરાય છે અને જરાયેલા ખાસી થાય છે; અને એવી ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે

નવા યુગની નારી જૂના અલ્પદારો ભાગીને નવાં આશ્ચર્યો ધડાવે છે; ને વળી કાળક્રમે એ આશ્ચર્યો જૂનાં થઈ જાય છે; અને એથીયે આગળના યુગની નારી એ જૂનને બંધાવી નવાં ધરેણાં ધડાવે છે.

પણ જૂના અને નવામાં હેમ તો એકનું એક હોય છે. એમ વાર્તાતત્ત્વનું પણ છે. સંસાર એનો એ છે, એના પ્રશ્નો, વિદંબણાઓ, ક્ષોડાઓ, પૂર્વશ્લોકો, પ્રતિજ્ઞાઓ અને પરમાર્થો એના એ છે. ફક્ત નવી રીતે રજૂઆતના કાનજો એ ‘નવીન’નું ગિરુ પામે છે.

આ વાર્તાસંગ્રહમાં રજૂ થયેલી વાર્તાઓ જૂના કાળની જરૂર છે, પણ એમાં ચર્ચાયેલા પ્રશ્નો તાજા છે; એ કદી જૂના થવાના નથી. માણસની વિદ્યા તરફની પ્રીતિ, પરમાર્થ તરફનો ચાહ, જીવન-ઉત્કર્ષની ઝંખના ને પરિસ્થિતિનો લાભ લેવાની વૃત્તિ એની એ રહી છે, અને એ રીતે આ વાર્તાઓ માનવીય વૃત્તિઓનું અત્યંતુ દર્શન કરાવી જાય છે.

પ્રખુલ લેખકની એક કૃતિ ‘સુવર્ણકંઠણ’ પ્રથમ વર્ણના આલોકને મળેલી છે. આ કૃતિ ત્રીજા વર્ણના આલોકને મળી હતી. એ પછી ‘કલ્યાણમૂર્તિ’ પાંચમા વર્ણના આલોકને આપી છે. આ પ્રથમ આગતિનું પુનર્મુદ્રણ છે. કાવકી અને સત્ત્વભરી શૈલીવાળા, મંજળતાવનાભર્યા આ વાર્તાસંગ્રહો અમારા વાચકોને ગમ્યા છે, એ કહેવાની જરૂર નથી.

આવા સુંદર સંગ્રહો દ્રશ્યને આપવા બદલ અમે માતનીય લેખકના આભારી છીએ.

લેખકના વાર્તાસંગ્રહો

- (૧) અભિષેક ૩-૦૦
 (પ્રસ્તાવના - પંડિતવર્મા શ્રી સુખલાલજી)
 માધી સાક્ષીચંદ્ર નરસિંહદાસ સ્મારકમાળાનું
 ગુજર્ ૨ અંકરત્ન કામાંલપતું પ્રકાશન
- (૨) સુવર્ણકંકણ ૧-૦૦
 શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા દ્રષ્ટનું પ્રકાશન
- (૩) રાગ અને વિરાગ ૧-૨૫
 શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા દ્રષ્ટનું પ્રકાશન
- (૪) પદાપરાગ ૧-૫૦
 (પ્રસ્તાવના - સાક્ષીચંદ્ર શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી)
 શ્રી જાગૃતીદેવદાસ શ્રી સ્મારક પુસ્તકમાળાનું પ્રકાશન
- (૫) કથ્યાણુભૂતિ ૧-૦૦
 શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા દ્રષ્ટનું પ્રકાશન

શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા દ્રષ્ટ

હીરાની ખાણ

અંકુશપુરી સમી કોત્રાળી નગરી ભારે વંબવચ્ચાળી નગરી હતી. એની સમૃદ્ધિ અને ધર્મભાવના આદર્શ હોખાતી. વેપાર-વણજ અને દુનનર ઉચ્ચેગમાં પણ એ નગરી બહુ પંકાયેલી હતી.

એ નગરીમાં એક ઈંદ્રિ રહે. વિશાખદત્ત એમનું નામ. જેવા કમેં શૂરા એવા જ ધર્મે પૂરા. એમની સંપત્તિ બહોળી, શાખ જળરી અને દેશપરદેશમાં એમનો વેપાર ચાલ્યા જ રહે. જ્યાં જુઓ ત્યાં એમના નામ પર ટૂંક મુકાય.

દેવદર્શન, ગુરુવિનય, શાસ્ત્રધરણ અને ધર્મપાટનમાં પણ એ એટલા જ સુદન. બધું રૂટે પણ ધર્મ તો લીધરે જ નહીં. ધર્મથી જ સૌ મારું વાનું થાય, એવી એમની દૃઢ ઇચ્છા. અહિંસા, પ્રાણીદયા અને પ્રભુવચન એ તો બધે એમને પ્રાણથી પણ પ્યાગું. એ માટે એ હંમેશાં બગરૂક રહે.

જેવો શેરનો વ્યાપાર-વ્યવહાર ચારો ચાલતો, એવો જ એમનો સંચાર વ્યવહાર પણ મુખપૂર્વક ચાલ્યા કરતો, હુદુંબમાં નાનમાં અને ગામમાં એમની આમન્યા પડતી. પંચમાં એમનું પૂછણું રહેતું. પંચમાં એમનું સ્થાન હતું. સૌ કોઈ ચાહી

સલાહ લેવા શેઠ વિશાખદત્તની પાસે આવતું.

કાળ કાળતું કામ કરતો હતો. એને મન તો કોણ સુખી અને કોણ દુઃખી, કોણ ધનપતિ અને કોણ ધનહીન—બધાં સરખાં. એનું ચક્ર ફરે અને કોઈ કુખેરલાંડારી બની જાય તો કોઈ ભિખારીમાં ફેરવાઈ જાય ! સમયના વારાફેરા તો હંમેશાં આવા જ રહ્યા છે. ઊભ્યા તે આયમે, આયમ્યા તે ફરી જીગે !

શેઠી વિશાખદત્તનો વખત પલટાયો, અને સૂરજ આયમ્યે દિવસ આયમી જાય એમ એમનું ભાગ્ય આયમ્યું અને એમની લક્ષ્મી મોં ફેરવી ગઈ. ધનપતિ વિશાખદત્ત ભોવભોતામાં ધનહીન બની ગયા.

લક્ષ્મી ગઈ તો ગઈ, પણ સાથે જાણે પ્રતિજ્ઞાને પણ ખેંચતી ગઈ. શેઠની ભરી ભરી રહેતી હવેલી હવે ખાલી ખાલી રહેવા લાગી. રકબોખડબો લેણદાર આવે તો આવે, નહીં તો કોઈ કાગડોય ફરકે નહીં એવો સૂનકાર વ્યાપી રહ્યો !

શેઠ એના એ હતા, એમની અક્ષત-હોંશિયારી, કુનેહ-કામેલિયત અને ધર્મપરાયણતા પણ એનાં એજ હતાં; પણ લક્ષ્મીદેવી રિસાઈ ગયાં હતાં ને ! વસુ વિના નર પશુ !

ધનની પૂજક દુનિયાએ ત્યાં ધન ન ભોલું અને જાણે પોતાની પીઠ ફેરવી લીધી !

વિશાખદત્ત વિચારે છે ‘ જ્યાં સ્વજનો છે, સ્નેહીજનો છે, જ્યાં પાંચમાં પ્રતિજ્ઞા મેળવી છે અને જ્યાં સુખસાહેબી માણી છે, ત્યાં હવે ધનહીન બનીને રહેવું ઉચિત નથી. પરિશ્રમને માર્ગે ભાગ્યની અજમાયશ કરવાનું પણ અહીં ન ફાવે; લોકતાજ અને જૂની આખરૂં આડે આવે અને આપણો પુરુષાર્થ

દીલો પડી જાય. અર્થુ' અત્યારે વતનમાં વસવાથી ! સંપત્તિ જ ને આવી ગઈ, તો પછી મુખમાદાળી અને કુટુંબકળીલો કેવો ! સલો પરદેશ અને સલો આપણો પુરુષાર્થ !'

શેઠ થોડોઘણો પૈસો ભેગો કર્યો. એનાથી કુટુંબની આજીવિકાની થોડીક ગોઠવણ કરી અને થોડુંક કરિયાણું ખરીદ કર્યું. અને એક દિવસ એ પોતાનાં ખડિયા-પોટલાં લઈને ઊપડી ગયા પરદેશ તરફ.

વજૂકર નગરની નામના ત્યારે જૂથ હતી. જે ત્યાં જઈ મહેનત આદરે એના ઉપર લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થયા વિના ન રહે, એવી એની શાખ. અને જેણે એણું નામ એવા જ એના શુણ, વજૂકર નગર સાથે જ વજૂના આકારનું (હીરાની ખાણોવાળું) નગર હતું. એના સીમાડામાં હીરાની ઘણી ખાણો હતી. અનેક પુરુષાર્થી' માનવીઓ ત્યાં જઈને હીરા ખોદવાના હુન્નરમાં પોતાના સાધ્યની અજમાયશ કરતા.

વિશાખદત્તે વજૂકર નગર તરફ પ્રયાણ આદર્યું.

આશા એમના માર્ગમાં ઉત્સાહનાં ફૂલ વેરી રહી.

વખત મળે અને ઉત્સાહ જાગે ત્યારે પ્રવાસ; જરૂર જણાય ત્યારે સોજન અને આરામ; રાત પડે ત્યારે કોઈગામને ગોંદરે ધમનું ચિંતન કરતાં નિદ્રા—આ રીતે વિશાખદત્તનો પ્રવાસ ધીમે ધીમે આગળ વધતો હતો. આલનાં આલતાં એને કેટલાક પ્રવાસીઓનો ભેટો થઈ ગયો.

એક દિવસની વાત છે. સૂર્ય મધ્યાહન વટાવી ચૂક્યો

હતો. લોજનની વેળા વીતી થઈ હતી, પેટનો અગ્નિ ધધનની રાહ ભેઈ રહ્યો હતો.

એક ગામને સીમાડે, વિશાળ વૃક્ષની શીળી છાયામાં, વિશાખદત્ત ખાવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. એના સાથીઓએ તો ક્યારનું પેટને ભાડું આપી દીધું હતું.

સામે લોજનની સામગ્રી તૈયાર પડી હતી અને વિશાખદત્ત કોઈ કોંડા વિચારમાં જિતરી ગયો. એને થયું, ‘કેવો આ પ્રવાસ અને કેવી આ ધનલોભપતા ! કેવળ આલ્સ આલ્સ જ કરવાનું ! ન ઈષ્ટદેવનું પૂજન, ન ગુરુનું દર્શન, ન ધર્મનું પાલન ! અને ન કોઈ સંતસાધુ કે અતિથિ-અવ્યાગતને ભિક્ષા આપવાની વખત થાય અને પશુ-પંખીનો પેટે એકલા એકલા પેટ ભરી લેવાનું ! આજીવિકા અને ધન માટેના આવા ને આવા રઝળપાટમાં ક્યાંક આ જીંદગી હારી ન બેસાય !’

ખાવાનું ખાવાના ઠેકાણે પડ્યું રહ્યું અને વિશાખદત્ત જાણે પોતાના વિચારોને વાગોળવામાં જ રોકાઈ ગયો. ખાવું એને જાણે આજે હરામ થઈ પડ્યું. એ તો પૂતળા જેવો સ્તબ્ધ બનીને બેસી જ રહ્યો.

પ્રવાસીઓ તો ભેઈ જ રહ્યા : ‘અરે, આ વિશાખદત્તને આજે શું થયું છે ? આમ કેમ સૂતમૂત બની ગયો છે ? આજે એ કા ન કંઈ ખાય કે ન કંઈ પીએ !’

એની પાસે જઈને એમણે કારણ પૂછ્યું. બિચારો શું જવાબ દે ? આવી વાત બીજાને કહે પણ શું વળે ? પણ આમ ને આમ જિંદગી હારી જવાના વિચારે એની આંખોને આંસુ-ભીની બનાવી દીધી.

સાથીઓએ બહુ બહુ આશ્વાસન આપ્યું અને વારંવાર

પૂછ્યું ત્યારે વિશ્વાખંડતે એમને પોતાના મનની વાત કહી.

પ્રવાસીઓ બોલ્યા : “ભાઈ, આ પ્રવાસ કંઈ થોડો જ આપણે આનંદ-પ્રવાસ છે ? અને આપણે બે ટંક ખાઈ એ છીએ એ કંઈ થોડું જ સ્વાદ માણવા કે મોજ ઉડાવવા ખાઈ એ છીએ આ તો ભાઈ, દેહને દાણું આપવાની જ વાત છે. માટે શાંત થાઓ અને થોડુંક ખાઈ લો.”

વિશ્વાખંડતે જમી લીધું અને રાત પડતાં આરામથી ત્યાં જ ઊંઘી ગયો.

એમ્તો શિયાળો !

મધરાતે ટાઢ વાવા લાગી એટલે એણે જોડવાનું લેવા માટે પોતાના સામાન તરફ હાથ લંબાવ્યો; પણ ત્યાં તો કશું જ હાથ ન લાગ્યું. જગીને એણે આશ્ચર્યમાં જોયું તો ન મળે કશિયાણાનું પોટલું અને ન મળે પોતાનો સામાન ! અને પેલા આશ્વામન આપનાર પ્રવાસીઓ પણ ક્યાંય અલોપ થઈ ગયા હતા ! એ આશ્વામન મોઢું પડી ગયું : હરિદ્રની રહીસદી બધી પૂંછ હરાઈ ગઈ; અને વિશ્વાખંડતને લક્ષાટે ઉપર આભ અને નીચે ધરતી બાકી રહ્યાં.

પણ હવે રુદન કર્યે, હિંમત હાર્યે કે નિરાશ થયે ચાલે એમ ન હતું. એણે પોતાના મનને સાબરું કયું અને જેમ તેમ કરીને એ વસ્ત્રકર નગર પહોંચી ગયો.

ત્યાં એણે હીરાની ખાણ જોડવાનું કામ શરૂ કર્યું. હજી હાથ્યદેવને પ્રગ્લ્ન થવાને વાર હતી. એટલે કામ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આખો દિવસ વીતાવવા છતાં એને માંડ પેટ પૂરતું મળી રહેતું.

ક્યારેક મન દીનું પડતું તો એ એને મુમત્તવનો :
 ‘અન્યાદે આવા અને રહેવાનું મળી રહે, હું એ પણ મું ઓછું
 છે ? આજે આટલો મારું મળ્યો છે, તો આગળ વળી
 ક્યારેક કિસ્મત યાની નહીં આપે એમ આ માટે માનવું ?’

અને એનો આશ્વાસનું દીલો ન પડ્યો.

એણે પોતાનો પુરુષાર્થ વલુદબંધે સાક્ષ્ય મળ્યો.

વનુકર નમ્રની દીરાની ખાણોની નજીકમાં એક ભાવાજી
 ગેર, એમનું નામ દિવાકર. લોકો એમને યોગી તરીકે ઓળખ-
 ખતા. દીગની પરખમાં અને ખાણોમાંથી દીગ શોધી કાઢવાની
 વિદ્યામાં એ યોગી નિપુણ લેખાના. એ ભાગ્યમાં ધણા એમની
 મહાદ લેવા પણ આવતા.

વિશ્વાખરતને ધીમે ધીમે યોગી દિવાકરનો અનિચય થવા
 લાગ્યો. ક્યારેક ક્યારેક એ વિશ્વાખરતના કામમાં વગર મારી
 નસાદ પણ આવતા, તેથી એને યોગી તરફ બાંધ થતો ગયો.

વિશ્વાખરતની નમ્રતા, ચિત્તચરીત્રતા અને ધર્મપ્રિયતા
 એકને દિવાકરે એના તરફ વિશેષ લાગણી દર્શાવવા માંડી.
 ધીમે ધીમે જન્મે વચ્ચે આત્મીયતાના તાણાચાણા વળાણ લાગ્યા,
 દિવસમાં એક વાર મળીને નિરાંતે વાનો ન કરે તો એમને
 થત જ ન પડે !

એક દિવસ યોગી દિવાકરે લાવજીખીના મ્હે એકી
 વિશ્વાખરતને કહ્યું : “ મદાનુભાવ, દીગની ખાણો ખોદાવતાં
 તમને જે બાંહે મહેનત અને કષ્ટ લેવાવનાં પડે છે, તે દરે

મારાથી જોઈ શકાતાં નથી. ગમે તેમ કરીને એનું નિવારણ કરવું જોઈએ.”

વિશાખદત્તે વિનમ્ર બનીને કહ્યું : “ યોગીરાજ, પણ જ્યાં ભાગ્ય જ એવું હોય ત્યાં માનવી બિચારો શું કરે ? ભાગ્ય જાગે ત્યાં લગી પુરુષાર્થ કરવો જ રહ્યો—ક્યારેક તો છેવટ નમ્રીબ ઊધડશે જ એવી દૃઢ આસ્થા રાખીને ! અને મહેનતથી કંટાળીએ તો કેમ કામ ચાલે ? સિંહ જેવો સિંહ પણ જો સૂઈ રહે તો એનું ભક્ષ્ય થોડું જ એના મોઢામાં આવીને પડે છે ? તો પછી અમે તો કોણ માત્ર ? છતાં આપની પાસે કોઈ બીજો માર્ગ હોય તો કૃપા કરીને બતાવો ! હું તૈયાર છું.”

દિવાકરે વધુ લાગણી બતાવતાં કહ્યું : “ ભાઈ, એવો કાંઈક ઉપાય મારી પાસે છે એટલે તો હું વાત કરું છું. તમારી નમ્રતા ભક્તિપરાયણતા અને પ્રેમે મને પરવશ બનાવી દીધો છે. હું તમારા ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન છું. મારી વિદ્યાસિદ્ધિ તમારા જેવા ધર્માત્માનું દુઃખ દૂર કરવામાં કામે નહીં લાગે તો પછી એના બીજો ઉપયોગ પણ શું છે ? જરા સાંલગી, મારા ગુરુની કૃપાથી મને ધરણીકંથ નામની વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ છે. અને એ વિદ્યાના પ્રતાપે કઈ ધરતીના પેટાજમાં શું શું ભયું છે, એ હસ્તામલકની જેમ હું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું.”

જાણે પોતાના કથનની અચૂર માપતા હોય એમ દિવાકર વિશાખદત્તની સામે જોઈ રહ્યો. વિશાખદત્ત પણ મુગ્ધ બનીને એમની વાત સાંલગી રહ્યો.

યોગીએ પોતાની ચમત્કારી વાત આગળ ચલાવી “ મારી એ વિદ્યાના બળે, અહીં રહ્યો રહ્યો, હું દીવા જેવું સ્પષ્ટ બાણી શકું છું કે અહીંથી પૂર્વ દિશામાં, ત્રણ કોશ દૂર, કાત્યાયની

અંકિત દેવીનું મંદિર આવેલું છે. એ મંદિરના આગળના
વાગમાં મોટો ધનબંડાર હટાયેલો પડ્યો છે—પૂરા પાંચ કરોડ
મીનેયા જેટલો ! પૂજન-યજ્ઞનથી એ દેવીને પ્રમત્ત કરીને એ
બંડાર તમને અપાવવા હું ઇચ્છું છું. તમારા જેવા ભક્તનું
બલું કરવાનો મારી પામે આ માર્ગ છે; અને એ માર્ગ
સમજાવું જેવો અચૂક છે. જોશો, તૈયાર છો ને ?”

શ્રેષ્ઠી ગિચારો ડઘાઈ જ ગયો. ક્યાં અત્યારની ‘આજ
રજવું અને કાલ ખાવું’ જેવી દશિદ્વતા, અને ક્યાં, જિંદગીમાં
જેની હત્યા પણ ન કરી હોય એવા, પાંચ કરોડ સૌનેયા ?
પણ એનું મન આવી વાતને સાચી માનવાનો ઇનકાર કરવા
લાગ્યું; એનાથી પુછાઈ ગયું :

“ભક્ષા યોગીગજ, એ ધનબંડાર અત્યાર મુધી આપે
કેમ ત્યા જ રહેવા હીધો ? એને આપે પોતે કેમ બંડાર ન
કાઢી હીધો ?”

યોગીએ સ્મિત કરીને કહ્યું : “મહાનુભાવ, તમારી શંકા
સાચી છે—કોઈને પણ આવી ગંકા થાય; પણ એમ થવાનું
કારણ છે. જરા મારી વાત નાંભજો.”

શ્રેષ્ઠી આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીને માંભળી રહ્યો. દિવાકરે પોતાની
વાત કહેવા માંડી :

“ગંગા નદીનો પામે આવેલ અરવલ નામનો નેસટો એ
મારું મૂળ વન. અમે વર્ષો પાસણ. મારા પિતાનું નામ
જલણ વિપ્ર. સુવાવઘામાં જ હું કુસંગે ચડી ગયો અને મને
અનેક વ્યસનો વળ્યાં. એ વ્યસનોએ મને ઘરથોર બનાવ્યો.
મારા આવા અપદ્વિયોથી ગુસ્સે થઈને એક વાર પિતાજીએ
મને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. મને તો જાવતું હતું ને વેલે કહ્યા

જેવું થયું. હવે મારા સ્વચ્છંદનો આરો ન રહ્યો.

“રખડતો રખડતો હું શ્રીપર્વત નામે સ્થાને જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં એક ગુફામાં એક યોગીને ધ્યાનમગ્ન જોઈને હું એમનાં ચરણોમાં બેસી ગયો. યોગી મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા અને હું એમનો શિષ્ય બની ગયો.”

“સમય જતાં મારા વિનય અને ભક્તિથી એ યોગી તુષ્ટમાન થયા અને મને એમની કેટલીક મિદ્ધિઓ શિખ-વાડવાની કૃપા કરી.

આ ધરણીકલ્પ વિદ્યા પણ એ મહાગુરુની કૃપાનું જ ફળ છે. પણ એ વિદ્યા આપતી વખતે ગુરુજીએ મને ચેતવણી આપી કે ‘આ વિદ્યાનો ઉપયોગ તારા પોતાના સ્વાર્થને માટે કે કોઈ અધર્મી’ જીવ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે કરવાનો નથી, એમ કરીશ તો તારી એવિદ્યા લુપ્ત થઈ જશે. અવસરે યોગ્ય મુપાત્રને અર્થે જ એનો ઉપયોગ કરવો.’

“ગુરુની એ શિખામણ મેં માથે ચડાવી અને હું રવાના થયો. અને ત્યારથી અત્યાર સુધી યોગ્ય પાત્રની શોધમાં એ ધનભંડારની વાત કોઈને ન કરી. આજે તારા જેવું ધર્મી મુપાત્ર મળવાથી એ ધનભંડાર તને મળે એવી મને ભાવના થઈ આવી છે.

વિશાખદત્તને હવે કશું પૂછવાપણું ન રહ્યું. એનું મન તો બાલુ કરોડો સોનૈયાઓના દગમાં આળોટવા લાગ્યું. સંપત્તિએ જન્માવેલ મુખચાદણી અને વૈભવવિલાસની કંઈ કંઈ શિખાઓ ઉપર એનું મનમકંટ ફૂદાફૂદ કરી રહ્યું. ધન આવતું હોય — અને તેય આટલી સહેલાઈથી અને કરોડો સોનૈયા જેટલું વિપુલ — તો ભલ્લા કેને લોભ ન વગરે ? સોનું દેખીને ભે

મુનિવર પણ ચળના હોય તો આ તો ધનનો અર્થ! મૃદસ્થ-
માત્ર જ હતો ને!

એને થયું : ક્યારે વખત પાકે અને ક્યારે ધન મળે ?
આવું આકટે મધ તો એણે કહી સ્વપ્નમાંય જોયું ન હતું.
હવે વાર કેટલી ?

એ તો નત મનકે ચોગી દિવાકરની વાતનો સ્વીકાર
કરી રહ્યો.

વાતનો બંધ વાળનાં દિવાકરે હતું : “ માગ કામમાં એ
વિધન, એટલે શુભ કામને જલદી પાર પાડ્યું જ સાડું !
કાલ્યાણની અંદિકા દેવીને પ્રસન્ન કરવાની પૂજામામઝી લઈને
આજે મધ્ય રાત્રિએ જ આપણે એના મંદિર તરફ રવાના
થઈશું. તમે બધી મામઝી માથે તૈયાર થઈ રહેજો. જવાનો
વખત થશે એટલે હું આહીં આવીને તમને માઠ કરીશ
મારો માઠ ગાંભીરનાં જ તમે આવી પહોંચજો. ”

પછી દિવાકરે પૂજાપામાં શું શું લાવવું એ મમજાવ્યું
અને એ પોતાને સ્થાને ગયા.

વિશાખદત્ત તો આજે હપંથેલો થઈ ગયો હતો. એને થતું
હતું : એની માત નહીં પણ મિત્તેર પેટીનું દારિદ્ર આજે
ફીટવાનું હતું !

એણે બધા પૂજાપો જાચી બાતનો ભેગો કરી લીધો—એમાં
ખર્ચ કરવામાં જરાય લોભ ન કર્યો ! હવે તો ક્યારે વખત
થાય અને ક્યારે ઊપડીએ, એની જ એને તાલાવેલી લાગી.
એક એક ઘડી બાણે એક એક દિવસ જેવી લાંબી થઈ પડી !
વખત શેં બીતે ?

આજે તો એનું રામ રામ ધનના વિચારથી જ ઘેરાઈ
મથું હતું. ધનના લોભે એના વિચેકને પણ બાણે આવરી લીધો

હતો. પોતે કેવો પૂજારી લેગો કર્યો હતો, એવા પૂજારીનો અર્થ શો હતો, અને એનાથી થતી પૂજા કેવી થવાની હતી, એનું પણ એણે જ્ઞાન ન હતું.

સૂરજ આથમ્યો, રાત પડી, મધ્યરાત્રીનો વખત થવા આવ્યો, અને યોગી દિવાકર આવી પહોંચ્યા. વાતો કરતાં કરતાં બન્ને અંદિકાના મંદિરે પહોંચી ગયા.

દિવાકરે વિગ્રાબદ્ધને કહ્યું : “હવે આપણો સમય થઈ ગયો છે. આપણે આપણું કામ જલદી પૂરું કરવું જોઈએ. તમે અંદર જઈને દેવી કાત્યાયનીનું પૂજન કરો. હું મંદિરના બારણા પાસે મંડળ આજેખી એનું પૂજન કરીને આપણા કામની તૈયારી કરું છું.”

યોગી બહાર રહ્યા અને વિગ્રાબદ્ધ મંદિરમાં પ્રવેશ્યો. પણ મંદિરનું અંદરનું દૃશ્ય જોઈને ઐપ્પી તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. એનું અંતર જાગી ઊઠ્યું. અને એ વિચારમાં ઊતરી ગયો. એને થયું : ‘ક્યાં મમઝ વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારી શ્રીશક્તિ સ્વરૂપ દેવી અને ‘ક્યાં પશુ અને નરનો બલિ લેનારી પ્રચંડ, ભયંકર, ખીલતસ આ કાત્યાયની અંદિકા ?’

એનું મન પોકારી રહ્યું : ‘આવી હિંસક દેવીનું હું પૂજન કરું ? ક્યાં મારો દેવ ? ક્યાં મારા શુર ? અને ક્યાં મારો ધર્મ ? અહિંસા, દયા અને કરુણાનો વ્રતધારી હું આજે ધનના લોભે આ શું કરવા તૈયાર થયો છું ? ધનના લોભે હું કાર્ય-અકાર્ય, ધર્મ-અધર્મ, અહિંસા-હિંસા એ બધું જ વીસરી ગયો ? ના, ના, આવું પાપનું ધન મારે ન ખપે ! સયું આવા ધનથી ! ભલે હું અને ભલી મારી દરિદ્રતા !’

અને એ દોડીને એકીઆસે—બાણે પાછળ ઠોક મેલ

પડ્યું હોય એમ—મંદિરની બહાર નીકળી ગયો. પછી યોગી પાસે આવીને પોતાના મનની વાત એણે કહી સંભળાવી :

“દિવાકરજી, તમે યોગી થઈને મને આવે માર્ગે લઈ આપ્યા ? આવો અધર્મ તમે મારે હાથે આવરાવવા ઇચ્છો છો ? પણ એમાં તમારો શો દોષ ? લોભિયા હોય ત્યાં પુતારા પૂતી જાય તો એમાં પુતારાનો શો વાંક કાઢવો ? મારા લોભે જ મને કુમતિ સુખાડી અને કુમાર્ગે દોર્યો ! પાંચ કરોડ સૈન્યા કંઈ રસ્તામાં રજાના પડયા ન હોય, એટલું થ હું ન સમજી શક્યો ! લોભે મારી જીવિને જ બહેરી બનાવી દીધી હતી. પણ હવે મારા ધર્મે મને માર્ગ બતાવી દીધો છે. તમે તમારા માર્ગે જાઓ અને મને મારે માર્ગે જવા દો. આપણા માર્ગે હવે કાયમને માટે જુદા પડે છે.”

પગવાર તો યોગી આ માંભળી રહ્યો; પણ એ હવે આવી વાતો માટે તૈયાર ન હતો. પોતાના ચિકારને આમ છટકી જતો જોઈને એ રાતોપીળો થઈ ગયો.

મૂળ વાત આમ હતી : યોગીનો સ્વાંગ સજીને ફરતા એ જાવાજી દિવાકરને કાત્યાયની ચંડિકા દેવીને એક નરબલિ ચઢાવવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી કેવી રીતે થાય એની એ હમેશા ચિંતા કર્યા કરતા. એવામાં એમને આ ભલો-ભોળો શેઠ ભેટી ગયો. એટલે એ પોતાનું કામ પૂરું કર્યા વગર એને છોડે એમ ન હતો. આવો બગીચ લક્ષણો નર બીજે ક્યાં મળવાનો હતો ?

એણે આખોને લાલચોળ કરીને અને ચહેરાને વિકરાળ બનાવીને બિહામણે સ્વરે વિશાખદત્તને કહ્યું :

“બેટમજી, પાંચ કરોડ સૈન્યા એમ રસ્તામાં થોડા પડયા

હતા કે ચાલી નીકળ્યા'તા ઉપાડી બેવા ? માથું આપે એ માલ જમે. હવે તો તમારું માથું વધેરીને કાત્યાયની ચંડિકાના ચરણોમાં મૂક્યે જ છૂટકો છે ! આ દુનિયામાં તમારાં સોએ વર્ષ પૂરા થઈ ગયાં સમજો ! તમારો આ લોક તો બહુ જગડ્યો; પણ હવે પરલોક મુધારવો હોય તો ઈશ્વરેવનું સ્મરણ કરી લો અને જલદી તૈયાર થઈ જાઓ ! દેવી તમારા ભોગની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યાં છે. હવે વિત્તંજ ન કરો ! ”

વિશાખદત્ત ગમજી ગયો કે મામલો છૂટ સરોસરનો છે, અને હવે એમાંથી જયવું મુશ્કેલ છે.

વિશાખદત્ત પોતાના કમોતની ગહ જોઈ ગયો !

વિશાખદત્તની મોતની પળો ગળાવી હતી.

યોગી દિવાકર પોતાની કામના પૂરી થવાના આનંદમાં ખડખડ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો : “હે દેવી ! હે માતા ! આજે તારું ઋણ હું અદા કરી શકીશ. કેવો બગીચા લક્ષણો નર મળી ગયો ! જગદંબા ! એ પત્નિ તારી જ દૃષ્ટા ! હવે વિત્તંજ નહીં કરું મા ! ”

દિવાકરે આનંદમાં મત્ત બનીને ફરી અટ્ટહાસ્ય કર્યું. એના પડખા આખા મંદિરમાં ગાજી રહ્યા. બીજાનીના જેવી ચમકતી ધારદાર છરી એના હાથમાં તોળાઈ રહી : હમણા વિશાખદત્તના રેડ ઉપર પડી અને હમણું જ ઘેડ ખડામ ! વિશાખદત્તની આંખે અધારાં આવવાં લાગ્યાં !

મોતને અને વિશાખદત્તને બંને વેંતનું જ છેડું રતું : આ છરી પડી કે પડ્યો !

મંદિરમાં પણ બંને સ્તબ્ધતા વ્યાપી રહી.

યોગીએ છરીને છેલ્લો વેગ આપવા હાથને સાબરો કર્યો. પણ અરે! આ શું? એ હાથ એમ જ કેમ તોળાઈ રહ્યો? જરાય અગકે કંઈ નહીં?

યોગી અને શ્રેષ્ઠી બન્ને વિસ્મિત બનીને જોઈ રહ્યા : જોયું તો એક સૌમ્ય છતાં કઠાવર પુરુષે, અહીંને વખતે, દિવાકરના હાથને પોતાના હાથથી મજબૂત રીતે પકડી લીધા હતા; અને એમ કરીને એણે દિવાકરની બધી ખાણ ધૂળમાં મેળવી હતી!

યોગી ચરમિદો બનીને એં ફેરવી ગયો.

શ્રેષ્ઠી વિશાખદત્ત એ નવા પુરુષના ચરણોને વંદી રહ્યો ને બોલ્યો. “પરોપકારી પુરુષ, આપ?”

ધન નામના એ પુરુષે જોડ્યું જ કહ્યું : “મહાનુભાવ! હું એક શ્રમણ છું. મારા હાથે એક મહાદોષ થયો; અને એ માટે મને મારા શુરુદેવે પારાચિંતક* નામનું મહા પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું, એ પ્રાયશ્ચિત્તને પૂરું કરવા હું મથી રહ્યો છું.

“મારા હાથે થયેલ એ મહાદોષના પ્રાયશ્ચિત્તને એક અંશ આજે પૂરો થયો; એટલે અંશે હું કૃતકૃત્ય થયો. આ કૃત્યથી જેમ તમારું કન્યાલુ થયું તેમ મારું પણ કન્યાલુ થયું.

“મહાનુભાવ, તમે હીરાની ખાણને શોધાવી રહ્યા છો, પણ હું તમને તમારા શાશ્વત હીરાની ખાણ બતાવવા આવ્યો છું. એ હૃદયમાં છે. બહારના હીરા તો તમારું દુઃખ વધારશે હૃદયમાં જે ધર્મરૂપી, કરુણારૂપી, મૈત્રીરૂપી હીરાની ખાણ છે, એને ખોદો અને હીરા મેળવો!”

વિશાખદત્ત એ પુરુષનાં ચરણોમાં ઝૂકી રહ્યો.*

* કોઈ રાજાને પ્રતિજ્ઞાપાત્ર જેવા મહાન કાર્યથી પાર પડે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત.

* ‘કથારત્નકોશ’ ને આધારે

ભગૃત આત્મા

મૃધ્યાહનો સમય હતો.

નગરની મધ્યમાં આવેલું ધર્માગાર આજે ધર્મમૂત્રીના મધુર નારોધી શું છું બિંદુ' હતું.

સ્થંભિલ (ગીત) ગયેલા આર્થ સિંહગિરિ પાછા ક્યાં અને આ શાસ્ત્રધ્વનિ એમના કાને પડ્યો.

આ આર્થ ધર્માગારના દ્વારે ઊભા થઈ રહ્યા અને વિચારવા લાગ્યા: 'આ વેળાએ આ સ્વાધ્યાયનો ધ્વનિ કેવો ? અત્યાદે તો આહારની વેળા છે. શું સિદ્ધા લેવા ગયેલા મુનિઓ બિદ્યા લઈને પાછા પલ્લુ આવી ગયા ! અને સ્વાધ્યાયમાં નિરત થઈ પલ્લુ ગયા ? મને શું આટલો બધો વિલંબ થયો ?'

આ આર્થ સિંહગિરિ તો મહા સાવધ રહેનાર પુરુષાઃ સંયમ-યાત્રામાં જરાય ખાતરી આવવા ન દે; અને એક પગમાત્રનોય પ્રમાદ ન સેવે.

એમને આજનો ક્રમ રોજ કરતાં કંઈકે જુદો જ લાગ્યો. આમ કેમ થયું ?—એની ચિંતામાં એ પડી ગયા.

અને શાસ્ત્રપાઠનો ધ્વનિ તો મતન આગ્યા જ કરતો હતો—

જાણે કેઈ જ્ઞાની શુરુ ઉચ્ચ સ્વરે પોતાના શિષ્યોને શાસ્ત્ર-
વાચના આપતા ન હોય !

આર્થ મિંહજિરિએ પીમેથી અંદર નજર કરી, અને તેઓ કાદે અચરજમાં પડી ગયા. એમણે જોયું કે અંદર તો વજ્રમુનિ એકલા જ પોતાના આસને બેઠા છે, અને કિશ્કિએ ગયેલ મુનિઓનાં આમનોને પોતાની આમપામ ગોઠવીને, વાચનાઆર્થની જેમ, આગમશાસ્ત્રનો પાઠ આપી રહ્યા છે—
જાણે અનેક શિષ્યોના વિદ્યાશુરુ ન હોય !

વજ્રમુનિ તો બાળયોગી. પારણે જૂલતાં જૂલતાં અગિયાર અંગેને અવધારણ કરનાર એ તો મહાપ્રાણ મુનિ. એ ધીવનને બારણે પહોંચ્યા અને એમની પ્રજા પાંચરવા લાગી. શાસ્ત્રો અને એના અર્થો તો જાણે એમના કોઠામાં વચ્ચી ગયાં હતાં. એમનું જ્ઞાન અમલસંધને જ્ઞાની બનાવવા તકલી રહ્યું !
જ્યોતિષી જ્યોતિ મગદાવવામાં જ જ્યોતિ કૃતકૃત્ય થાય ને !

આજે આર્થવચ્ચની એ લેમિં અદમ્ય બની ગઈ. જ્ઞાન-
દાતા શુરુ બનવાનો ખેલ ખેલવાનું એમને મન થઈ આવ્યું સમય પણ અનુકૂળ મળી ગયો. શુરુ આર્થ મિંહજિરિ બહાર ગયા હતા, અન્ય કિશ્કિઓ પણ કિશ્કિયર્થો માટે બહાર ગયા હતા, ધર્માગારમાં માવ એકાંગ હતું : આર્થ વજ્રને ભાવતું મળી ગયું. એમણે જાણા કિશ્કિઓનાં આમનો પોતાની આસ-
પાસ ગોઠવી દીધાં, અને પોતે પોતાનું કાર્ય ગરૂ કર્યું. શાસ્ત્રપાઠોના સ્વરે બધે દેલાવા લાગ્યા.

આર્થ મિંહજિરિને લાગ્યું કે જાણે સરસ્વતી જ પોતાના મુખે શાસ્ત્રપાઠોનું ગાન કરી રહેલ છે : શું એ શુદ્ધિ અને શું

એ અર્થગંભીરતા ! ગુરુના અંતરમાં પ્રસન્નતાનાં અજવાળાં પથરાઈ રહ્યાં. પોતાના જ્ઞાનનો આવો વારસદાર જોઈને આચાર્ય પરમ સંતોષ અનુભવી રહ્યા.

પણ એ સંતોષ વ્યક્ત કરવાની આ વેળા ન હતી.

સૂરિજીએ વિચાર્યું : ‘વજ્ર જો જાણી જાય કે ગુરુ આ ખેલ જોઈ ગયા છે, તો એ શરમાઈ જાય. અને એની જામિં કદાચ કરમાઈ પણ જાય. માટે એને સાવધ કરીને જ અંદર પ્રવેશવું ઉચિત છે.’

અને આચાર્ય સિંહગિરિએ ઉચ્ચ સ્વર કરીને ધર્માગારમાં પ્રવેશ કર્યો.

મુનિ વજ્ર સાવધ બની ગયા, અને બધું યથાવત્ ગોઠવી દીધું. ભિક્ષાએ ગયેલા મુનિવરો પણ પાછા આવી ગયા.

જાણે કાંઈ જ બન્યું નથી એમ મૌ પોતપોતાના કાર્યમાં લાગી ગયા.

પણ આચાર્ય સિંહગિરિનું મન ચૂપ ન હતું. એ હંમેશાં વિચારતા ‘પંખીને પાંખો આવી ગઈ છે, હવે એને મુક્તપણે ઉડ્યન કરવા દેવું ઘટે. જ્ઞાની શિષ્યની જ્ઞાનમંગાને સ્વેચ્છાએ બહેવાનો અવમર આપવો ઘટે !’

અને એક દિવસ એમણે પોતાના ભિખુમંધને કહ્યું : “અમે થોડો સમય આસપાસના પ્રદેશમાં વિકરીશું. તમે ત્રી જ્ઞાનધ્યાનમાં નિરત રહી તમારી સંયમયાત્રાને ચોલાવજો ! પ્રમાદ કદી કરશો નહીં.”

શિષ્યોએ પૂછ્યું : “ભગવંત, આપ જ્યો તો બધી અમને શાસ્ત્રનું અધ્યયન કેળવ કરાવશે ?”

આચાર્યે કહ્યું: “મુનિવજ્ઞ તમને અધ્યયન કરાવશે.”

આચાર્ય સિંહગિરિ અન્યત્ર વિહરી ગયા. પાછળ આચાર્ય વજ્ઞે જાણે જ્ઞાનની સરિતા વહાવવા માંડી. ભિક્ષુસંઘ એમના જ્ઞાનથી પ્રસન્ન થઈ ગયો.

થોડા દિવસમાં આચાર્ય પાછા આવ્યા. એમણે જોયું કે મુનિસંઘ શાસ્ત્રાભ્યાસમાં નિમગ્ન જની ગયો છે; અને સૌ કોઈ આચાર્ય વજ્ઞના જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે.

પોતાથી સવાયો નીવડે એવા શિષ્યને જોઈને આચાર્ય સિંહગિરિ હર્ષ અને ધન્યતા અનુભવી રહ્યા.

આચાર્ય વજ્ઞની સચેત્ત્વપૂર્વક જ્ઞાન અને ચારિત્રના માર્ગે આગળ વધતી હતી. જ્ઞાનની તો ભણે ત્યાં પરણ મંડાઈ ગઈ હતી.

કુશળ વેપારી એક તરફ પોતાનો માલ વેચતો જાય અને બીજી તરફ નવો નવો માલ ખરીદતો બાક : આચાર્ય વજ્ઞ પણ એવડે એક વ્યવહારિયાના જે પુત્ર હતા; તો પછી એ આ કળામાં કેમ પાછા પડે ?

એક તરફ મુનિસંઘને જ્ઞાનનું દાન કરવામાં એમના હૃત્સાહમાં પૂર આવતું, તો બીજી તરફ નવાં નવાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવા માટે એમનું મન તણસી રહેતું. એમની જિજ્ઞાસાને જાણે કોઈ મીમા ન હતી.

આર્ય ત્રિંદગિરિ પત્નિ હમેશા એ જ ચિંતા સેવના કે મુનિવજ્રે મારી પામેથી જેટલું જ્ઞાન મળી શકે એમ હતું તે તો મેળવી લીધું છે. હવે આગળનું જ્ઞાન એને કોની પાસેથી મળે ? દમ પૂર્વનું જ્ઞાન તો હજી મેળવવું બાકી હતું. એ માટે કંઈક તો કરવું જોઈએ.

તે કાળે આચાર્ય ભદ્રશુભસૂરિ અવંતીનગરીમાં રહેતા હતા. એ જેવા વયોવૃદ્ધ તેવા જ જ્ઞાનવૃદ્ધ અને એમનું ચારિત્ર પદ એવું જ આત્મીશુદ્ધ. દશ પૂર્વના જ્ઞાનના એ ધારક હતા. મર્વ શાસ્ત્રો જાતે એમને હૈયે વમી ગયાં હતાં. એમની તોલે આવે એવા શાસ્ત્રજ તે કાળે બીજા કોઈ ન હતા.

ત્રિંદગીના આરે જોડેલા આચાર્ય ભદ્રશુભને ઘણી વાર ચિંતા ધર્ષ આવતી : શાસ્ત્રઅધ્યયન તો અનેક શિષ્યોએ કર્યું છે, પણ આ પૂર્વજ્ઞાનને ઝીલનાર પાત્ર મળવું હજી બાકી છે, ત્રિંદગીના દૂધને ઝીલી શકે એવું કોઈ પાત્ર મળી આવે તો કેવું આશ્ચર્ય ! નહીં તો, આ જ્ઞાનનો ભંડાર શું આ કાયાની સાથે જ વિશ્વોત્તર થવા મર્થાંચો હશે ?

જેમ જેમ ત્રિંદગીનો છેટો નજીક આવતો ગયો, તેમ તેમ એમની ચિંતા વિગ્રેષ થેરી થવા લાગી; હવે તો જાણે એમને મુપાત્ર મુનિની રાતદિવસ ઝંખના જ રહ્યા કરતી.

એક દિવસ આશ્રમની ગ્રંથાલે આચાર્યનું મન આ ચિંતાથી જ ભગઈ ગયું. એમનું રોમરોમ જાણે એ ચિંતાના જ પડપા પાડનું હતું.

આચાર્ય ભદ્રશુભ એ વિચારમાં જ નિદ્રાધીન થયા. એમની એ રાત્રિ નિદ્રા અને ચિંતાની ફેલત્રેપણીમાં જ પસાર થઈ.

સવારે આચાર્યે બિલ્કુઓને કહ્યું “રોજ સ્વપ્ન વગરની નિદ્રા લેનાર મને આજે એક સુંદર સ્વપ્ન આબ્ધુઃ મારા હાથમાં રહેલ દૂધે બરેલું પાત્ર લઈને કોઈ પી ગયું ! પીનારના મુખ ઉપર અજ્ઞ પ્રસન્નતા રમતી હતી. આ સ્વપ્ન અવશ્ય ફળવું જોઈએ.”

સૌ સ્વપ્નફળની વિચારણામાં પડ્યા.

આ બાબતુ આર્ય સિંહગિરિજી પણ કેટલાક વખતથી વિચારતા હતા :

“ મુનિ વચ્ચે આચાર્ય ભદ્રગુપ્ત પામે પૂર્વતું જ્ઞાન મેળવવા મોકલવા જોઈએ, એમના જેવા મહાજ્ઞાનીને આવે પ્રજાપ્રીક શિષ્ય મળે તો સુવર્ણમાં ગૌરબનો યોગ થાય.”

અને આ વિચારને અમલમાં મૂકવા એમણે શપુરનગરથી થોડા દિવસ પહેલાં જ આર્ય વચ્ચે આવંતી તરફ ભદ્રગુપ્ત-સૂરિ પામે રવાના કર્યા હતા.

આર્ય વચ્ચે વિચારનાં વિચારતાં એ જ દિવસે આવંતી આવી પહોંચ્યા, અને સૂર્ય થોડોક જિંથે ચડ્યો ત્યાં એ મુનિ આચાર્ય ભદ્રગુપ્તના ચરણોમાં પહોંચી ગયા.

આચાર્યને પોતાનું સ્વપ્ન તરત ફળવું લાગ્યું.

આર્ય વચ્ચે વિનયપૂર્વક પોતાને પૂર્વતું જ્ઞાન આપવાની વિશ્વા માગી આચાર્ય ભદ્રગુપ્તની આંખો હાંસુથી ભીની થઈ, એ ફક્ત એટલું જ બોલ્યા : “ વત્સ ! તારી જ તો રાહ જોતો હતો ! ”

આર્ય વચ્ચે તો બૂખ્યાને પેઢર મળ્યા જેવું થયું. એ તો મનન બ્રમન ગ્રહીને જ્ઞાનસાધનામાં લીન બની ગયા.

ગુરુ અને શિષ્ય જાણે એક આત્મરૂપ બની ગયા. ગુરુ જ્ઞાન આપતા આકૃતા નથી; શિષ્ય જ્ઞાન લેતાં ધરાતો નથી. ગુરુ પોતાની જાતને ધન્ય ધન્ય માને છે, શિષ્ય પોતાના દુવનને જાણતો માને છે.

અને એક દિવસ જ્ઞાની આર્ય વજ્ર મહાજ્ઞાની દશપૂર્વધર બનીને, આઆર્ય બદ્રગુપ્તને ઉડ્ડી ચરણવંદના કરીને, પોતાના ગુરુ આર્ય ત્રિહિરિ પાને જવા રવાના થયા.

સુદે મહાજ્ઞાની આર્ય વજ્રને આઆર્યપદે સ્થાપી પોતાના નાયક બનાવ્યા.

હુનિયા પળ ભારે અજબ અને દોરંગી છે.

કોઈ ભોગ-વિજ્ઞાસને માટે પોતાનું સ્વસ્વ ન્યોછાવર કરે છે અને કોઈ ત્યાગને માટે સ્વસ્વનો ત્યાગ કરે છે. કોઈ ભોગની માગા જાણ્યા કરે છે, તો કોઈ ત્યાગનું સ્વાગત કરે છે, કોઈને સંસાર ગમે છે, તો કોઈ અસંસારના વિરહને ઝંખ્યા કરે છે.

પાટડીપુત્રમાં એક ઐહી રહે. ધન એનું નામ. જેનું નામ એવા ગુણ. એના ઉપર લક્ષ્મીદેવીના ચારે હાથ, કરોડ રતનોની તો એને મન કરી કિમન નહીં.

એ ધન ઐહીને એક પુત્રી રુકિમત્તી : એનું નામ. ધીવનને ઉબરે આવીને બિભેતી: જેવી રૂપવતી એવી જ ગુણવતી.

આ રુકિમત્તીએ સાધવીએને મુખેથી આર્ય વજ્રસૂરિના રૂપ, ગુણ અને જ્ઞાનની ખૂબ પ્રશંસા સંભળી.

ગોચરી પછી સૂંઠનો ઉપયોગ કરવા માટે સૂંઠની નાની સરખી ગાંઠ એમણે કાન ઉપર ચડાવી સખી. પણ એનો ઉપયોગ કરવાનું એ વીસરી જ ગયા.

રાત્રે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરતાં કાને હાથ અડચો અને પેટો ગાંઠિયો આસન ઉપર દડી પડ્યો. સૂરિજીનું ચિત્ત તરત જ જાગી ઊઠ્યું : ‘અરે, ઔષધનો ઉપયોગ ન થયો, અને આવી વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ! આ તો ભારે પ્રમાદ થયો કહેવાય ! સાધુ-જીવનનો મોટો દોષ !’

અને પછી તો આર્થ વજ્ર વિચારે ચડી ગયા : ‘આવી વિસ્મૃતિ એ તો કાળદેવતાની હાકલ ! એની ઉપેક્ષા કેમ કરાય ! આ વિસ્મૃતિને બહાને કાળ નજીક આવ્યાની ચેતવણી મળી ! આ વિસ્મૃતિનો પણ એટલો ઉપકાર ! હવે તો નવા પ્રવાસની તૈયારી જ કરવી ઘટે.’

કહે છે કે દેવોને પોતાના મૃત્યુની છ માસ પહેલાં સૂચના મળે છે, અને એ જિજ્ઞાસા ભારે દુઃખમાં અને શોકમાં દિવસો કાઢે છે—અપાર ધનવૈભવ અને વિલાસને છોડવાનું કેને ગમે ?

પણ અહીં આર્થ વજ્રને તો ન કયો શોક, ન કયો સંતાપ. એમને મન તો આ પ્રસંગ કોઈ વધારે સારે સ્થાને જવાનું હોય એવો આનંદનો પ્રસંગ બની ગયો : જીવું કલેવર તજવાનું ; નવું કલેવર મેળવવાનું !

સૂરિજીએ બિમ્બસંધને પોતાનો કાળ પાકી ગયાની વાત કરી : “બિમ્બો, કાળના એ પાણુ કળાઈ ગયાં. અત્યાર મુખી જીવતર ઉત્તરજી, હવે મૃત્યુને ઉજાગી લેવાની ઘડી આવી પહોંચી છે.”

પછી એ જ્ઞાની આચાર્યે આવતા દુષ્કાળની મુસીબત સામે

સંધને સાવચેત બનાવ્યો, પોતાના જ્ઞાનનું ઘર્ષ શકે તેટલું વિતરણ કર્યું અને પૂર્ણ આત્મજાગૃતિ સાથે અંતિમ અનશનનો નિર્ણય કર્યો.

ભિક્ષુ-ભિક્ષુણી-સંઘ ગદ્ગદ બની આય વજ્રનો નિર્ણય સાંભળી રહ્યો !

આય વજ્રે પહાડ ઉપર જઈ અંતિમ અનશન આદર્યું ન કલેશ, ન સંતાપ : સદા કાળ શાંતિ, સમતા અને સંપૂર્ણ આત્મજાગૃતિ.

એ રીતે સમાધિપૂર્વક આય વજ્રે પરત્વીક પ્રયાણ આદર્યું સમસ્ત સંઘ એ જાગૃત આત્માને વંદી રહ્યો : જય જય નંદા ! જય જય ભદ્રા !

જોયરી પછી સૂઠનો ઉપયોગ કરવા માટે સૂઠની નાની
રુરખી ગાંડ એમણે કાન ઉપર ચડાવી રાખી. પણ એનો
ફરેર કરવાનું એ વીસરી જ ગયા.

તરે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરતાં કાને હાથ અડચો અને
રેડો અડિયો આસન ઉપર દડી પડ્યો. સુરિજીનું ચિત્ત
તરત જ બગી છિયું: ‘અરે, આપધનો ઉપયોગ ન થયો,
જને જાતી વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ! આ તો બારે પ્રમાદ થયો
પ્રેરેર! સાધુ-જીવનનો મોટો દોષ!’

જને પછી તો આચર્ય વજ્ર વિચારે ચડી ગયા: ‘આવી
જોડોને જે તો કાળદેવતાની હાકલ! એની ઉપેક્ષા કેમ
કરવું? જા. વિસ્મૃતિને બહાને કાળ નજીક આવ્યાની ચેત-
નાઈ થઈ.’ આ વિસ્મૃતિનો પણ એટલો ઉપકાર! હવે તો
જોડો જાતની તૈયારી જ કરવી થટે.’

જોડો દેવોને પોતાના મૃત્યુની છ માસ પહેલાં સૂચના
પ્રેરે જને જે બિચારા બારે દુઃખમાં અને શોકમાં ઢિવસો
તરે જનવૈભવ અને વિજ્ઞાસને છોડવાનું કોને ગમે?

એમણે શ્રેષ્ઠીને કહ્યું: “મહાનુભાવ ! અમે તો કંથન અને કામિનીના ત્યાગી ! આ લોગ-વિલાસ અને આ સંપત્તિનું અમારે શું કામ ? ત્યાગ, તપ અને સંયમ એ અમારો વેપાર ! એમાં ઉપકારક થાય એવું કંઈક કરો. તમે અને તમારી પુત્રી પણ એ ત્રિવેણી સંગમને આરે આવો અને તમારા જીવનને પણ ઊજળું બનાવો !”

ધન શ્રેષ્ઠીનું માથું નીચું નમી ગયું.

અને કેઈ ગારુડી નાગનું વિષ ઉતારી નાખે એમ, આર્થ વજ્રે રુકિમણીના અંતરમાંથી વિલાસની વાસાનાનું ઝેર ઉતારી નાખ્યું.

આર્થ વજ્રની જાગૃતિએ રુકિમણીના આત્માને જાગૃત બનાવી દીધો. વિલાસને અંખતી તરુણી ત્યાગમાર્ગની ભિક્ષુણી બની ગઈ.

આર્થ વજ્ર ચાર વીથી વટાવી ચૂક્યા હતા. અઠચારી વર્ષની ઉંમરે પણ જાગૃતિ તો એવી ને એવી જ અખંડ હતી : ન આજસ, ન પ્રમાદ !

પણ હવે કાયાનો ડુંગર ડાલવા લાગ્યો હતો.

એક વાર સુરિજ દક્ષિણ દેશમાં વિચરતા હતા. એમને શરદીનો ઉપદ્રવ થઈ આવ્યો. એના ઉપચાર માટે ભિક્ષામાં સૂંઠનો ગાંઠિયો મંગાવ્યો હતો.

ગોચરી પછી સૂંઠનો ઉપયોગ કરવા માટે સૂંઠની નાની સરખી ગાંઠ એમણે કાન ઉપર ચડાવી રાખી. પણ એનો ઉપયોગ કરવાનું એ વીસરી જ ગયા.

રાત્રે પ્રતિકભણની ક્રિયા કરતાં કાને હાથ અડચો અને પેસો ગાંઠિયો આસન ઉપર દડી પડ્યો. સૂરિજીનું ચિત્ત તરત જ જાગી ઊઠ્યું : ‘અરે, ઔષધનો ઉપયોગ ન થયો, અને આવી વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ! આ તો બારે પ્રમાદ થયો કહેવાય ! સાધુ-જીવનનો મોટો દોષ !’

અને પછી તો આયં વજ્ર વિચારે ચડી ગયા : ‘આવી વિસ્મૃતિ એ તો કાળદેવતાની હાકલ ! એની ઉપેક્ષા કેમ કરાય ! આ વિસ્મૃતિને ધડાને કાળ નહક આવ્યાની ચેતવણી મળી ! આ વિસ્મૃતિનો પણ એટલો ઉપકાર ! હવે તો નવા પ્રવાસની તૈયારી જ કરવી ઘટે.’

કહે છે કે દેવોને પોતાના મૃત્યુની છ માસ પહેલાં સૂચના મળે છે, અને એ જિયારા બારે દુઃખમાં અને શોકમાં દિવસો કાઢે છે—અપાર ધનવૈભવ અને વિલાસને છોડવાનું કેને ગમે ?

પણ અહીં આયં વજ્રને તો ન કયો શોક, ન કયો સંતાપ. એમને મન તો આ પ્રસંગ કોઈ વધારે સારે સ્થાને જવાનું હોય એવો આનંદનો પ્રસંગ જની ગયો : જીવું કલેવર તજવાનું; નવું કલેવર મેળવવાનું !

સૂરિજીએ શિશુસંધને પોતાનો કાળ પાછી ગયાની વાત કરી : “શિશુઓ, કાળના એ ધાણ કળાઈ ગયાં. અત્યાર સુધી જીવતર ઉભાજી, હવે મૃત્યુને ઉભાજી લેવાની ઘડી આવી પહોંચી છે.”

પછી એ જ્ઞાની આચાર્યે આવતા દુષ્કાળની મુસીબત સામે

સંઘને સાવચેત બનાવ્યો, પોતાના જ્ઞાનનું થઈ શકે તેટલું વિતરણ કર્યું અને પૂર્ણ આત્મજાગૃતિ સાથે અંતિમ અનશનનો નિર્ણય કર્યો.

ભિક્ષુ-ભિક્ષુણી-સંઘ ગદ્ગદ બની આર્ય વજ્રને નિર્ણય સાંભળી રહ્યો !

આર્ય વજ્રે પહોંચે ઉપર જઈ અંતિમ અનશન આદર્યું ન કલેશ, ન સંતાપ : સદા કાળ શાંતિ, સમતા અને સંપૂર્ણ આત્મજાગૃતિ.

એ રીતે સમાધિપૂર્વક આર્ય વજ્રે પરલોક પ્રયાણ આદર્યું સમસ્ત સંઘ એ જાગૃત આત્માને વંદી રહ્યો : જય જય નંદા ! જય જય ભદ્રા !

અપૂર્વનો આનંદ

પૃથ્વીસસો વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે.

દશાર્જુ દેશનો રાજા દશાર્જુભદ્ર ન્યાયી, પ્રજાવત્સલ, શીલ-સંપન્ન અને ધર્મપ્રેમી હતો. લોકકલ્યાણ માટે પ્રજાનું પાલન અને આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મનું પાલન-એ એ ચક્રો ઉપર એનો જીવનરથ ચાલતો હતો. એ સતિપાી હતો, મુખી હતો અને શાંતિનો વ્યાહક હતો.

જગવાન મહાવીરના ધર્મોદ્ધારનો મંત્ર રાજા દશાર્જુભદ્ર ઉપર કામજી કરી ગયો. એ જગવાન મહાવીરનો પરમ ઉપાસક અને પરમ ભક્ત બની ગયો. જગવાનના ધર્મ પ્રત્યે એ અંતરની આસ્થા ધરાવતો; અને જગવાનના જીવનની, એમના ઉપદેશની ને એમના ધર્મોદ્ધારની વાતો તે ખૂબ ભક્તિ પૂર્વક માંભળી રહેતો.

કોઈ શ્રદ્ધાળુ જગવાનનાં દર્શન કર્યાની કે એમના શ્રીમુખે ધર્મશ્રવણ કર્યાની વાત દરતું અને રાજા દશાર્જુભદ્રનું હૃદય ગદ્ગદિત થઈ જતું, લાગણીના ભારથી દ્રવી જતું. એનું મન તો બહુ માંભળુનો પિંડ જ બોધેલો.

રાજાને ઝહોનિશ થયા કરતું. ‘ક્યારે ભાગ્ય ભાગે અને

ક્યારે ભગવાનનાં પવિત્ર ચરણોથી આ ભૂમિ પાવન થાય ? એમની ચરણરજથી આ જીવન ક્યારે કૃતકૃત્ય થાય ?’

ચાતક જેમ મેઘની રાહ જુએ એમ રાજા દશાર્જુનદ્રનું અંતર ભગવાનના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યું, ભગવાનના દર્શન માટે ઝંખી રહ્યું. એ મધુરી આશામાં ને આશામાં દિવસો વીતતા ગયા.

—અને એક દિવસ એ આશાના ઊડવે સફળતાનાં પુષ્પો ખીલી જિઠ્યાં.

રાજકોશમાં ગૂંથાયેલા રાજવીને એક દિવસ વનપાલે વધામણી આપી : “સ્વામી ! આપના રાજ્યમાં દશાર્જુનદ્રગિરિ ઉપર, શ્રવણ ભગવાન મહાવીર સ્થાપના છે.”

રાજાનું અંતર આનંદથી નાચી જાયું. એ ત્યાં રહ્યા રહ્યા ભગવાનને ભાવપૂર્વક વંદી રહ્યા. એમને લાગ્યું કે આજે તો મારે મો માઝ્યા મેહ વરસ્યા !

રાજા દશાર્જુનદ્ર વિચારે છે : ‘જીવનના આ મહાધન્ય અવસરે હું શું કરું ? સ્વામી તો ત્રિલોકના નાથ છે. એમનું સ્વાગત હું શી રીતે કરું ?’

રાજાના અંતરમાં લક્ષિતાનાં પૂર જિમટ્યાં. એ પૂર ખાળ્યાં ખાળી શકાય એમ ન હતું. એમણે રાજમંત્રીને અને રાજકર્મચારીઓને સત્વર જોલાવ્યા.

એમને થયું : ‘આવા પરમ આનંદના અવસરે આખી નગરી આનંદમાં તરજોળ ખને તો કેવું સારું !’ અને એમણે નિશ્ચય કર્યો, ‘મારા રાજ્યની સર્વ પ્રજા અને શોભા સાથે હું આવતી કાલે પ્રાતઃકાળે ભગવાનને વંદના કરવા જઈશ.’

પૃથ્વીમૃત્યો વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે.

દશાણુ દેશનો રાજા દશાણુભદ્ર ન્યાયી, પ્રજાવત્સલ, શીલ-સંપન્ન અને ધર્મપ્રેમી હતો. લોકકલ્યાણ માટે પ્રજાનું પાલન અને આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મનું પાલન—એ બે ચક્રો ઉપર એનો દુવનરથ ચાલતો હતો. એ સતીપી હતો, મુખી હતો અને શાંતિનો આહુક હતો.

ભગવાન મહાવીરના ધર્મોદ્ધારનો મંત્ર રાજા દશાણુભદ્ર ઉપર કામજી કરી ગયો. એ ભગવાન મહાવીરનો પરમ ઉપાસક અને પરમ ભક્ત બની ગયો. ભગવાનના ધર્મ પ્રત્યે એ અંતરની આસ્થા ધરાવતો; અને ભગવાનના દુવનની, એમના ઉપદેશની ને એમના ધર્મોદ્ધારની વાતો તે ખૂબ ભક્તિ પૂર્વક સાંભળી રહેતો.

કોઈ ઇલાહી ભગવાનનાં દર્શન કર્યાની કે એમના શ્રીમુખે ધર્મશ્રવણ કર્યાની વાત કરતું અને રાજા દશાણુભદ્રનું હૃદય ગદ્ગદિત થઈ જતું, લાગણીના ભારથી દ્રવી જતું. એનું મન તો જલજે માખણનો પિંડ જ લેઈ લેતો.

રાજાને અહોનિશ યથા કરતું : ‘કથારે ભાગ્ય ભાગે અને

ક્યારે ભગવાનનાં પવિત્ર ચરણોથી આ ભૂમિ પાવન થાય ? એમની ચરણરજથી આ જીવન ક્યારે કૃતકૃત્ય થાય ?'

ચાતક જેમ મેઘની રાહ જુએ એમ રાજા દશાર્ણભદ્રનું અંતર ભગવાનના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યું, ભગવાનના દર્શન માટે ઝંખી રહ્યું. એ મધુરી આશામાં ને આશામાં દિવસો વીતતા ચાલ્યા.

—અને એક દિવસ એ આશાના છોકરે સફળતાનાં પુષ્પો ખીંકી બિઠ્યાં.

રાજકાળમાં ત્રંધાથેલા રાજવીને એક દિવસ વનપાલે વધામણી આપી : “સ્વામી ! આપના રાજ્યમાં દશાર્ણકૃટગિરિ ઉપર, શ્રવણ ભગવાન મહાવીર સમોસર્યા છે.”

રાજાનું અંતર આનંદથી નાચી બિઠ્યું. એ ત્યાં રહ્યા રહ્યા ભગવાનને ભાવપૂર્વક વંદી રહ્યા. એમને લાગ્યું કે આજે તો મારે મો માઝ્યા મેહ વરસ્યા !

રાજા દશાર્ણભદ્ર વિચારે છે : ‘જીવનના આ મહાધન્ય અવસરે હું શું કરું ? સ્વામી તો ત્રિલોકના નાથ છે. એમનું સ્વાગત હું શી રીતે કરું ?’

રાજાના અંતરમાં ભક્તિનાં પૂર બિમટ્યાં. એ પૂર ખાળ્યાં ખાળી શકાય એમ ન હતાં. એમણે રાજમંત્રીને અને રાજકર્મચારીઓને સત્ત્વર જોલાવ્યા.

એમને થયું : ‘આવા પરમ આનંદના અવસરે આખી નગરી આનંદમાં તરબોળ બને તો કેવું સારું !’ અને એમણે નિશ્ચય કર્યો, ‘મારા રાજ્યની મર્વ પ્રબલ અને શોભા સાથે હું આવતી કાલે પ્રાતઃકાળે ભગવાનને વંદના કરવા જઈશ.’

રાજાજીએ મંત્રીઓને સૂચના આપી : “મંત્રીરાજ, જોજો, પ્રભુના સ્વાગતમાં કરી વાતની ઊલુપ, કરી વાતની ખામી કે કરી વાતની ખોડ ન રહે. આજે આવ્યો છે એવો અવસર પારેવારે આવતો નથી. આજ તો આપણી જાતને અને આપણી સર્વ સંપત્તિને ધન્ય જનાવવાની ધડી મહાપુરુષે આવી મળી છે !”

પગપારે રાજા સાગણીના વેગમાં ચૂપ રહ્યા. પછી એમણે પોતાની વાત આગળ ચલાવી, “આપણા રાજ્યની અને પ્રજાની સર્વ શોભા ત્યાં હાજર થાય અને આપણે એ મહાપ્રભુનું એક સ્વાગત કરીએ કે એના મધુર સ્મરણમાં આપણું અંતર ચિરકાળ સુધી આનંદ અનુભવ્યા કરે. ભારે આનંદનો આ અવસર છે ! આનંદ આનંદ મસરી રહે એટલે આપણે કૃતાર્થ થયા.”

સૂર્યાસ્ત થયો અને આઠી માત્ર રાત જ રહી. પણ અંતરની ઉત્સુકતા અરે આનંદની હેઠ્ઠીમાં એ રાત જાણે અમાપ બની ગઈ !

આનંદમય રાજાજીનું અંતર તો માત્ર એક જ ચિંતવન કરી રહ્યું હતું : ‘ક્યારે પ્રાતઃકાળ થાય અને ક્યારે સર્વ શોભા સાથે હું પ્રભુના ચરણોમાં ઉપસ્થિત થાઉં ?’

રાત પણ વીતી ગઈ.

પ્રભુદર્શને જવાનો સમય થઈ ગયો. રાજ્યની તમામ સામગ્રી એમાં હાજર થઈ ગઈ. ગજદળ, હંપદળ, રથદળ અને પાયદળ એ ચતુરંગી સેના ભારે ભભકભર્યા સાજ સજીને ત્યાં ખડી હતી.

રાજમંત્રીઓ, નગરશ્રેષ્ઠીઓ, રાજરાણીઓ, નગરવપુઓ અને પ્રજાજનો વૈભવશાળી વેશભૂષા સજીને આવી પહોંચ્યાં. હતાં—જાણે ધરતીએ સ્વર્ગની શોભા ધારણ કરી હતી !

રાજમાર્ગે અભિલ-શુભાલ અને પુષ્પોના પુન્નેથી મધ-મધી ભિક્ષા હતા. ગગનમંડળ ધન્ત-પતાકા અને તોરણોથી દેદીપ્યમાન બની ગયું હતું. વાજિત્રોના મધુર નિનાદો ચારેકોર રેલાઈ રહ્યા હતા.

પ્રયાણની ઘડી આવી ચૂકી અને જહુમૂલા અલંકારથી શોભાયમાન રાજહસ્તી ઉપર આફઠ ચર્ધને રાજ દશાણુભદ્ર આવી પહોંચ્યા. દેવોનેય દુર્લભ એવું એ દશ્ય હતું. જાણે કોઈ ચક્રવર્તી કે દેવરાજ ઇદ્ર પોતે, પોતાના સર્વ આડંબર સાથે, વનકીડાએ સંચરતા હોય એવું લગ્ય એ દશ્ય હતું !

આનંદની એક કિકિયારી કરીને રાજહસ્તીએ પગ ઉપાડ્યો; અને જાણે આખા સમારંભમાં એક જ આત્મા હોય એમ આખી માનવમેદની તાલબદ્ધ રીતે આગળ વધવા લાગી.

ડગલે ડગલે રાજ દશાણુભદ્રના આનંદમાં ભરતી આવવા લાગી. એ મનમા ઉચ્ચારે છે : ‘ પ્રભુ, આજ હું કૃતકૃત્ય થયો; ધન્ય થયો ! ’

અને એ સ્વાગત-મહોત્સવ આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યો. મહોત્સવનું આવું વૈભવશાળી અને આવું દેદીપ્યમાન સ્વરૂપ નિહાળીને રાજાનો આનંદ અતિઆનંદમાં પરિણમતો ગયો. આનંદના અતિરેકમાં રાજાને ગર્વ બેપલ્યો. એ ખુમારીથી વિચારી રહ્યો, ‘ ભલા, ત્રિલોકનાથ તીર્થ કર ભગવાનનું આવું દિવ્ય સ્વાગત કોઈ એ કયું હશે ખરું ? પ્રભુના ભક્ત તો મોટા મોટા રાજાઓ છે, પણ કોઈ એ આવું સ્વાગત કયું હોય એ ભણ્યું નથી. ખરેખર, મેં આજ અદ્ભુત કામ કર્યું, અપૂર્વ કામ ! ’

જાણે કુંદન ઉપર કથીરનો ઢોળ ચડતો હોય એમ રાજાની ભક્તિ ઉપર ગર્વનો આછોપાતળો રંગ ચડવા લાગ્યો.

એમને પોતાને જ પોતાની લક્ષિતની અપૂર્વતા ભાસવા લાગી !
મનેમન પોતાની જાતને પોતાનાથી જ શાબાશી અપાઈ ગઈ !

પછી તો આનંદનું સ્થાન ગર્વે લઈ લીધું; અને રાજાજી
ચિંતની રહ્યા : ‘ ભક્ષા, પોતાના આસપ્થદેવનું આવું સ્વા-
ગત વિશ્વમાં કોઈ એ ક્યારેય કયું હશે ખરું ? ના, ના !
ખરેખર, માડું આ સ્વાગત અમાધારજી છે, અપૂર્વ છે,
અદ્વિતીય છે, અભેદ છે. ’

પણખરે તો રાજાજીને ગર્વસમાધિ લાગી ગઈ. પછી પાછા
એ વિચારવા લાગ્યા, ‘ કેવું અપૂર્વ સ્વાગત ! આવું તો ન
જૂતો ન લવિધ્યતિ, આ સ્વાગત અને આ લક્ષિત આગળ
તો દેવોય શી વિસાતમાં ! ખરેખર માડું આ સ્વાગત તો
વિશ્વમાં અપૂર્વ તરીકે અમર જની જશે અને દેવરાજ ઈંદ્ર
કે વ્યકવર્તીના ગોમાં પણ આંગળી નખાવી દેશે ! ’

ધીમે ધીમે આનંદના સ્થાને ગર્વનો કેદ રાજાજીના અંત-
રમાં બ્યાપી ગયો. રાજાજીની લક્ષિત જાણે વિલક્ષિતમાં પરિણ-
મવા લાગી, પણ રાજાજીને એનું ભાન અત્યારે ક્યાંથી હોય ?

અને એ રીતે રાજા દશાર્ણભદ્ર પ્રભુ મહાવીરના ચર-
ણોમાં આવી પહોંચ્યા, પ્રભુને વંદન કરીને પર્ષદમાં બેઠા.

પ્રભુના સાક્ષાત્ દર્શનનો આનંદ કંઈ જોછો ન હતો;
પણ એ આનંદના ચંદ્રને જાણે અત્યારે ગર્વનો રાહુ ઘસી
રહ્યો હતો ! રાજાજીના અંતરમાં જાજી રહેલી આનંદની મધુર
ગંસી ઉપર ગર્વના ધડાકાઓ પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી બેઠા
હતા, અને એ જાંઘીના સૂરોને ભરખી જતા હતા.

રાજા પોતાના સ્વાગતની અપૂર્વતાના ગર્વિષ્ઠ ખ્યાલમાં
મગ્ન જનીને બેઠો હતો, અને તગાવે જઈને માનવી તરસ્યો.

પાછો આવે એમ પ્રભુદર્શન પછી ધર્મમુધાતું પાન કર્યા વગર પાછા આવવું પડે એવી સ્થિતિ સર્જાતી આવતી હતી.

કેઈ એ સ્થિતિને નિવારે? કેણુ એ સ્થિતિને નિવારે?

દેવોના રાજા ઇંદ્ર સભા ભરીને બેઠા હતા. એમને વિચાર આવ્યો: ‘લક્ષ્મી, આજે કુંદન કથીર બનવામાં કાં આનંદ અનુભવે? સોના જેવો રાજા દર્શાણુભદ્ર આજે પોતાની જાતને માટીમાં કા રગદોળે? શું ગર્વ, અભિમાન અને અહંકારનાં માઠાં ફળ એના ખ્યાલમાં નહીં હોય? એની ભક્તિ અને એનો આનંદ આજે સર્વનાશના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં છે—શું એનુય એને ભાન નહીં હોય? શું જન્મભરની ભક્તિને આમ પળવારના ગર્વમાં વિક્ષીન થવા દઈ શકાય? ના, ના, આનો ઈલાજ તો કરવો જ પડે!’ અને દેવરાજ ઇંદ્રે નિશ્ચય કર્યો, ભારે અલૌકિક ઠાઠ સાથે સ્વયં પ્રભુ મહાવીરનાં દર્શનને જવાનો !

રાજા દર્શાણુભદ્ર તો હજીય, પ્રભુની સમીપ હોવા છતાં, ગર્વની માળાના મણકા ફેરવી રહ્યો હતો, અને પોતાના સ્વાગતની અપૂર્વતાના કેશમાં મસ્ત બન્યો હતો ! આનંદરૂપી દૂધના મહાપાત્રમાં ગર્વરૂપી એક જિંદુ પડીને એને નકામું કરી મૂકવાની તૈયારીમાં હતું !

રાજા ગર્વમિશ્રિત આનંદમાં વિચારમગ્ન બેઠો હતો, ત્યાં આકાશ આખું દુંદુભિનાદથી ગુંથ બિડ્યું. પર્વદા આખી સ્તબ્ધ બનીને બેઈ રહી. રાજાદર્શાણુભદ્ર પણ વિચારનિદ્રામાંથી જાગી ગયો અને એ આકાશ તરફ મીટ માંડી રહ્યો.

ચારિત્ર ખાંડાની ધારે છ !

તંગરા નગરીના વ્યવહારિયા દત્ત શ્રેષ્ઠી અને બદ્રા શેડાછીના અંતરમાં એક દિવસ જિમિંના ઓથ જિભરાયા.

પણ જિમિંના એ ઓથ રંગરાગ, વૈભવ-વિલાસ કે ભોગશૃંગારના ન હતા; એમાં તો તપ, ત્યાગ અને મંથમનો ધનગનાટ ભગી ગયો હતો.

સુખ અને વૈભવભયુ^{ત્ત} છવન માણતાં દત્ત અને બદ્રા હજી ધીવનનો માર્ગ વટાવી ન ગયાં, ત્યાં તો અમર ધર્મ-વસંતના અનોખા વાયરા એમનાં અંતરને સ્પર્શી ગયા.

એ વાયરાએ એમનાં અંતરમાં કંઈ કંઈ ફેલો ખીલવી દીધા એ ફેલો હતા ત્યાગનાં, તપનાં, સંયમના, તિત્તિશાનાં, વૈરાગ્યના.

પતિ-પત્નિ વિચારતાં હતા : ‘આટઆટલાં સુખવૈભવ માણ્યાં છતાં મનને સંતોષ ન થયો; હવે પછી પણ, ગમે તેટલા વૈભવ-વિલાસ માણીશું છતાં, એને સંતોષ થશે, અને એ દિશામાધીએ પોતાનું સુખ આનંદપૂર્વક ફેરવી લેશે, એની

ખાતરી પણ ક્યાં છે ? તો પછી પાતાળકૃપા જેવા મનને ભર-ભર કરવાથી શો લાભ ? સયુ' આ વૈભવ-વિલાસથી, અને સયુ' આ ધન-મંપત્તિથી !

‘ એ સંપત્તિ કદી કોઈની થઈ નથી કે કોઈની સાથે કદી ગઈ નથી ! તો પછી એની પાછળ જ આખી જિંદગી શા માટે ખરચી દેવી ? કંઈક એવું કાર્ય ન કરવું કે જે આ જિંદગીના સંકેલાયા પછી પણ માથે આવે ? ’

અને પતિ-પત્નીએ એક દિવસ સંભારને તણને વૈરાગ્યનાં ચરણ સેવવાનો મંકદ્વ કર્યો.

પણ એ મંકદ્વ પાર પાડવામાં એક મોટો અંતરાય હતો : એમનો એકનો એક પુત્ર અરણિક હજી માવ બાળ હતો.

કાળજીની કોર જેવા, આવા લાડકવાયા પુત્રને બાલ વયે તજવા કોણ માળાપ તૈયાર થાય ? વાત્મસ્થનાં આવા બંધનોને દૂર કરવાં એ કંઈ મહેલું નથી.

માતાપિતા ભારે વિભામણમાં પડી ગયાં. એક બાળુ વૈરાગ્યનો માઠ ગાણ રહ્યો હતો; બીજી બાળુ વાત્મસ્થનો નાઠ ઘોરી રહ્યો હતો. આમ વૈરાગ્ય અને વાત્મસ્થ પતિ-પત્નીના અંતરમાં ભારે મનોમંથન જગવી ગદ્યાં હતાં.

એમાંય ભદ્રા માતાની સ્થિતિ તો કથી કધાય એવી ન હતી. એને થતું : ‘ આવા ફૂલ જેવા બાળકને કોને ભરોમે તણ દેવો ? આટઆટલી સંપત્તિ કોને મોંપવી ? અને સંપત્તિની લાલચે એનું જીવન કરવાનું વચન આપનાર પણ છેવટે છેતરી નહીં બેમે એની શી ખાતરી ? ’

પણ પતિપત્નીનું મનોમંથન ભારે વેગીકું હતું. એમને

ચારિત્ર ખાંડાની ધારો છ !

તંગરા નગરીના વ્યવહારિયા દત્ત એછી અને ભદ્રા
શેડાણીના અંતરમાં એક દિવસ જિમિંના ઓથ જીભરાયા.

પણ જિમિંના એ ઓથ રંગરાગ, વૈભવ-વિલાસ કે
ભોગશુભારના ન હતા; એમાં તો તપ, ત્યાગ અને મંથમનો
ધનગનાટ ભગી ગયો હતો.

સુખ અને વૈભવભયુ' છવન માણતાં દત્ત અને ભદ્રા
હજી ધીવનનો માર્ગ વટાવી ન ગયાં, ત્યાં તો અમર ધર્મ-
વમતના અનેખા વાયરા એમનાં અંતરને સ્પર્શી ગયા.

એ વાયરાએ એમનાં અંતરમાં કંઈ કંઈ ફેલો ખીલવી
રીપા એ ફેલો હતા ત્યાગનાં, તપનાં, મંથમના, તિતિશાનાં,
વૈરાગ્યનાં

પતિ-પત્નિ વિચારના હતાં : ‘આટઆટલાં સુખવૈભવ
માણ્યાં છતાં મનને સંતોષ ન થયો; હવે પછી પણ, ગમે
વિલાસ
છતાં, એને સંતોષ થશે, અને
ફેલો ફેલો લેશે, એની

ખાતરી પણ ક્યાં છે? તો પછી પાતાળકવા જેવા મનને ભર-ભર કરવાથી શો લાભ? સચું આ વૈભવ-વિલાસથી, અને સચું આ ધન-સંપત્તિથી!

‘એ સંપત્તિ કદી કોઈની ચર્ચ નથી કે કોઈની સાથે કદી ગઈ નથી! તો પછી એની પાછળ જ આખી જિંદગી શા માટે ખરચી દેવી? કંઈક એણે કાર્ય ન કરવું કે જે આ જિંદગીના સંકેલાયા પછી પણ સાથે આવે?’

અને પતિ-પત્નીએ એક દિવસ સંચારને તણને વૈરાગ્યનાં ચરણ સેવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

પણ એ સંકલ્પ પાર પાડવામાં એક મોટો અંતરાય હતો : એમનો એકનો એક પુત્ર અરણિક હતો સાવ બાળ હતો.

કાળજની ઠોર જેવા, આવા લાડકવાયા પુત્રને બાલ વયે તજવા કોણ માબાપ તૈયાર થાય? વાતસલ્યનાં આવા બધોને દૂર કરવાં એ કંઈ સહેલું નથી.

માતાપિતા ભારે વિમાસણમાં પડી ગયાં એક બાળુ વૈરાગ્યનો સાદ ગાળ રહ્યો હતો; બીજી બાળુ વાતસલ્યનો નાદ ધોરી રહ્યો હતો. આમ વૈરાગ્ય અને વાતસલ્ય પતિ-પત્નીના અંતરમાં ભારે મનોમંથન જગવી રહ્યાં હતાં.

એમાંય ભદ્રા માતાની સ્થિતિ તો કથી કથાય એવી ન હતી. એને યત્ન : ‘આવા કુલ જેવા બાળકને કોને ભરોસે તણ દેવો? આટઆટલી સંપત્તિ કોને સોંપવી? અને સંપત્તિની લાલચે એનું જતન કરવાનું વચન આપનાર પણ છેવટે છેતરી નહીં બેસે એની શી ખાતરી?’

પણ પતિપત્નીનું મનોમંથન ભારે વેગીકું હતું. એમને

રાજાજીએ અને બીજાઓએ જોયું કે આકાશના પટાં-
ગણમાં તો વર્ણુવી ન શકાય અને જોતાં જોતાં પણ ધરપન
ન થાય એવું સ્વાગત સ્વાર્ગને ભૂમિ તરફ આવી રહ્યું હતું.
દેવરાજ ઇંદ્રના એક એક ઐરાવતની શોભા આગળ વિંધની
સર્વ શોભા નમસ્વળની જાય ! શી એ મહોત્સવની શોભા !
અને શું અપૂર્વ સ્વાગત !

આકાશમાં અપાર મેઘ ઊમટયા હોય એમ અમંખ્ય
હાથીઓ ઊમટયા હતા; અને એક એક હાથીની શોભા ન
વર્ણુવી શકાય એવી અદ્ભુત, અપૂર્વ, અજોડ બની હતી.
એક નુઓ અને એક ભૂઓ !

રાજા દશાર્ણભદ્ર તો આ શોભાની અપૂર્વતામાં પોતાની
અપૂર્વતા જ હાલુભર વીંચરી ગયા; જેમ જેમ બધા હાક
જોતા ગયા તેમતેમ અપૂર્વતાનો ગુમાની વિચાર મનમાંથી
આલ્થો મયો. ઇંદ્રના ભવ્ય સ્વાગતથી રાજાના અંતરમાં
બ્યાપેડું ગર્વનું વિષ ધીમે ધીમે જોતરવા લાગ્યું.

રાજાને યશુ : 'રે, હું કેવો ભૂલ્યો ! મારા આનંદના
ચંદ્રને મેં મિથ્યા ગર્વથી કલંકિત કર્યો ! અને તે પણ જેના
નામ પર આહંકારને ત્યાગીને આત્માનો ઉદાર કરવાનો હોય
એવા પ્રભુના જ નામ પર મેં મારા આત્માને મલિન બતાવ્યો !'

રાજાજીનું મન વધુ અંતર્મુગ્ધ બન્યું. ધીમે ધીમે એમાં
આત્મભાવ અને આનંદની સરવાણીઓ વહેવા લાગી. એમણે
પોતાની જાતને જ જાણે પ્રશ્ન કર્યો : મેં મારા સ્વાગતને
અપૂર્વ કહ્યું, અજોડ માન્યું, અદ્વિતીય લેખ્યું ! હું કેવો મૂર્ખ !
ભલ્લા, કયા જ્ઞાનના બળે મેં એ ગર્વ ધારણ કર્યો કે આનું સ્વાગત
તો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ? કયાં મારી અદ્ય શક્તિ અને કયાં

મારી નિર્જળ કલ્પનાઓ ! ખરે જ, હું પ્રભુચરણ પામ્યા છતાં આખી ભીંત ભૂલ્યો !'

અને ધીમે ધીમે રાજાજીના અંતરમાંથી ગર્વનું બધુંય વિષ દૂર થઈ ગયું

પછી તો રાજાજીએ વિચાર્યું : ' આજે મેં અપૂર્વ કાર્ય કયાંનો ગર્વ કર્યો. એ ગર્વ તો ભલે નાશ પામ્યો, પણ હવે કંઈક એવું અપૂર્વ કાર્ય કરવું જ રહ્યું, જે કાર્ય ઇંદ્ર જેવો ઇંદ્ર પણ ન આદરી શકે; એમ યાચ તો જ માનું આ જીવન અને પ્રભુદર્શન કૃતાર્થ યાચ.'

અને રાજા દશાર્ણભદ્રે સદાને માટે ભગવાનનાં ચરણમાં પોતાનું સ્થાન સ્વીકારી લીધું. એમના અંતરમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

દેવરાજ ઇંદ્ર અને સમસ્ત પર્વદા રાજા દશાર્ણભદ્રના આ અપૂર્વ કાર્યને પ્રશંસી રહ્યાં, અભિનંદી રહ્યાં, અભિવંદી રહ્યાં. અપૂર્વ કાર્ય ! કોઈ દેવને પણ અશક્ય ! ખરેખર અપૂર્વ !

ઇંદ્રની અપાર ઋદ્ધિ જોઈ રાજા દશાર્ણભદ્રનો અપૂર્વનો ગર્વ ગળી ગયો અને દશાર્ણભદ્રનો ત્યાગ જોઈને ઇંદ્રદેવ અચરજ અનુભવી રહ્યા.

કોઈ કવિએ એ પ્રસંગની પ્રશસ્તિ ગાઈ કે:—

દેવ દશાર્ણનો પક્ષો, રાજ દશાર્ણભદ્ર અભિમાનો ૧।

ઇંદ્રની ઋદ્ધિ દેખી જુઝિયો, સંસાર તથ થયો જ્ઞાનો ૨।

—મહા આઠ મહાપુત્રિ વારીએ.

ચારિત્ર ખાંડાની ધારે છ !

તુંગરા નગરીના બ્યવહારિયા દત્ત એછી અને ભટ્ટા શેડાણીના અંતરમાં એક ક્વિમ ભિમિના એધ બેભરાયા.

પણ ભિમિના એ એધ રંગરાગ, વૈભવ-વિકાસ કે ભોગશુભારના ન હતા; એમાં તો તપ, ત્યાગ અને મંથમનો યતનનાટ ભગી ગયો હતો.

સુખ અને 'વૈભવભયુ' છવન માળુખાં દત્ત અને ભટ્ટા હજી ધીવતનો માર્ગ વટાવી ન ગયાં, ત્યાં તો અમર ધર્મ-વક્તવના અનોખા વાચરા એમનાં અંતરને ચપટી ગયા.

એ વાચરાએ એમનાં અંતરમાં કંઈ કંઈ ફૂલો ખીલવી દીધા એ ફૂલો હતા ત્યાગનાં, તપનાં, મંથમના, તિતિશાનાં, વગન્યના

પતિ-પત્નિ વિચારતા હતા : 'આટઆટલાં સુખવૈભવ માળ્યા હતા મનને મંતોપ ન થયો; દહે પટ્ટી પણ, ગમે નેટલા વૈભવ-વિકાસ માળીયું છતાં, એને મંતોપ થયો, અને એ દિશામાંથી એ પોતાનું સુખ આનંદપૂર્વક દેરવી લેયો, એની

ખાતરી પણ ક્યાં છે? તો પછી ખાતાળકૃપા જેવા મનને ભર-ભર કરવાથી ચો લાભ ? સર્થુ' આ વૈભવ-વિલાસથી, અને સર્થુ' આ ધન-સંપત્તિથી !

‘ એ સંપત્તિ કદી કોઈની ચર્મ નથી કે કોઈની સાથે કદી ગર્મ નથી ! તો પછી એની પાછળ જ આખી જિંદગી શા માટે ખરચી દેવી ? કંઈક એલું કાર્ય ન કરવું કે જે આ જિંદગીના સંકેલાયા પછી પણ સાથે આવે ? ’

અને પતિ-પત્નીએ એક દિવસ સંભારને તણને વૈરાગ્યનાં ચરણ સેવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

પણ એ સંકલ્પ પાઠ પાડવામાં એક મોટો અંતરાય હતો : એમનો એકનો એક પુત્ર અરણિક હજી સાવ બાળ હતો.

કાળઝંની ફેર જેવા, આવા લાડકવાયા પુત્રને બાલ વયે તજવા કેાણ માખાપ તૈયાર થાય ? વાતસલ્પ્યના આવા બંધનોને દૂર કરવાં એ કંઈ સહેલું નથી.

માતાપિતા ભારે વિભામણમાં પડી ગયાં એક બાળુ વૈરાગ્યનો માદ ગાણ રહ્યો હતો; બીજી બાળુ વાત્મલ્પ્યનો નાદ ઘોરી રહ્યો હતો. આગ વૈરાગ્ય અને વાત્મલ્પ્ય પતિ-પત્નીના અંતરમાં ભારે મનોમંથન જગવી રહ્યાં હતાં.

એમાંય ભદ્રા માતાની સ્થિતિ તો કથી કથાય એવી ન હતી. એને યતુ : ‘ આવા કૂલ જેવા બાળકને કોને ભરોએ તણ દેવો ? આટઆટલી સંપત્તિ કોને સોંપવી ? અને સંપત્તિની લાલચે એનું જતન કરવાનું વચન આપનાર પણ છેવટે છેતરી નહીં જોસે એની શી ખાતરી ? ’

પણ પતિપત્નીનું મનોમંથન ભારે વેગીક્રું હતું. એમને

ઘરમાં રહેવું હવે અસહ્ય બની ગયું. એટલે એ મનોમંથનમાંથી એમણે એક નવનીત શોધી કાઢ્યું : ‘જે માર્ગે માતાપિતા એ માર્ગે જ પુત્ર ! પોતે મુક્તિને માર્ગે જવું, અને પુત્રને બંધનને માર્ગે વાળવો એ ન શોભે. બધાંય સાથે જ સારાં !

અને એમણે વૈરાગ્ય અને વાત્સલ્ય, બેયનો સુમેળ સાધી લીધો અને એક દિવસ પતિ, પત્ની અને પુત્ર—શ્રેષ્ઠ દત્ત, શેઠાણી બદ્દા અને બાળક અરણિક—ત્રણે ઘર તણને શુરૂને ચરણે જઈ બેઠાં !

એમને મન હવે ધર્મના શરણુ સિવાય બીજાં બધાં શરણુ નિઃસાર બની ગયાં હતાં.

બાળ મુનિ અરણિકના અંતરમાં હજી સંસાર અને વૈરાગ્યના ભેદ નહોતા પ્રગટ્યા. એ તો પોતાનું બાળસહજ જીવન આનંદમાં વિલાવતો હતો.

અને મુનિ હતો પણ મુનિવેશ ધારણ કર્યો હતો; પણ એમના અંતરમાંથી પુત્રવાત્સલ્યની મંજલ સરવાણી સુકાઈ ગઈ નહોતી. મસ્તકનું મુંડન બંતે થયું, મનનું મુંડન થયું સહેલી વાત ન હતી !

એટલે એમનું મન તો સદાસર્વદા અરણિકમાં જ લાગેલું રહેતું. મુનિજીવનના આચારો અને આચરણો તો પાળવાનાં હતા જ, પણ એથી એમનો પુત્ર પ્રત્યેનો અનુરાગ ઓછો ન થતો.

અરણિક પ્રસન્ન રહે, એને કેઈ વાતે ખામી ન આવે, એની બધી સગવડ સચવાય અને એનું મન મૂંઝાય નહીં, એ માટે દત્ત મુનિ સદા સાવધાન રહેતા—બધે બાળ મુનિની

સારસંભાળ એ જ એમનું જીવનધ્યેય ન હોય! જમે તેમ તોય પિતાનું મન હતું ને!

બાળ મુનિ ઉંમરલાયક થવા આજ્યા તોય પિતાને મન તો એ બાળ જ રહ્યા! આમ મુનિને કોઈ ગોચરી-લિશા લેવા જવાનું કહે તો દત્ત મુનિ પોતે જ એની વતી લિશા લેવા જાય!

એમને એમ કે રજે ને મારો અરણિક લિશા લેવા જતાં શરમાઈ જાય કાં કરમાઈ જાય! લિશાવૃત્તિ તો આકાશવૃત્તિ છે. કોઈ કાંઈ બોલી જાય અને એના મનને ક્યાંક બોધું આવી જાય! અને સ્વનંત્ર રીતે લિશા લેવા જવાના એના દિવસો હજી ક્યાં વહી ગયા છે?

સાધવી ભટ્ટા પણ અરણિકને વીચરી ન શક્યાં. એનું અંતર તો જાણે. ‘મારો અરણિક! મારો અરણિક! એ કેમ સૂતો હશે અને કેમ ગ્હેતો હશે? કેમ બળતો હશે અને કેમ માધુજીવન જીવતો હશે? એને કોઈ વાતની તકલીફ તો નહીં હોય?’ એમ નિરંતર પુત્રને ગંભાર્યા જ કરતું.

માતૃત્વની અમર ગંગા એવી તો અવિરત વહેતી રહી કે એને કોઈ ત્યાગ, કોઈ તપ, કોઈ સંયમ કે કોઈ વેરાઅનો ઉપ તાપ પણ મૂકવી ન શક્યો!

કોઈક અવગર મળ્યે એ અરણિકને મન ભરીને નીરખી જતાં અને એને પ્રગન્ન જોઈને અંતરમાં અનેરી ટાઢક અનુભવતાં.

આ રીતે લોહીના સગપણે બંધાયેલાં ત્રણ સાધકોનો સમય પસાર થતો હતો.

એક વાર ત્રણે એક ગામમાં હતાં. ઉનાળાનો સમય હતો.

દત્ત મુનિ વૈરાગ્ય અને પુત્રવાત્સલ્યમાં કાયાને ધસીને એક દિવસે સ્વર્ગે સંચરી ગયા.

યૌવનમાં ડગ માંડતા મુનિ અરણિકને માટે દુઃખના દહાડા આવી પહોંચ્યા. છતાં કોઈ કોઈ વાર માતાનું દર્શન એને આશ્વાસન આપી જતું અને સંયમમાં સ્થિર થવાની પ્રેરણા આપતું.

હવે તો પિતા-દત્તમુની-નહોતા એટલે વહીસ અને વૃદ્ધ શ્રમણોની શુશ્રૂષા કરવાનું અને ગોચરી લાવવાનું કામ મુનિ અરણિકને માથે આવી પડ્યું.

કઠી કામ નહીં કરેલું એ કામ કરવાનું માથે આબું, અને એમાય અંતરમાં નિઃશ્રાંતિનિઃશ્વાસ ધરીને—અરે, નામશેષ જેવા બનીને—ભિક્ષા લેવા જવાનું માથે આબું! મુનિ અરણિકને માટે તો એ કોઈ સજ્જમારને નોકરી કરવા જવું પડે એવું વમસું થઈ પડ્યું!

પણ આ તો શ્રમણ જીવન : એમાં શરમ કરી ન ચાલે! પ્રમાદ સેવ્યો ન પાલવે! કર્તવ્યનું અણીશુદ્ધ પાલન એ જ એનો એકમાત્ર માર્ગ.

યુવાન મુનિએ એ માર્ગે પોતાના મનને પગોટવા પ્રયત્ન આદર્યો.

નગરના એક માર્ગ ઉપર એક સુંદર હવેલી આવી રહી હતી. ભારે ગોટી તો નહીં, પણ બે ઘડી નોંઈ રહેવાનું મન થાય એવી નમણી બણે યૌવનમાં ડગ માંડતી કોઈ નવોદા જ નોંઈદિયો! ઝીણી ઝીણી કોરણી, માપસરની માંડણી, નાનુક નાનુક

એનાં છત્તઝરખા, ઠેર ઠેર દોરેલી મુરખ ચિત્રાવલી અને રંગોની મિલાવટથી ચોખ્ખી એ હવેલી જાણે એના માલિકના મુખી અને મમૃદ્વિશાળી જીવનની ગ્રામ પૂરતી હતી.

કોઈ કોઈ વાર એ હવેલીમાંથી સંગીતની મધુર સૂરાવલીઓ રેલાતી અને ત્યાંથી પમાર થતા વટેમાર્ગના મનને રોકી લેતી વટેમાર્ગ પગવાર ત્યાં થઈ જતો અને નયનમનોહર હવેલીને જોઈને અને દર્શનમધુર સૂરાવલીને માંભળીને પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ જતો. એ ક્યારેક વિચારતો : ‘કેવાં મુખી હશે આ હવેલીનાં વસનારાં !’

પણ જિજ્ઞુસું એટલું બધું દૂધ નહીં, અને પીજું એટલું બધું સોનું નહીં !

હવેલીએ ભખ્ય હતી અને સંપત્તિએ અડગક હતી; પણ ભયાં મરોવર વચ્ચેય ચાતકનું લાખ્ય તરસે મરવાનું હોય, એવું આ હવેલીને થયું હતું.

એ હવેલીમાં વસતી હતી માત્ર એક જ નારી. દાસ-દાસી તો ઘણાં હતાં, પણ ઘરનું સ્વામીપણું તો માત્ર એ એક નારીનું જ હતું.

એ નારી પણ કેવી ! જાણે અખ્સરાનું રૂપ જ જોઈલ્યો. એવી જ પાતંગી દેહયદિ, એવું જ લાવણ્યબધું મુખ, એવો જ એન્ડ્રસબર્યો વર્ણ ! જાણે કોઈ શિષ્ટીએ મંગેમરમરમાં કોતરેલી કોઈ દેવાંગના જ ! એને તે નારી કહીએ, માનુની કહીએ, લામિની કહીએ કે કામિની કહીએ—એ બધું જ જાણે એમાં સાકાર થતું હતું.

એના બોલ પણ એવા મીઠા ! એની ચાલ પણ એવી મોહક !

ખાવાપીવાની એને ત્યાં કોઈ કમીના ન હતી. સોના-રૂપાનાં મોગડે એ રમતી. અને હીરા-માણેક અને મણિ-મુકાદ્દળનાં આશૂપણોનો એને ત્યાં કોઈ પાર ન હતો ! હીર-ચીર તો એને ત્યાં બાણે અભરે ભરાતાં.

આ બધુય હતું, છતાં એની દશા 'વનવગડામાં રૂપબાઈ' એ.....ક.....દી' જેવી હતી !

એ પ્રેપિતભતૃંકા હતી. એના અંતરનો સ્વામી વર્ષોથી પરદેશ સિધાબો હતો. પિયુના વિયોગમાં એ ઝરતી હતી, અને એતું યોવન તો હિલોળે ચડ્યું હતું. પિયુ હોય કે ન હોય, યોવન તો પોતાની પાંખો પસારવામાં કોઈની વાટ જોતું નથી.

એ સ્વસ્થ રહેવા પ્રયત્ન કરતી અને એતું મન એકાબ્રુ બની જતું. એ સાદાં વસ્ત્રો પહેરતી, અને એની કાયા વધારે રૂપ કાઢી જોતી.

એતું દિલ મિય જનના કંઠાશ્લેષ માટે તલ્લમી રતું હતું. ભર્યા સરોવર વચ્ચે બાણે ચાતકી તૃષામાં તરફડતી હતી.

છતાં યોવનને તો કશી જ શરમ ન હતી ! ધીનો ધટો બાણે એના ઓગાળનાર અગ્નિની રાહ જોતો હતો !

જિયારી પ્રેપિતભતૃંકા !

અરબિક મુનિએ હજી બિશા માટે નીકળવાનો આરંભ જ કર્યો હતો. મન તો કોઈ રીતે માનતું જ નહીં, પણ સાધુ

જીવનનો ધર્મ તો પાળવો જ પડતો !

એક દિવસની વાત છે. જે પ્રહર દિવસ વીતી ગયો હતો. શ્રીષ્ઠ યતુનો સમય હતો. સૂર્ય ઘરાઘરા મધ્યાહ્ને આવ્યો અને અરણિક મુનિ અને ખીન્ન શ્રમણો બિશ્વા માટે નીકળ્યા.

ખીન્ન શ્રમણો તો ટેવાયેલા અને કાબેલ, એટલે જટ પોતાના માર્ગે આગળ નીકળી ગયા, પણ મુનિ અરણિક પાછળ રહી ગયા અને એકલા પડી ગયા.

ઉપર આકાશમાંથી જાણે આગ વરસતી હતી, ધરતી પણ તાવની જેમ તપી ગઈ હતી; હવામાંથી જાણે ઊની ઊની વરાળો જીકતી હતી. ઉઘાડા પગ અને ઉઘાડું માથું, અને શરીરે જીર્ણ શીર્ણ આછાં વસ્ત્રો! અરણિક મુનિની મુકોમળ કાયા જાણે આ પંચાગ્નિ પામે ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી રહી હતી.

આખી કાયા તપી ગઈ. બધા અંગો પરસેવાથી રેળઝેળ થઈ ગયાં. ચહેરો તાંબા જેવો રક્તવર્ણો બની ગયો. મુકોમળ મુનિ અરણિકનું ચિત્ત આ અસહ્ય યાતના આગળ જાણે શંક બની ગયું. અરે, હવે તો બિશ્વાની ઝોળી પણ ભારરૂપ લાગવા લાગી, અને આજીવન પણ ભારભૂત થઈ પડ્યું.

મુનિ નો પાંચપચીસ ડગ માંડ ચાલે છે અને વળી પાછા છાંયો જોઈને ખડા રહી જાય છે, પણ રસ્તાનો છેડો આવતો જ નથી. એમનું ચિત્ત તો વધુ વિપાકવેદું બનવા લાગ્યું.

ચાલતા ચાલતા એ પેલી હવેલી નીચે આવી પહોંચ્યા. હવેલીનો લાંબો પડછાયો એમને શીનળ લાગ્યો. એ ત્યાં ઘેટી-વાર દોકાઈ ગયા. પગ જાણે હવે આગળ વધવા ના કહેવા લાગ્યા. ચિત્ત તો જાણે ગગિયો જગદ બની ગયું છે !

કરમાયેલા કમળની જેમ શ્રમણ અરણ્યિક ત્યાં ખિન્ન વદને ઊભા રહ્યા, એટલામાં એકાએક એમના કાને શબ્દો આવ્યા : “ મુનિવર! આપ અંદર પધારો ! આ હવેલીની સ્વામિની આપને આમંત્રિ છે.”

“ ત્યાં ભિક્ષાલાભ થયે ? ”

“ ત્યાં બધું તૈયાર છે ”

મુનિનું મન બલે સાતા અનુભવી રહ્યું.

મુનિ હવેલીમાં દાખલ થયા, હવેલીની સ્વામિનીએ સામે આવીને મુનિવરને ભારે આદરમાન હીધાં, ભારપૂર્વક અભિવાદન કર્યું.

મુનિનેા વિવાદ ધીમે ધીમે ઓસરવા લાગ્યો.

માનુનીએ મુનિવરને ભાવપૂર્વક મોઢક ધડોરાવ્યા.

મુનિવરનેા સંતૃપ્ત આત્મા શાંત થયો. એમણે ધર્મલાભ આપીને પોતાની એળી સંકેલી લીધી, અને જવાની તૈયારી કરી.

માનુની સામે આવીને ઊભી રહી અને કટાક્ષભર્યું હાસ્ય કરતી બોલી : “ મુનિવર ! આવા ધોમધખતા બપોરે કેમ કરી ઉપાશ્રયે પાછા જશો ? જરા આપની કાયા સામે તો જુઓ ! કેવો રૂપાળો યૌવનભર્યો દેહ ! અને કેવો કરમાઈ ગયો છે ! અહીં જગ્યાની કયાં કમી છે ? આપ સુખેથી એક ઓરડામાં બેસો, ગોચરી કરો, આરામ કરો ! ઉપાશ્રયે જવાની વેળા કયાં વીતી જવાની છે ? ”

મુનિવરને તો શેતીને પિયરિયા મળ્યા જેવું કે દોડતાને દાળ મળ્યા જેવું થયું.

પિતાનેા સ્વર્ગવાસ અને રોજ ભિક્ષા માગવાની ઉપાધિ

અને બીજી પણ કંઈ કેટલી માથાફૂટો ! એ ગધાથી એ કંટાળી ગયા હતા. એમાં આર્જુ, મુખવૈભવભર્યો આરામ માણવાનું ભાવભર્યું આમંત્રણ મળ્યું. મનને ઊંડે ઊંડે જે ભેંધતું હતું તે કહેનાર બાણે વૈધ મળી ગયો.

પછી તો માનુની અને મુનિવર વચ્ચે કંઈ કંઈ વાતચીત થઈ; અને વાતે વાતે મુનિવરનું મન, મુંવાળી ભૂમિ ઉપર પગ લપમવા લાગે એમ, આરામ અને આનંદ તરફ લપસવા લાગ્યું.

પછી તો માનુની અને મુનિવરનાં મનોએ કંઈ કંઈ અજોલ જોલ જોલી લીધા. મુનિવરનું અપકવ મન રમ્ય હવેલી અને મનહર માનુનીની છાયામા આરામ શોધી રહ્યું. મુનિ અરણિકની લિલાઝોળી તે દિવસે ઉપાશ્રયે પાછી ન આવી !

ગોચરીનો મમથ વીતી ગયો, છતાં શ્રમણ અરણિક પાછા ન આવ્યા.

બીજા શ્રમણોએ વિચાર્યું : તાપને કારણે ક્યાંક રોકાઈ ગયા હશે; હમણાં આવી પહોંચશે.'

બીજે એક પ્રકર વીત્યો, છતાં મુનિ તો ન જ આવ્યા.

બીજા શ્રમણોએ નગરમાં તપાસ કરી, પણ એનો પત્તો ન લાગ્યો. શ્રમણો વિમાસણમા પડી ગયા, પણ એ કદે શું ?

પછી તો વાત નગરમાં ચર્ચાનો વિષય બની ગઈ. આ રીતે મુનિ અદૃશ્ય થઈ જાય એમાં કોઈને અચંજો લાગ્યો, કોઈને કુતુહલ થયું, કોઈને ધર્મની હાનિ થતી લાગી અને કોઈના મનમાં ગ્લાનિ અને કરુણાના ભાવ ઊભરાઈ આવ્યા.

પણ ગધા મનમાં ને મનમાં જ આવી લાગણીઓ અનુભવતા; કોઈને હવે શું કરવું એ બાણે સૂઝતું જ ન હતું.

વાત ચાલતી ચાલતી સાધ્વી ભદ્રાને કાને પહોંચી ગઈ.

એ તો માતા ! સાંભળીને એને થયું : ‘ શું મારો અરણિક જોવાઈ ગયો ? અલોપ થઈ ગયો ? પણ એવું બને ખરું ? માનવી જેવો માનવી આમ ક્યાં જોવાઈ જાય ? ’

ધીમે ધીમે એનું માતૃહૃદય ભગ્નત થવા લાગ્યું. સાધ્વીનો વેવ, સાધ્વીજીવનની અખંડ સાધના, આટલા લાંબા સમયનો વૈરાગ્ય અને તપત્યાગસંયમની આવી ઉત્કૃષ્ટ આરાધના પણ એના હૃદયના માતૃભાવને ન દગાવી શક્યાં !

અરણિક ! પોતાનો એકનો એક પુત્ર ! અને પોતાના પતિ મુનિ દત્તાત્રેયજીનું જન્મન પછી પોતાને સોંપાયેલી અમૂલ્ય ધાપણ મુનિ બનેલો અરણિક ! શું એ વગર મોતે મરી ગયો ?

એનું માતૃવાત્સલ્ય આજે કોઈ પ્રતિજ્ઞાને ગણકારવા તૈયાર ન હતું. એ તો પહોંચી ઉપાશ્રયે. અને શ્રમભૂમિને વિધિવિધ પ્રશ્નો પૂછીને એણે એમને મૂંઝવી માર્યાં ! મુનિએએ કંઈ કંઈ ખુલાસા આપ્યા પણ એના હૈયાને સંતોષ ન થયો.

એ પોતાના સાધ્વીજીવનને જાણે વીસરી ગઈ.

એ શ્રમભૂમિમાંસકોને ઘેર ઘેર ફરવા લાગી અને પૂછવા લાગી, “ મારો અરણિક તમારે ત્યાં બિંદા લેવા આવ્યો હતો ? ”

પણ એને ક્યાંય સંતોષકારક ઉત્તર ન મળ્યો.

એનું માતૃહૃદય વધારે ઉત્તેજિત થઈ ગયું. હવે તો એ બહાવરી બની ગઈ, અને રસ્તે ચાલતા જે તે માનવીને પૂછવા લાગી : “ ભાઈ ! તમે ક્યાંય મારા અરણિકને જોયો ? ” મારા પુત્ર અરણિકને તમે જોજો છો ? ”

જવાબમાં એ ના સાંભળતી એને એનાં નેત્રો અશ્રુથી લિભરાઈ જતાં.

એક તો પોતાનો પુત્ર અને એમાંય ધર્મમાર્ગને વરેલો ! બહા, એની અધિગતિ ધવા દેવાય ખરી ? એને ધ્યુઃ મેં કાચી ઉંમરે એને ત્યાગને માર્ગે વાળ્યો; એનું તો આ દુષ્પરિણામ નહીં હોય ?

એ વિચારથી તો બદા પાગલ જેવી જતી ગઈ.

એણે માનવીને પૃથ્વવાનું પણ માંડી વાળ્યું અને 'અર-જિક !' 'મારો અરજિક !' ના પોકારો પાડતી એ ઘેરીઓ અને બજારોમાં, ઘોરે અને ચીટે ધૂમવા લાગી.

બદાના દુઃખનો કેાઈ પાર ન હતો. એનું પુત્રપેત્રું દૃઢ્ય લોકસાગરને વીંચતી ગયું અને એના રોમરોમમાંથી 'અર-જિક,' અરજિક'નો ગ્રાહ જાડી રહ્યો. લોકોને તો બલે બારે કોનૂકની વાત જતી ગઈ.

પાગલ જતીને અરજિકના નામનો પોકાર પાડતી બદાની પાછળ લોક ટોળે વાળ્યું અને ગોઠીરો મચાવી રહ્યું. લોકોને મન તો આ એક તમાચો જતી ગયો. અને તમાચાને તેણની જરૂર ન રહી.

“અરજિક, અરજિક કરતી આ પિંદ,
મટીએ મટીએ બહારેણ !

હરો, હાળે રીઠો રે મારો અરજીલો,
પૂંકે લોક દબારેણ !”

બદા ! પેલી બદા ! માનુદૃશ્યનાં મૂલ પામર માનવીઓ

શું પામી શકે ?

ભદ્રાના પોકાર તો ચાલુ જ રહ્યા.

પેલી માનુની અને કુમાર અરણ્જિક હવેલીના ઝડપામાં બેઠાં બેઠાં મોના-ફપાને મોગઠે રમી રહ્યાં હતાં. હાસદાસીએ પડનો મોલ ઝીલવા તૈયાર ખડાં હતાં. હાસ્ય અને વિનોદ ચાલી રહ્યાં હતાં. જાણે સાક્ષાત્ સ્વર્ગનું મુખ ત્યાં વિલમ્બી રહ્યું હતું. ન કોઈ દુઃખ, ન કોઈ અશાન્તા, ન કોઈ ચિંતા કે ન કોઈ ફિકર !

ત્યાં પોતાના નામનો પોકાર અરણ્જિકના કાને અથડાયો. પગભર તો એ સ્તબ્ધ બની ગયો. પણ ફરી પાછો માનુનીના મોહપાશમાં એ ફૂળી ગયો. એને થયું : ‘ આ તો માત્ર જામળા ! અહીં માડુ નામ ઉચ્ચારનાર ઠોલુ હોય બસ ! ’

ફરીવાર એ જ અવાજ મંભળાયો, અને અરણ્જિક ચમકી ગયો પણ વળી પાછો પામા અને મોગઠાંની રમઝટમાં એને એ વીંમરી નયો.

પણ પછી તો ‘ અરણ્જિક ! ’ ‘ અરણ્જિક ! ’ ના પોકારો નિરંતર આવવા લાગ્યા. જાણે આકાશના ગુચ્છજમાં એ નામ ગાજવા માડ્યું હતું. હવે તો એ અવાજની ઉપેક્ષા કરવી અશક્ય હતી કુમાર અરણ્જિક ઝડપામાં બિભો થઈ ગયો, અને અવાજની દિશામાં પોતાની નજરને દોડાવી રહ્યો.

એણે ત્યાં શું ભેયું ?

એણે ભેયું કે સામેથી એક વૃદ્ધા ચાલી આવતી હતી.

એની પાછળ ઘણાં લોક ટોળે વળ્યાં હતાં. ઉજ્જડ એનો ચહેરો હતો, બહાવરી એની આંખો હતી, અસ્તવ્યસ્ત એનાં વચ્ચે હતાં, અને એના મુખમાંથી જાણે જાપની જેમ ‘અરણિક! મારો અરણિક!’ના શબ્દો નીકળી રહ્યા હતા.

અરણિક તો વધારે તીણી નજરે તાકી રહ્યો: આ કેાળુ ભણા!

પેલી વૃદ્ધા વધુ નજીક આવી.

એના ઉજ્જડા અવાજે અરણિકના હૃદયનાં પડખે બેઠી નાંખ્યાં. માતૃત્વનો સાદ એના હૃદયમોસરો ઊતરી ગયો.

એણે જોયું: અરે! આ તો ભણા! મારી માતા! મારી જનની!

અને એ તો, પેલી માનુનીને એક શબ્દ પણ કહેવા યોગ્યા વગર, માતાના ઘરણામાં આવીને ખરો યયો!

માતાને પુત્રને ઓળખતાં વાર ન લાગી: “મળ્યો, ઉવટે મારો પુત્ર મને મળ્યો! મારો અરણિક! વત્સ અરણિક!”

અને એની આંખો માતૃવાત્મકતાના અમી વર્ષાવીને પ્રજામતા પુત્રનો અભિપેક્ષ કરી રહી. એનું માંડપણ ક્યાંય આશ્રયું ગયું. એનું બહાવરાપણું પણ ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ ગયું!

એ યંપૂર્ણ સ્વસ્થ બનીને પુત્રને નીરખી રહી, એનાં આંખોને ધંપાળી રહી: “મારો અરણિક!”

દેવનેય દુર્લભ એવું માતા-પુત્રનું એ મિલન જેમણે નિહાળ્યું એ ધન્ય બની ગયા.

અત્યારના ચિત્તોડને તે કાળે ચિત્રટ્ટ કહેતા. બારસો-તેરસો વર્ષ પહેલાંનો એ સમય. ચિત્રટ્ટ નગરમાં એક બ્રાહ્મણ રહે એ બ્રાહ્મણ ચૌદે વિદ્યામાં પારંગત અને મોટો અગ્નિહોત્રી. વિદ્યામાં તો, શોધો તોય, એની જોડ ન મળે.

રાજા જિતારીનો એ બહુ માનીતો. રાજનું પુરોહિતપદ એને ઘેર રાજા અને મંત્ર બેયમાં એના પાંડિત્યની બારે છાપ. સૌ કોઈ એને આદરમાન આવે, એની વિદ્યાના વખાણ કરે અને શાસ્ત્રનું કામ પડે તો એને જ પૂછવા આવે.

પોતાની વિદ્યામાં એને એવો અડગ વિશ્વાસ કે એ કદી દેનાધીયે ગાળ્યો ન જાય કે પાછો ન પડે. અને જ્ઞાનનો તો જાણે એ મહાસાગર અનેક સારસ્વત સરિતાઓ એ મહા-સાગરમાં આવીને એક થઈ ગયેલી

કોઈ મહાપાંડિત જનીને સામે આવે તો એને તો એ પરાજિત કરીને જ છોડે. એકે વિદ્યા એવી નહીં કે જેમાં એને કોઈ ચુપ કરી શકે, હરાવી શકે કે એની સામે થઈ શકે !

વાદીનો તો જાણે એ કાળ બની ગયેલો.

અને ધીમે ધીમે એના જ્ઞાનને પણ ગુમાનનો રંગ ચડવા માંડ્યો. એ તો કહે: “ત્રણ લોકમાં જે કોઈ પોતાને પંડિત માનતો હોય તે આવી જાય મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા ! જોઈ તો ખરો કે મને હરાવવાની કેના મગજમાં રાઈ બરી છે ! એની એ રાઈને વેરી ન નાખું તો મારું નામ પંડિત નહીં !”

અને એ ગુમાનમાં તો એણે માની લીધું કે દુનિયાનાં બધાંય શાસ્ત્રો, અને બધીય વિદ્યાઓ મારી જળાને બાધ્યાં પડ્યાં છે. એવું એકાદ શાસ્ત્ર, એવી એકાદ વિદ્યા તો બતાવો. જે આ ભેજમાં ન હોય !

અને લોક પણ કેવું વિચિત્ર છે ! એણે આ પંડિત માટે કંઈ કંઈ વાતો બોલી કાઢી હતી; કોઈ કહેતું કે આ પંડિત તો કાદમ્બ કાદાળી, બગવત્તમા જાળ અને ખભે નિગરણી રાખીને ફરે છે. અને એ તો છટેચોક પોકાર પાડીને કહે છે :

“ મને હતવાની ઈન્છાવાળો કોઈ વાદી અગર ધરતીમાં પેચી ગયો હશે તો આ કાદાળીથી ધરતીને ખોદીને હું એને બહાર કાઢીશ. અગર કોઈ વાદી જિંદા જળમાં મંતાર્થ ગયો હશે તો એને હું માછલાની જેમ આ જળથી બહાર ખેંચી આપીશ. અને જો કોઈ વાદી આકાશે ચડી ગયો હશે તો એને હું આ નિમરણીથી નીચે આપી પટપટીશ !”

અને એનું પેટ તો જુઓ : ઉપર કેવો મોટો મેનાનો પટો બાંધ્યો છે ! એને એમ કે રહેને આટલા બધા જ્ઞાનના આક્રમથી ફૂલીને પેટ ફૂલી જાય તો !

અને જરા જુઓ તો ખરા : આ જાનું જોણું હોય એમ,

અત્યારના ચિત્તોડને તે કાળે ચિત્રકૂટ કહેતા. બારસો-તેરનો વર્ષ પહેલાંનો એ મમય. ચિત્રકૂટ નગરમાં એક બ્રાહ્મણ રહે એ બ્રાહ્મણ ઘોડે વિદ્યામાં પારંગત અને મોટા અગ્નિહોત્રી વિદ્યામાં તો, શોષા તોય, એની જોડ ન મળે.

રાજા જિતારીનો એ બહુ પ્રાણીતો. રાજાનું પુરોહિતપદ એને ઘેર ગણ અને મળ એવામાં એના પાંડિત્યની ભારે છાપ. ની કેહી એને આદરમાન આવે, એની વિદ્યાના વખાણ કરે અને શામળુ કામ પડે તો એને જ પૂજા આવે.

પોતાની વિદ્યામાં એને એવો અદન વિશ્વાસ કે એ કદી કે ન મીચે. દુશ્મનો ન બાધ કે પાછો ન પડે. અને જ્ઞાનનો તો બાળ એ મદાસાગર અનેક તારસ્વજ મરિત્યએ એ મદાન નાના એ વાનિ એક શર્ડ મયતી

કર્ડ નદાપાણિ જર્નાને મામે આવે તો એને તો એ કર્મન જ હોટે એકે વિધ. એવો નાનું કે જેમાં એને ને, દુશ્મનો એકે કે એની મામે શર્ડ શકે !

પણ હવે વાણીનું કામ ન હતું. સાધ્વી ભદ્રાએ છેલ્લી નજર અરતિક ઉપર સ્થિર ઠરી. એ નજરમાં બાંધે વિદ્યુતની વેધક શક્તિ ભરી હતી.

એમાં શું શું બધું હતું? એમાં અપાર વેદના ભરી હતી, અમાપ ઠરુણા ભરી હતી અને અમીમ છતાં અબોલ શિક્ષા ભરી હતી!

એ દિવસે અરતિકના અંતરને સ્પર્શી ગઈ. અને એ માતાની ચરણરજ માથે ચડાવીને નત મસ્તકે એની સાથે વ્યાલી નીકળ્યો.

રાગી મટી ફરી વૈરાગી બની ગયો.

એ દિવસે માતૃત્વનો અપૂર્વ વિજય થયો!

શરમ અને પશ્ચાત્તાપનાં આંધુ સારતા અરણિકને આશ્વા-
સન આપતાં સાધવી બદ્રા બોલ્યાં : “ વત્સ ! આત્માને
અજવાળવાનો મારગ તારાથી તબ્બક ખરો ? તારા પિતાને
તો સંભાર ! ક્યાં તારો ધર્મ અને ક્યાં તું ? ”

“ વત્સ ! તુજ ન ઘટે કે ચારિત્રથી ચુકવું,
બેઠથી સિવમુખ સારો છ ! ”

અરણિકે શરમાઈ ગયો. એની વાણી બાંહે સિવાઈ ગઈ.
સુધાગપને માર્ગે આલવા ટેવાઈ ગયેલું એતું મન સંયમ-
લવનની કઠોરતાના વિચારથી વિહવળ બની ગયું.

પણ માતાને શું જવાબ આપવો !

એક તરફ સાધવી માતા હતી, બીજી તરફ મહાબર માતુની
હતી ! એક તરફ ધગધગતી ધરતી હતી, બીજી તરફ શીતલતા
અર્પતી હવેલી હતી ! એક તરફ વૈરાગી શ્રમણ લવનનાં
આકરાં તપ, ત્યાગ અને સંયમ હતાં, બીજી તરફ સંસારનાં
મુખ, વૈભવ અને વિલાસો હતા !

અરણિક વિભાસી રહ્યો : ‘ કયે મારગ જવું ? માતાને કે
માતુનીને ? ’ પણ કઠોર માર્ગ એને રુચતો ન હતો. અગત્યતાં
જ એનાથી બોલી જવાયું.

“ કુ દાધર છું કે, માસી માવડી !
ચારિત્ર ખાંડાની ધારો છ ”

“ માડી ! માડી ! મને સમા કર ! ચારિત્રના ખાંડાની ધાર
ઉપર ચાલવાનું મારું ગર્વ નથી ! ”

બદ્રા તો સાંભળી જ રહી : “ મારો અરણિક આ શું કહી
રહ્યો છે ? એ શું આવો કાયર બની ગયો ? ”

વાદીનો તો બાણે એ કાળ બની ગયેલો.

અને ધીમે ધીમે એના જ્ઞાનને પણ ગુમાનનો રંગ ચડવા માંડ્યો. એ તો કહે : “ત્રણ લોકમાં જે કોઈ પોતાને પંડિત માનતો હોય તે આવી બધે મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા ! જોડું તો ખરો કે મને હરાવવાની કોના મગજમાં રાઈ ભરી છે ! એની એ રાઈને વેરી ન નાખું તો મારું નામ પંડિત નહીં !”

અને એ ગુમાનમા તો એણે માની લીધું કે દુનિયાનાં બધાંય શાસ્ત્રો, અને બધીય વિદ્યાઓ મારી જબાને બાંધ્યાં પડ્યાં છે. એવું એકાદ શાસ્ત્ર, એવી એકાદ વિદ્યા તો બતાવો. જે આ ભેગમાં ન હોય !

અને લોક પણ કેવું વિચિત્ર છે ! એણે આ પંડિત માટે કંઈ કંઈ વાતો બેઠી કાઢી હતી; કોઈ કહેતું કે આ પંડિત તો હાથમાં કોદાળી, બગલમાં બળ અને ખલે નિસરણી રાખીને ફરે છે. અને એ તો છટેચોક પોકાર પાડીને કહે છે :

“ મને છતવાની ઈચ્છાવાળો કોઈ વાદી અગર ધરતીમાં પેચી ગયો હશે તો આ કોદાળીથી ધરતીને ખોદીને હું એને બહાર કાઢીશ. અગર કોઈ વાદી બિંદા જળમા મંતાર્થ ગયો હશે તો એને હું માછલાની જેમ આ બળથી બહાર ખેંચી આણીશ. અને જો કોઈ વાદી આકાશે ચડી ગયો હશે તો એને હું આ નિસરણીથી નીચે આણી પટપટીશ !”

અને એનું પેટ તો જુઓ : ઉપર કેવો મોટો સોનાનો પટ્ટો બાંધ્યો છે ! એને એમ કે રજેને આટલા બધા જ્ઞાનના આક્રાશથી ફૂલીને પેટ ફૂટી બધે તો !

અને જરા જુઓ તો ખરા : આ બધું બોધું હોય એમ,

અત્યારના ચિત્તોડને તે કાળે ચિત્રકુટ કહેતા. ભારતે-
તેરમો વર્ષ પહેલાનો એ સમય. ચિત્રકુટ નગરમાં એક જ ક્ષત્રુ
રહે એ ક્ષાત્રજ્ય ઘોઢે વિગ્રામાં પારંગન અને મોટો અમિદોશી
વિગ્રામાં તો, શોધો તોય, એની કોડ ન મળે.

રાજા જિતારીનો એ બહુ માનીતો. રાજનું પુરોહિતપદ
એને જ રાજા અને પ્રજા બેયમાં એના પાંડિત્યની ભારે છાપ
મો કોઈ એને આદરમાન આપે, એનો વિગ્રાના વખાણ કરે અને
રાજનું કામ પડે તો એને જ પૂછવા આવે.

પોતાની વિગ્રામાં એને એવો અદભૂત વિશ્વાસ કે એ કદી
કેનાથીયે ગામત્યો ન લાયક કે પાછો ન પડે. અને જાનનો તો
બાણે એ મહાલાયગ. અનેક સાસ્ત્રજ્ઞ મરિતાઓ એ મહા-
સાગરમાં આર્ચનિ એક ઘડી ગયેલી.

કોઈ મહાપણિત બનીને ગામે આવે તો એને તો એ
પગજિત કરીને જ છોડે. એકે વિગ્રા એવી નદી કે જેમાં એને
કોઈ સુખ કરી શકે, હાનિ કરી શકે કે એની ગામે ઘડી શકે !

પંડિતરાજ એક ધર્માગાર પાસેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા; એટલામાં કવિતાની એક કડી (ગાથા) એમના કાને પડી. એક સ્ત્રીના પ્રશાંત મધુર કંઠમાંથી એ ગાથા વધુ મધુર બનીને હવામાં પોતાના સૂરો પ્રસારી રહી હતી.

અનેક ઘોંઘાટો અને આઘાતો વચ્ચે પણ અચલિત ચિત્તે ચિંતન કરનાર પંડિતરાજના ચિત્તને આ ગાથા ચત્રાયમાન કરી ગઈ. છેવટે તો એ ગાથા પણ વિદ્યાની સહોદરા જ હતી ને! તો પછી એને ઉવેખાય શી રીતે ?

પંડિત હરિભદ્ર તો એનો અર્થ ઉકેલવાના વિચારમાં જ મગ્ન બની ગયા. એ વિચારે છે, વધુ વિચારે છે, વધુ ટાડા ઊતરે છે, વધુ ચિંતન કરે છે, પણ રે, આવી એક નાની સરખી ગાથાનો અર્થ પડુ કાં ન સમજાય ? કયા ગયું મારું સર્વશાસ્ત્રપારગામી જ્ઞાન ?—પંડિત હરિભદ્રનું મન વધુ ગંભીર બન્યું.

એ ચિંતન કર્યા જ કરે છે; પણ ગાથા પણ કોઈ એવું ભેદી રૂપ ધારણ કરીને આવી છે કે એના અર્થનો ભેદ શિક્ષિતો જ નથી.

પંડિતરાજનો વિદ્યાગર્વ પડવા પાડી રહ્યો : કળિકાળનો હું સર્વજ્ઞ; અને આવી એક નાની સરખી વાતનો મર્મ પણ નથી પકડી શકતો !

અને ધીરે ધીરે એ ગાથાનો અર્થ સમજવાની તાલાવેલીમાં જ્ઞાનગર્વનો હિમાલય ઓગળવા માંડ્યો. જે જ્ઞાનનું આટલું ગુમાન, એ જ્ઞાન આટલો સરખો અર્થ પણ ન જાણતો શકે, તો પછી એ જ્ઞાનનું ગુમાન શું કરવાનું ?

કુંજરને જાણે કીડી સતાવી રહી.

એ પોતાની સાથે જંગલતાને લઈને ઠેર ઠેર ફરે છે. બાળે એ કહેવા માગે છે: “આખા જંગલમાં જાનમાં મારી તોલે આવી શકે એવો એક પણ માનવી નથી!”

વાદ રે પંડિતરાજ!

અને જ્ઞાનના આ શુભાનમાં ને શુભાનમાં એ તો હવે કહેવા લાગ્યા: “હું તો છું આ કળિકાળમાં સર્વજ્ઞ! એકે વાત મારાથી અચ્છી નથી!”

એ મર્વજ્ઞતાના ગર્વમાં ને ગર્વમાં એમણે એક વાત નહીં કરી મળી કે, “આ દુનિયામાં એવી એક પણ વાળી નથી કે જે મારે અધીન ન હોય એટલે, જે કોઈનું પણ વચન હું ન મમણ શકું એનો હું શિષ્ય ગની લઉં!”

આવા હતા ચિત્રકૂટના એ મહાપંડિત!

એમનું નામ હરિભદ્ર.

એક દિવસની વાત છે.

મધરાત થવા આવી હતી. પંડિતરાજ હરિભદ્ર મંત્રવિધિ પૂરી કરીને રાજભવનથી પોતાને ઘેર પાછા આવી રહ્યા હતા. એમનું મન તો શાસ્ત્રચિંતનમાં જ મગ્ન હતું. જેના અંતરમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પથરાયો છે એને જહ્વાર અધકાર છે કે પ્રકાશ એની કશી ખેવના શા માટે હોય? એ તો વિચાર કરતા કરતા સ્વસ્થ અતિએ ચાલ્યા જતા હતા.

જિજ્ઞાસુ પંડિતરાજ તરફ પુત્રવાત્સલ્યનો ભાવ અનુભવી રહ્યું. ભુગભુગજૂના ઝણાનુભવે જાણે આજે જાગી ઊઠ્યા હતા.

સાધ્વીએ કહ્યું: “ મહાનુભાવ ! આવી શાસ્ત્રવાણીનો અર્થ અને મર્મ સમજવા માટે તો તમારે અમારા ગુરુની પાસે જવું પડે. શાસ્ત્રવચનનો અર્થ દરવાના એ જ સાચા અધિકારી છે.”

અને હરિભદ્રના અંતરને તો હવે જાણે સાચા જ્ઞાનની ઠેસ વાગી ગઈ; અને એ ઠેસે એના જ્ઞાનના શુભાનને ઉતારી દીધું—જાણે કે સમર્થ મંત્રવેત્તા ગાડુડીએ વિષધરતું વિષ નિતારી લીધું !

પંડિત હરિભદ્રની જિજ્ઞાસા એવી અદ્ભુત બની ગઈ હતી કે એ રોડી રોકાય એમ ન હતી. અને એ માટે એ જે મૂલ ચૂકવવું પડે એ ચૂકવવા તૈયાર હતા. એટલે તરત જ એ ગુરુ જિનદત્તસૂરિજી પાસે પહોંચી ગયા; અને સૂરિજીને પેટી ગાથાનો મર્મ આપવા વિનવી રહ્યા.

સૂરિજીએ કહ્યું : “ મહાનુભાવ ! આપુ શાસ્ત્રજ્ઞાન તો આપુજીવન સ્વીકારી, ધર્મની સાધના કર્યા વગર ન મળી શકે. એ માટે તો મંસારનો ત્યાગ કરવો પડે ! ”

પણ હવે હરિભદ્ર પાછા પડે એમ ન હતું. એક બાગકના જેવી સરજનાથી એમણે આચાર્યને પૂછ્યું : “ સૂરિવર ! ધર્મ એટલે શું ? અને એની સાધનાનું ફળ શું ? ”

સૂરિજીએ કહ્યું : “ ભદ્રપુત્ર ! ધર્મ બે પ્રકારનો : સકામ ધર્મ અને નિષ્કામ ધર્મ; અને એની સાધનાનું ફળ પણ બે પ્રકારનું સમજવું : સકામ ધર્મનું ફળ ભોજવિહાસની સામગ્રીની, સંપત્તિની કે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ વગેરે. એનાથી સંસારનાં મુખે

વિપ્ર હરિભદ્રનું મન તો એ અર્થની શોધમાં જ ચોંટી ગયું. એક બાજુ ઘણી ઘણી શોધને અંતે પણ એ અર્થ લાધતો નથી; તો બીજી બાજુ એના મનની શાંતિ પણ દૂર દૂર ચાલી જાય છે. ચિત્ત બાણે ચગડોળે ચડી ગયું !

અને એનું મન તો હવે જૂની વાતની યાદ દેવરાત્રી રહ્યું, ‘જે કોઈનું પણ વચન હું ન સમજી શકું એનો હું’ શિષ્ય બની જાઉં !’

આત્મા બાણે પોતાની જાતને હટાળીને પોકારી રહ્યો છે : ‘પંડિતરાજ ! જ્ઞાનનું શુભાન તો બહુ બહુ ક્યું’, પણ હવે એ શુભાનને અજાણ કરીને શિષ્ય બનવાનો વખત આવી ગયો છે !’

અને એ આત્માના અવાજના પ્રેર્યા પંડિતરાજ વિનમ્ર નિશામુ બનીને પેટી ગાથાનો પાઠ કરનાર આધ્વી પાસે જઈ પહોંચ્યા.

ધર્મની પરમ ઉપાસિકા એ વૃદ્ધ આધ્વી શતદિવસ અપ્રમત્તપણે રહે અને જ્ઞાનધ્યાન અને ધર્મપાલનમાં પોતાની સ્વયંમથાત્રાને આગળ વધારે. આગસ કે ઇદ્રિયની વામનાને તો એ પામે પણ ફકવા ન દે.

એ આધ્વીના મુખ ઉપર રમતા અહિંસા, સંયમ અને તપના તેજે બાણે પંડિતરાજના અંતર ઉપર કામણુ ક્યું. એ આધ્વીમાં બાણે એમને માતાના દર્શન થયાં.

હરિભદ્રે વિનમ્ર બનીને વિનંતિ કરી : “માતા ! તમે જે ગાથા યોગ્ય વખત પહેલાં બોલતાં હતાં, એનો અર્થ અને મર્મ મને સમજાવો !”

સંસારથી વિરક્ત બનેલ આધ્વીનું અંતર પણ બાણે આ

અને એ મહાજ્ઞાનીનો જ્ઞાનરાશિ વિધવિધ શાસ્ત્રોની રચના-
રૂપે વિશ્વમુખ રમૂ થવા લાગ્યો છે.

પણ હવે હરિલદ્રમાં જ્ઞાનનું એ શુભાન નથી, વિદ્યાનું
એ અભિમાન નથી. એ તો જેમ જેમ જ્ઞાનના માર્ગે આગળ
વધે છે, તેમ તેમ નમ્ર, અતિ નમ્ર અને વિનમ્ર જનીને સત્યની
શોધ કર્યા કરે છે. એમની વિદ્યા હવે શુભાનનું સાધન મટીને
સત્યશોધનનું સાધન જની ગઈ હતી.

અને આ બધી જાંઘી જ્ઞાનસાધના અને ઉત્કટ જીવન-
સાધના વચ્ચે પણ, ધર્મમાર્ગ ચીધીને પોતાની ઉપર અપાર
ઉપકાર કરનાર ધર્મમાતાને એ કદી વીનરતા નથી; એનું મહા
મર્વદા એ કૃતજ્ઞભાવે સ્મરણ કર્યા કરે છે.

અને પોતાના જીવનસર્વસ્વમાં મહામૂલ શાસ્ત્રમંથાને
અંતે પોતાની ધર્મમાતાના જાણને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્વીકાર
કરવામાં જ એ ભારે આત્મસંતોષ અને આનંદ અનુભવે છે.

પોતાની જાતને ઓળખાવવા માટે બીજાં કેઈ વિશેષણો
હવે એમને રુચતાં નથી એવા વિશેષણો તો એમને માત્ર
શબ્દજ્ઞાન જેવાં જ લાગે છે. અને એક કાળે પોતાની જાતને
'કળિકાળના સર્વજ્ઞ' તરીકે ઓળખનાર જાણે પોતાની એ વૃત્તિ
તરફ દિશનભાવે જોઈ રહે છે !

અને જેમ જેમ જ્ઞાનનો ઉન્મેષ થતો ગયો તેમ તેમ એ
તો છેવટે પોતાની જાતને "અલ્પમતિ" કહેવામાં જ આનંદ
માનવા લાગ્યા.

એ તો પોતે રચેલાં શાસ્ત્રોને અંતે પોતાની જાતને કૃતજ્ઞ-
તાપૂર્વક ઓળખાવે છે—“સાદિનીમહત્તરગદ્યમંગ્લુ” —

તો મળે, પણ સંસારટુંકો ન થાય; આત્માની મુક્તિ એટલી દૂર
ઠેલાય. અને નિષ્કામ ધર્મ (અનાસક્તિ)નું ફળ એક જ અને તે
ભવવિરહ. ભવવિરહ એટલે સંસારનો વિરહ, મુક્તિની પ્રાપ્તિ.
મહાનુભાવ, યથારુચિ અને યથાશક્તિ ધર્મનું શ્રદ્ધણું કરો ! ”

અને હરિભદ્રે વિનાવિલ્લભે જ વિનમ્રભાવે કર્યું : “ સુરિવધં !
મને તો ભવવિરહ જ ખપે ! મને એવા ધર્મનું દાન કરો ! ”

શુરુ પણ આવા મુયોઅ્ય પંડિત શિષ્યનો લાભ જાણીને
અતિ આહ્લાદિત થયા.

અને પેલા વૃદ્ધ સાધ્વીના ગ્રેયાં પંડિત હરિભદ્ર સાચું જ્ઞાન
મેળવવા મુનિ હરિભદ્ર બની ગયા. તે દિવને દિવ હરિભદ્રનો
જાણે નવો અપૂર્વ દિવ સંસ્કાર થયો !

હરિભદ્રને ધર્મપુત્ર તરીકે સ્વીકાર કરનાર એ ધર્મમાતાનું
નામ સાધ્વી યાકિની. સિદ્ધુણીસંઘનાં એ વડાં, એટલે એમનું
પદ મહત્તરાનું.

મુનિ હરિભદ્ર મનોમન એ ધર્મમાતાનો ઉપકાર સ્વીકારી
રહ્યા, એમને નમી રહ્યા.

પંડિત હરિભદ્ર મુનિ બનીને જ્ઞાન-ધ્યાન-અધ્યયનમાં નિરત
બની ગયા. એક બાજુ એ જ્ઞાનદીપથી અંતરને અગ્નિવાળે છે,
તો બીજી બાજુ ચારિત્રની જ્યોતથી આત્માના મગને ઉલેચે છે.
થોડા વખતમાં તો મુનિ હરિભદ્ર મહાજ્ઞાની બનીને આચાર્ય
હરિભદ્ર બની ગયા.

અબોલ પ્રતિબોધ

પુંડરીકિણી નગરી ધન અને ધર્મનું ધામ લેખાતી.

ત્યાં અનેક વેપારીઓ વસતા. એની ળાતરોમાં ળાધી ચીજો મળતી. દેવમંદિરો અને ધર્માગારો પણ ત્યાં અનેક હતાં અને કર્મશૂર માનવીઓનો પણ ત્યાં કોઈ તોટો ન હતો.

એ નગરીનો રાજા પુંડરીક જેવો ન્યાયી તેવો જ ધર્મમાં તત્પર. કોઈનું અણહણનું એને ખરે નહીં, અને કોઈને અણહણનું ખાવા દે નહીં. સમજદાર અને શાણો પણ એવો કે કનિયાને લિગતાં જ ડામી દે; અને ભારે કટોકટીના વખતે પણ મનને સ્વસ્થ રાખે અને ક્રોધને તો પાસે ફરકવા જ ન દે. પ્રજા એને ધર્માત્મા તરીકે આદરમાન દેતી અને એની છાયામાં સુખશાંતિનો અનુભવ કરતી.

રાજાના નાના ભાઈનું નામ કંડરીક. એ પણ મોટાભાઈનું પડખું શોભાવે એવો. ભાઈની આજ્ઞા યાચ તો માથું ડૂલ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાય. એનેય ધર્મ ઉપર ભારે પ્રેમ.

રાજા પુંડરીક તો ભારે દુરદર્શી. નાનાભાઈનું હેતુ એ

“શાકિની મદતરાના ધર્મપુત્ર” તરીકે ! *

ધન્ય એ ધર્મપુત્ર !

ધન્ય એ ધર્મમાતા !

અને ધન્ય એ કૃતજ્ઞતા !

* આચર્યકની ટીકાને અને પ્રસ્થિતમાં આચાર્ય દક્ષિણમુરિષ પોતે જ લખે છે—

“તમામ્ના એવ શિષ્યદિના નામાવરણદીપ્તિઃ । કુતિ. તિતમ્બરાચાર્ય-
શ્રિતમટ નિગદાનુગારિણો વિશાખરુગ્તિલ્લાચાર્યશ્રિનદત્તાદિપ્ત્યસ્ય ધર્મતો
શાકિનીમદતરાધર્મસૂતોરુત્તમતેરાચાર્યદ્વિમત્રસ્ય ।” —શાકિની મદતરાના
ધર્મ પુત્ર, અરુપમનિ, આચાર્ય દક્ષિણમુરિષ આ રચના છે.

એવા શૃંગારચિત્રો ચારેકોર ચોખી રહ્યાં હતાં. માલક મુગધથી આપુર્યે વાતાવરણ ભરાઈ ગયું હતું. પણ આજે એમને વિલાસ, આરામ કે બિંધ હશમ બની ગયાં હતાં.

વિચારમગ્ન રાજાજી પલંગ ઉપરથી બેઠા થયા, અને આંટા મારવા લાગ્યા; જાણે પાંજરે પુરાયેલો કેમરી બેચેન બનીને ધૂમાડૂમ કરતો હતો. રાણી તો બેઠી જ રહી : આજે એમને આ શું થયું હતું ?

રાજાજી વિચારતા હતા : રાજ્ય અને વૈભવ ઘણાં વર્ષ ભોગવ્યાં; અને છતાંય જીવને તૃપ્તિ ક્યાં થાય છે ? અને તૃપ્તિ ક્યારે થશે એનું પણ શું કહેવાય ? તો મર્યું, અતૃપ્તિના બિંદા આગરમાં દૂબડી લગાવવાથી. હવે તો એનો ત્યાગ જ કરવો પડે. ધર્મને પણ અવગર આપવો જ પડે ને ? અને સુવર્ણ કંડરીક પણ હવે ક્યાં નાનો છે ? હવે ભલે એ રાજ્યથી ભોગવતો.

રાજા પુંડરીકનું મન ક્વચિત્ થયું, અને બાદીની રાત્રી એમણે મુખપૂર્વક નિર્ગમન કરી.

મવારે સુવર્ણ કંડરીક આવ્યો.

રાજા પુંડરીકે પોતાની વાત કરતાં એને કહ્યું : “ ભાઈ કંડરીક, હવે આ રાજ્યની મુરા તું વફા કર અને મને ધર્મની મુરા વહેવાની અનુમતિ આપ. મેં રાજ્ય અને ભોગ ઘણાં વર્ષ ભોગવ્યાં. છેવટે તો ધર્મનું શરણ એ જ આવું શરણ ગણાય. મારું મન હવે સંસારના ત્યાગને માટે જાણી રહ્યું છે. ”

બંધુમહા કંડરીક તો સાંભળી જ રહ્યો : ભાઈ વગરનું ઘર કે જીવન એ કદી જ શકતો ન હતો. એની આંખોના ખૂણા સ્નેહનાં આંસુથી આદ્રી બની ગયા, પણ એ કશું બોલી ન શક્યો.

પારખતો હતો, અને રાજકારણમાં રાજસત્તા માટે ખેલાતા કાવાદાવા પણ એ જાણતો હતો. ક્યારે કેને કેવો સત્તાલેખ લગી હોય, અને એ માટે એ શુંનું શું કરી બેસે એ કેમ કહેવાય ? એટલે એણે ભારે ડંકાપણ દાખવ્યું. પોતાને ત્યાં પારણે પુત્ર જૂલો અને એ ગભ્યનો ઉત્તરાધિકારી બને, એની રાહ જોયા વગર, રાજ પુઠરીકે પોતાના નાના ભાઈ કંડરીકને જ સુવરાજ પદ આપી દીધું.

ભારે ધામધૂમ સાથે કંડરીકના સુવરાજપદનો અભિષેક-ઉત્સવ ઊજવવામાં આવ્યો.

પ્રજામાં પુઠરીકે રાજ્યની વાહવાહ જોવાઈ રહી. એના નિર્મોહીપણાને મહું અભિનંદી રહ્યા.

અને સુવરાજ કંડરીક ? આમે એને મોટા ભાઈ ઉપર ભારે બાવ હતો, તે દિવસથી તો જાણે એ મોટાભાઈનો દાસ જ બની ગયો અને પડછાયાની જેમ એના પગફેપગફાને અનુસરવા લાગ્યો—જાણે એનો અંગરક્ષક જ ન હોય ?

આવો શાણો રાજા અને આવો બાલો સુવરાજ, પંડી પ્રજાને શું દુઃખ હોય !

આમ ને આમ કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં.

એક દિવસની વાત છે : નગરના ઉગ્રાનમાં કોઈ જ્ઞાની ગુરુ પધાર્યા હતા. એમનો ધર્મોપદેશ જાણે અંતરના દ્વાર ઉઘાડીને આત્માને જગાડી દેતો. એ ઉપદેશ રાજા પુઠરીકના અંતરમાં વસી ગયો.

મધ્યરાત્રીનો સમય હતો. રાજા પોતાના શયનાગારમાં પલંગ પર સૂતા હતા. જાણે વગર જોડ્યે વાસનાને જગાવી દે

એવા શૃંગારચિત્રો ચારેકોર શોભી રહ્યાં હતાં. માદક મુગંધથી આખું વાતાવરણ ભરાઈ ગયું હતું. પણ આજે એમને વિલાસ, આરામ કે જિંદગી હરામ બની ગયાં હતાં.

વિચારમગ્ન રાજાજી પલંગ ઉપરથી જોઈ ચયા, અને આંટા મારવા લાગ્યા; જાણે પાંજરે પુરાયેલો કેસરી જેવેન બનીને ધૂમાધૂમ કરતો હતો. રાણી તો જોઈ જ રહી : આજે એમને આ શું થયું હતું ?

રાજાજી વિચારતા હતા : રાત્રી અને વૈભવ ધણું વધી જોગળ્યાં; અને છતાંય જીવને તૃપ્તિ ક્યાં થાય છે ? અને તૃપ્તિ ક્યારે થશે એનું પણ શું કહેવાય ? તો મરુ, અતૃપ્તિના જિંદા સાગરમાં ડૂબકી લગાવવાથી. હવે તો એનો ત્યાગ જ કરવો પડે. ધર્મને પણ અવસર આપવો જ પડે ને ? અને સુવરાજ કંડરીક પણ હવે ક્યાં નાનો છે ? હવે ભલે એ રાત્રીથી જોગવતો.

રાજા પુંડરીકનું મન સ્વસ્થ થયું, અને જાડીની રાત્રી એમણે સુખપૂર્વક નિર્ગમન કરી.

સવારે સુવરાજ કંડરીક આવ્યો.

રાજા પુંડરીકે પોતાની વાત કરતાં એને કહ્યું : “ ભાઈ કંડરીક, હવે આ રાત્રીની પુરા તું વહન કર અને મને ધર્મની પુરા વહેવાની અનુમતિ આપ. મેં રાત્રી અને જોગ ધણું વધી જોગળ્યાં. છેવટે તો ધર્મનું શરણ એ જ આશું શરણ ગળાય. મારું મન હવે સંસારના ત્યાગને માટે જાણી રહ્યું છે. ”

જાંબુજી કંડરીક તો સાંભળી જ રહ્યો : ભાઈ વગરનું ઘર કે જીવન એ કદી જ શકતો ન હતો. એની આંખોના ખૂલ્લા સ્નેહનાં આંસુથી આદ્ર બની ગયા, પણ એ કશું બોલી ન શક્યો.

ફરી પુંટરીકે કહ્યું : “ ભાઈ, આમાં નહું પણ શું છે ? નાના આવે અને મોટા જાય, એ તો દુનિયાનો નિયમ છે. સૌ પોત-પોતાનો સમય પૂરો થતાં ચાલ્યા જાય છે; મારે પણ હવે જવું જ જોઈએ. એમાં હિંદાસ થવાનું નહીં પણ ઉત્સવ કરવાનો હોય! આ તો આત્માને અમરતાને પંથે લઈ જવાની અગમચેતી.”

હવે ઠંડરીકથી ન રહેવાયું. એ પણ કંઈ ત્યાગમાં ઊતરે એવો ન હતો કે રાજ્યની લાલચે મોટા ભાઈને જવા દેવા તૈયાર થાય. એ પણ જીવનને લોગના નહીં પણ કર્તવ્યના સાધન તરીકે જ મૂલ્યવતો.

ઠંડરીકે નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું : “ વડીલજીંધુ, આપના વિના મારે મન રાજ્ય અને આ મહેલ નિ.માર છે. પ્રાણ ગયા પછી કાયાને શું કરવી ? આપ મારા અને સમસ્ત રાજ્યના આત્મા છો, આપ જાઓ અને અમે રહીએ, એ ન યને. જ્યાં આપ ત્યાં અમે ! કાયા અને છાયા કદી જુદી ન થાય ! અને જે રાજ્ય આપને અપ્રીતિકર બન્યું, એના ઉપર પ્રીતિ રાખવાથી પણ શું ? ”

રાજા પુંટરીકે જરા મધ્યમતા દર્શાવતા કહ્યું : “ પણ ઠંડરીક ! ક્યારેક તો આપણે છૂટા પડવાનું જ છે ને ? તો પછી સમજીને જળકમળનો જોધ જીવનમાં કાં ન ઉતારવો ? સંસાર છોડીશું, છતાં કંઈ નંગ મોટો જ છૂટવાનો છે ? પણ એમાંય એટલી અલિપ્તતા ગાંધી એટલી આપણી. અને આ કંઈ મોડું પરવોકમમન છે કે આપણે નહીં જ મળી શકીએ ? આ તો માત્ર પાણી પહેલા પાજ બાંધવાની જ વાત છે.”

ઠંડરીકનું મન લગી ગયું હોય એમ એણે તરત જ જવાણ આપ્યો : “ તો પછી, એવી પાજ બાંધવાની મને જ

અનુમતિ કેમ ન આપો. આવું ઉત્તમ કાર્ય હું શા માટે ન કરું ?
અને આપના નાનાભાઈ તરીકે મને ગમે તે કામ કરવાનો મારો
હક્ક આજે લોગવવા દો ! ”

રાજા પુંડરીક પગવાર આંખળી રહ્યા. એમણે કંઠરીકને
અમનવવા કહેવા માંડ્યું :

“ પણ, તું તો હજી.... ”

પણ સુવરાજ કંઠરીકે વચ્ચેથી વાક્ય ઉપાડી લીધું : “ ભાઈ
કાગડેવનાએ કંઈ લખત નથી કરી આપ્યું કે મોટા પહેલાં
જશે, અને નાના પાછળ રહેશે. કંઈક વૃદ્ધો રહી જાય છે, અને
કંઈક યુવાનો પરજોડ પહોંચી જાય છે. તો મને મારી પ્રિય વસ્તુ
મેળવવા દો ! ”

પછી તો કંઠરીકના વિચારે જાણે હજારો રૂપ લીધું. અને
ભાઈ જો જાણે હોડમા બિતયાં.

પણ એ હોડ ઈધ્યાંની નહીં, પ્રેમનાં હતી.

એ કશું સમ્યક્ષાગ્નિનો નહીં, સમ્યક્ષાગ્નિનો હતો.

પણ છેવટે નાના ભાઈની વાતનો વિચાર થયો : આવા
હેનાળા ભાઈની વાત એ ટાળી શકાય ? પ્રેમના આ આવેગને
કેમ કરી શકી શકાય ? પુંડરીકે રાજા બનીને રહેવાનું કશું
કર્યું. અને ભારે મહેનતપૂર્વક એને સુરુને ચરણે આપ્યો.

તે દિવસે નાનો ભાઈ કંઠરીક મુનિવેશધારીને મોટાભાઈથી
પણ મોટો જાણી ગયો; એમનો પણ વંદનીય બની ગયો ! તે
દિવસે રાજા નહીંવર્ષન અને મદાવીર ભગવાનના લાંબુપ્રેમનાં
જનનાને ફરી દર્શન થયું.

પુંડરીકિન્દ્રી નગરી મુનિ કંઠરીકના વિરતત્યાગને અભિનંદી

રહી; અભિવંદી રહી ।

કર્મશૂર યુવરાજ કંઠરીક હવે ધર્મશૂર મુનિ બની ગયા. એમની સંયમયાત્રા અખંડપણે ચાલવા લાગી. જરા પણ પ્રમાદ ન સેવાઈ જાય એ માટે એ બારંડ પશીની જેમ, મતત જાગૃત રહેતા. સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન તરફ મનને વાજવાનો અને એમ કરીને અંગ્રજ મનને ત્યાગને માર્ગે જ સ્થિર કરવાનો એ હંમેશાં પ્રયત્ન કરતા રહેતા. વગી પોતાના જીવનને સેવા-પરાયણ કરવાના હેતુથી એ મુનિસંઘની એવા માટે સદા તૈયાર રહેતા. વૃદ્ધ, અશક્ત કે બીમાર મુનિવરોની સેવામાં એ જાણે પોતાની જાતને જ વીસરી જતા.

સમય જતાં, પીમેપીમે, એમનું મન તપ તરફ વિશેષ વળવા લાગ્યું પછી તો એ તપની એમને એવી તો લાગી લાગી ગઈ કે જાણે તપ વગરનો દિવસ એમને અલૂણો જ લાગતો અને તપ કરવા છતાંયે એમનું મન શાંત અને સ્વસ્થ રાખી શકતા, સમતા સચવાય તો જ તપ કયું લેજે લાગે, એ વાત જાણે એમના અંતરમાં બરાબર વસી ગઈ હતી.

આ રીતે તપને માર્ગે કંઠરીક મુનિ પોતાના જીવનને વિશુદ્ધ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા.

સાથી મુનિવરોમાં અને સંઘમાં પણ પછી તો કંઠરીક મુનિના તપસ્વીપણાની અનુભાવના થવા લાગી અને એમના

તપોમય માર્ગ તરફ અન્ય મુનિવરોને પણ વિશેષ આકર્ષણ થવા લાગ્યું.

મુનિની તપઃસાધના આગળ વધી રહી છે.

મુનિ પોતે આત્માના કુંદનને ધમી ધમી વિશુદ્ધ કરવાના પુરુષાર્થનો આનંદ અનુભવી રહ્યા છે.

૮ !ની અને તપસ્વીઓની જાણે ત્યાં પરંપરા લાગી ગઈ છે.

મુનિ કંઠરીક અને તપસ્યા; જાણે એકબીજાનાં અંગરૂપ બની ગયાં છે. મુનિનું નામ લેતાં તપઃસાધનાનું સ્મરણ થઈ આવે; તપનું નામ લેતાં મુનિ કંઠરીકનું દર્શન થવા લાગે.

મુનિ પણ આકરાં આકરાં તપોની આરાધના કરતાં જાણે થાકે નહીં પણ આનંદ અનુભવી રહ્યા છે.

હવે તો એમણે જે જે ઉપવાસ અને પાશ્વ, એ પ્રમાણેની ઉચ્ચ તપસ્યા શરૂ કરી. અને આવી આકરી તપસ્યાના પાશ્વમાં પણ બને તેટલો રુક્ષ આદાર જ એ લેના. પોતાની સમવૃત્તિનું નિયંત્રણ કરવા જાણે એમને વિશેષ પુરુષાર્થ કરવો પડેનો.

આવી આકરી તપસ્યા પણ લાંબો વખત ચાલતી રહી.

પણ, એક બાજુ આવી ઉચ્ચ તપસ્યા અને બીજી બાજુ સમ-કમ વગરનો ત્રાસ નીરસ અને રુક્ષ આદાર; ઉપરે શરીર એનો ભાર સીંચી ન શક્યું; એના આનાપે એમની કાયાને શિથિલ બનાવી દીધી. છતાં મુનિએ તો રહેની વાત માંડત્યા વગર જ પોતાની તપસ્યા ચાલુ રાખી અને જેમ શરીર ના પાડવા માંડ્યું તેમ, જાણે ભગજનનીથી કામ લેવાનું હોય એમ, એમણે એને તપસ્યાની જીમાં વિશેષ તપાસવા માંડ્યું. આદા સ્ત્રી નીરમતા અને રુક્ષતા પણ ચાલુ જ રહી.

પણ, છેવટે કાયા વધુ ઝીક ન ઝીકી શકી. એણે બાંહે પોતાનો ધર્મ જાળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તપ છોડે કે કાયા, એ જ બાંહે હોડ મંડાઈ ગઈ.

આટલી ઉંચ આતાપનાના પરિણામે મુનિના આખા શરીરની આમટી ખુજલીના રોગથી લિપ્ત બની ગઈ. દારૂ પણ એટલો થાય, અને ખંજવાળ પણ એટલી જ આવેઃ આપો વખત ખંજવાળ્યાં કરે છતાં ખંજવાળ મટે નહીં; અને જેમ ખંજવાળે તેમ શરીરમાં વધારે દારૂ થવા લાગે.

અંતે કાયા અસમર્થ બની ગઈ અને મુનિને તપનો માર્ગ તજવો પડ્યો. કાયાએ આ રીતે પોતાનો વિજય મેળવ્યો. કદાચ બહુ તાલુતાં તૂટી જાય એવી તેમની સ્થિતિ થઈ.

હવે તો આ રોગના ઉપચાર જ કરવા રહ્યા.

કુશળ વૈદ્યોની શોધ થાકી.

ફરતી ફરતી આ વાત રાજા પુંડરીકના કાને પહોંચી ગઈ.

ભાઈના વ્યાધિના અભાચારથી રાજા પુંડરીક બહુ ચિંતિત બની ગયા.

એમણે શુરુને વિનંતી કરી : “ સૂરિશ, આપ મુનિ કંઠ-રીકને મારી યાનશાળામાં વામ કરવાની અનુમતિ આપો તો એમનો યોગ્ય ઉપચાર કરાવી શકાય. ઉપચારની સાથે પચ્ચની પણ એટલી જ જરૂર છે અને આમાનુષામ વિચરવામાં એ મળવું મુશ્કેલ છે ”

અન્ય નગરજનોએ પણ જૂળ લાગણીપૂર્વક વિનંતી કરી.

સૂરિજીએ વિનંતી માન્ય રાખી, અને મુનિ કંઠરીક ત્યાં

રોકાઈ ગયા.

કુશળ વૈદ્યોને તેડવામાં આવ્યા.

વૈદ્યોએ આવીને રોગનું નિદાન કર્યું : “અતિ તપશ્ચા અને કુદા આહારનું આ પરિણામ છે. એટલે સ્નિગ્ધ ભોજન, શીત ઔષધ અને તેલનું મર્દન જરૂરી છે. રોગ અગ્રાધ્ય નથી; દુઃસ્વાધ્ય જરૂર છે. અને ચોખ્ખ પધ્ધ અને ઉપચારથી દાઢીમાં આવી જશે.”

નૈયા કરનાર સ્વયં બૂપતિ, અને એવા લેનાર બૂપતિના મગા ભાઈ; અને નગરજનો પણ ખૂબ ભક્તિપગાયલ, એટલે પછી શી વાતની કમીના રહે ? મુનિ કંઠરીકને તો “ભાસાણે જમણ અને મા પીરચણે” જેવી લીલાતહેર ચર્ચાઈ.

હિંચા હિંચાં ઔષધ આપવા લાગ્યા.

ભાવના સ્નિગ્ધ અને સ્વાદુ ભોજન મગવા લાગ્યાં.

મર્દનકારે લસપાક જેવા તેલનું મર્દન કરવા લાગ્યા.

ભક્તિ કરનારાઓ ખડા અને તૈયાર રહેવા લાગ્યાં.

જાણે એમ લાગ્યું : મુનિ કંઠરીક અન્યથા મુવરાજ જ બની ગયા છે !

અ.વા ઉપચાર, આવાં પધ્ધ સ્વાદુ ભોજન અને આવી એવ.ચાહરી : પછી તો કેવળ દૈવ ચાંકું દેવ તો જ રોગ ન મટે ! ધીમે ધીમે મુનિ કંઠરીકની ઠાપા સાજી થવા લાગી.

સાપકાંચળી ઉતારે એમ એ જૂની ચામડી વિદાય થવા લાગી. હવે તો લૂખી ચામડી ઉપર સ્નિગ્ધતાની આભા પ્રસરવા લાગી અને છેવટે સ્થામ બની ગયેલો દેહ જાણે કંચન જેવો ઊજળો બની ગયો. ખંજવાળ અને દાહ તો હવે કેવળ ભૂતકાળની વાત બની ગઈ.

હવે તો સંયમયાત્રાનાં ઋતો અને નિયમો પાળવાનો આરંભ કરવો જ જોઈએ અને સેવેલ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લેવું જોઈએ. અને એ માટે વિનાવિલંબે શુરુઆતની સેવામાં પહોંચી જવું જોઈએ.

પણ હવે ઇદ્રિયોને મોજ માણવાનો રસ લાગી ગયો હતો, કાયાને સેવાની રહ લાગી ગઈ હતી, અને હજી તો ભારે સ્વાદીલી બની ગઈ હતી. એટલે મુનિ કંડરીકને ત્યાંથી વિચરવાનું મન જ થતું ન હતું. અસંયમી મન જાણે કહેતું હતું : આવું સુખ ખીજે ક્યાં મળવાનું છે ?

રાજા પુંડરીક ભારે વિચક્ષણ પુરુષ હતા. એ કંડરીક મુનિના મનની શિથિલતા ધામી ગયા. પણ એમણે મુનિને ઉપાલંભ કે ઉપદેશ ન આપતા નવો જ માર્ગ લેવાનો વિચાર કર્યો.

એમણે વિચાર્યું : જો એક વાર મુનિ અમારી સામે શિથિલ જાહેર થઈ ગયા તો વાત વણુમી જવાની, એમની સંયમયાત્રા અટકી જવાની અને અમારા કુળને ભારે કલંક લાગી જવાનું ! એટલે એમને તો મોટા જનાવીને જ સાચે માર્ગે લાવવા ઘટે.

એટલે એક દિવસ પ્રાતઃકાળે મુનિ કંડરીક પાસે પહોંચીને બાવપૂર્વક વંદન કરીને રાજા પુંડરીકે કહ્યું : “ મુનિવર ! અમે સંસારી અને આપ ત્યાગી. અમારો રાગ છોડ્યો છૂટતો નથી;

અને આપ કેવા વૈરાગી છો કે સદા જળકમળની જેમ અલિપ્ત રહો છો અને મોહમાયામાં પડ્યા વગર સૂરિજિની પાસે જવા તૈયાર થયા છો ! ”

મુનિ કંડરીકે વિચાર્યું : “ રાજવી અમારા માટે કેવા ઉત્તમ વિચાર સેવે છે ? એમને જો અમારી આસક્તિ અને શિથિલતાની ખબર પડે તો એમને કેટલો સંતાપ થાય ? માટે હવે સંયમયાત્રામાં સ્થિર થઇને અન્યત્ર વિહરવું જ અમને ઉચિત છે. ”

અને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે જ મુનિ કંડરીક પોતાના ગુરુની નિદ્રામાં હાજર થવા વિદાર કરી ગયા.

રાજા પુંડરીકના અબોલ પ્રતિબોધે બાલ્યે કામજી કહ્યું :

રાજા પોતાના બાંધવને સંયમમાં સ્થિર કર્યાનો આનંદ અનુભવી રહ્યા.

એ વેળા દ્રરદ્રરથી કોઈ મધુરસ્વરે ગાલી રતું હતું :

ગો વાળે તે ગોવાળ

લાઠી પાર્યે શું વળે ?

જે પાળે તેનો ધર્મ

ખાલી વેશે ના વળે !

શ્રમણોપાસક લલિતગ

ખીજમાંથી વૃક્ષ પાંગરે એમ મહાન આચાર્ય હરિભદ્રની જ્ઞાનસાધના અને લવનસાધના વિશાળ વક્રવાની જેમ વિસ્તરી રહી હતી.

ભક્તભક્તા વિદ્વાનનું દિલ ડોલાવે એવા ધર્મશ્રેયો રચાતા જતા હતા. સત્યની શોધ એ એ શ્રેયોનો આત્મા હતો. સારું તે માત્ર અને સાચું તે મારું, એ એની શિખામણ હતી. આત્માને પાવન કરે એવી એ જ્ઞાનમંથા !

આખો દેશ એમનાં વખાણ કરી રહ્યો હતો.

અને એમની લવનસાધના પણ ભક્તભક્તાનું મન મોહી લે એવી હતી : શું એ ત્યાગ, શું એ બ્રહ્મતિ, અને શું એ નિરીહતા ! માનવીને હેંચે હેંચે ચરણસ્પર્શ કરવાનું મન થાય એવું દૃઢ્યસ્પર્શ એ ચારિત્ર્ય.

સૂરિજના ધર્મોપદેશો કંઈક માનવીઓને ધર્મભક્ત બનાવી દીધા હતા. કંઈક આત્માઓનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, અને કંઈક

જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસાને સંતોષીને એમને ધર્મને માર્ગે વાળ્યા હતા.

એમણે સૈકાઓથી રૂંધાયેલા લોકસેવાના માર્ગને મોકળો કર્યો હતો, લોકસેવાને આત્મવિકાસના એક સોપાનનું ગૌરવ અપ્યું હતું. અને એ રીતે ધર્મમાર્ગમાં લોકસેવાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

સૂરિજીના ધર્મોપદેશની પ્રેરણા મેળવીને અનેક ભાવિકજનો ધર્મનું અને લોકસેવાનું અનુસરણ કરવા લાગ્યા હતા; અને ધર્મની જાણે એ વખતે લહાણ થવા લાગી હતી.

સૂરિજીના ઉપાસકોમાં એક લલિતગ નામે શ્રાવક. જેવો એને ધર્મ ઉપર પ્રેમ એવી જ એને શુદ્ધ ઉપર આસ્થા. શુદ્ધ વચનને અ સદા શિરોધાર્ય કરે અને શુદ્ધની સેવા માટે સદા તત્પર રહે.

એની સ્થિતિ સાવ આમાન્ય : આજે રજે અને કાલે ખાય એવી! અને ક્યારેક તો દરિદ્રતા એવી ઉઘડપે દેખાય કે અજાને અને દાંતને વેર જેવું થઈ જાય!

કુટુંબનું પોષણ કેવી રીતે કરવું અને સંસારનો વ્યવહાર કેવી રીતે નિભાવવો એની તો એને ચોવીસ કલાક ચિંતા રહ્યા કરે. બિચારો દિવસ આખો મહેનત કર્યા કરે અને પોતાનો અને કુટુંબનો નિર્વાહ કરવા માટે ભારે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યા કરે. અને છતાંય પેટ પૂરતું મળી રહે તો મહાભાગ્ય !

કોઈ કહેશે અમુક કામ કરવાથી લાભ મળશે તો લલિતગ તૈયાર. વળી કોઈ કહેશે કે આ વેપાર કરવામાં ધણો ફાયદો થવાનો, તો એ પોતાની બધી શક્તિ એની પાછળ લગાવી દે.

પણ ભાગ્ય ત્યાં ચાર ઠગતાં ઓગળ ને આગળ જ હોય ત્યાં એની એક પણ કારી ન શકે !

આમ ભારે ભીંસ વચ્ચે એનું લવન ચાલતું; છતાં એની ધર્મશ્રદ્ધા, શુરુભક્તિ અને પુરુષાર્થ કરવાની ટેવમાં જરાય ઓછપ ન આવી જતી; જેમ જેમ ભાગ્ય અવશું થતું લાગતું તેમ તેમ, એમાં જાણે ભરતી આવતી, અને નિરાશ કે ભ્રાંશ થયા વગર જ એ પોતાના પ્રયાસો ચાલુ રાખતો. મહેનત કરવી આપણું કામ; પછી ભાગ્યને કરવું હોય તે ભલે કરે.

વળી એની સ્થિતિ ભલે દરિદ્ર હતી, પણ એનું દિલ દરિદ્ર ન હતું. એ તો દરિયા જેવું વિશાળ હતું. એના મનમાં તો કંઈકંઈમનોરથો જાગતા, એને પૂરા કરવા ક્યાંના ક્યાં ઉઠવાના કોડ જોડતા.

આમ ને આમ કાળ વહેતો રહ્યો.

પણ એક વખત એની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને પુરુષાર્થપરાયણતા સફળ થઈ, અને એના ભાગ્યનું પાંદડું ફરવા લાગ્યું.

ધીરે ધીરે લલિતગનો વેપાર જામવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે લક્ષ્મીદેવીની પ્રસન્નતા વધવા લાગી. અને એક કાળ એવો આવ્યો કે લલિતગની મોટા શ્રીમંત તરીકે અને મોટા વેપારી તરીકે ભવે ખ્યાતિ પ્રસરી ગઈ.

છતાં લલિતગનું મન ધર્મભાવનાથી કે પુરુષાર્થથી વિમુખ ન થયું. એ તરફ તો એનું મન એવો ને એવો જ આદર ધરાવતું રહ્યું. હવે તો એને યત્ન કે સેવેલા મનોરથોને હું કેવી રીતે સફળ કરું ?

ધન હતું અને મનોરથો પણ હતા.

ધીમે ધીમે એ ધનનો પ્રવાહ સત્કાર્યો તરફ વાળવા લાગ્યો.

લલિતગે સાંભળેલું કે ધર્મ પુરુષને લખાવવાંએ પુણ્યનું કાર્ય છે. એને થયું : એ માર્ગે મારી લક્ષ્મીને સાર્થક કાં ન કરું ?

અને એના ગુરુ હરિભદ્રસૂરિજી તો ભારે વિદ્વાન અને પ્રખર શાસ્ત્રવેત્તા તેમ જ સમર્થ શાસ્ત્રકાર હતા. એમનો ધણો સમય તો શાસ્ત્રોનું સર્જન કરવામાં જ જતો.

લલિતગે હરિભદ્રસૂરિના શાસ્ત્રસર્જનના કાર્યમાં મોકળામને દ્રવ્ય ખર્ચવા માટ્યું એમાં જેમ વધુ દ્રવ્યનો સદુપયોગ થાયએમ એ પોતાની હતને અને પોતાની લક્ષ્મીને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

એને થતું : તીર્થ કરના અભાવમાં એમની વાણી જ આપણને ધર્મનો માથો રાહ બતાવે છે, એટલે એ વાણીનું જતન કરવું અને એનું મર્જન કરાવવું એ પ્રત્યેક અમલોપાસકનો ધર્મ લેખાય.

આ રીતે લલિતગની ભાવના જિંચી ને જિંચી વધતી જતી હતી. એક બાજુ ધનની વૃદ્ધિ થતી તો બીજી બાજુ નવાં નવાં સત્કાર્યો કરવા તરફ એનું મન ટોડવા લાગતું.

એક વેળા એને ખબર પડી : શાસ્ત્રસર્જનના કાર્ય માટે આચાર્ય મહારાજને દિવસનો સમય જોઈ પડે છે. અને એ માટે રાત્રિનો ઉપયોગ કર્યા વગર ધાયું કામ પાર પાડવું શક્ય નથી.

પણ પંચમહામનના પારી સૂરિજી રાત્રિના વખતે પ્રકાશનો ઉપયોગ પણ કેવી રીતે કરી શકે ?

આ વાત લલિતગના મનમાં રાતદિવસ ચિંતાનો વિષય બનીને બેઠી. એને થયું : કેાઈક એવો ઉપાય મળી આવે, અને સૂરિજીને માટે ઉપાશ્રયમાં નિર્દોષ પ્રકાશની વ્યવસ્થા હું કરી શકું ! લલે ને એમાં ગમે તેટલું ખર્ચ થાય.

એકવાર લલિતગના બાજુવામાં આવ્યું કે અમુક પ્રદેશમાં એક પ્રકારનું વિશિષ્ટ રત્ન મળે છે, અને એ રત્ન રાત્રે દીપકની જેમ પ્રકાશ આપી શકે છે. પછી તો વાર જ રી હતી ? અને વિચાર પલ્લુ વધારે ક્યાં કરવાનો હતો ? કામ થતું હોય તો પૈસા તો મોંમાંથી તૈયાર હતા.

અને એક દિવસ લલિતગે એ મહામૂલ્યું રત્ન લાવીને શુરુ મહારાજની સેવામાં ધરી દીધું; એથી ઉપાશ્રયનો ખૂણો, દીપકના પ્રકાશની જેમ, ઝગડળી ઊડ્યો અને એ પ્રકાશમાં હરિભદ્રસૂરિ-જીનું શાસ્ત્રચર્ચાનું કામ વેગપૂર્વક ચાલવા લાગ્યું.

લલિતગને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ થયું લાગ્યું.

ગહમૂલા રત્નની જેમ લલિતગની ભાવનાનો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રમરી રહ્યો. લલિતગની ભાવનાને લોકો પ્રશંસી રહ્યા.

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિની ધર્મદેશના બાણે સૂતેલા આત્મા-ઓને ઢંઢાળીને જાગૃત કરતી હતી. એમની શાસ્ત્રવાણી કાંઈક મંત્રપ્રત આત્માઓને શાંતિનો માર્ગ બતાવતી, સમ-ભાવને માર્ગે પ્રેરતી અને ધર્મકાર્યો કરવાની જિમ્મી જમાવતી.

લલિતગની ભાવનામાં તો ઉત્તરોત્તર ભરતી જ આવતી રહી હતી. એ તો એટલું જ વિચારતો હતો કે આ સંલોગો અને આ સંપત્તિ મળી છે, તો એનો જેટલો લહાવો લેવાય એટલો લઈ લેવો. આવો ધર્મ, આવો સદ્ગુરુનો સંલોગ વારેવારે મળતો નથી.

એક વેળા સૂરિજી પાનેથી એણે આતિથ્યનો મહિમા સાંભળ્યો, અને એનું મન એ માર્ગે ઢોડવા લાગ્યું.

ધીરે ધીરે એનું રસોડું પહોળું થતું ગયું. અને જેટલા વધુ અતિથિ આવે એટલો એને વધુ આનંદ થવા લાગ્યો. સંપત્તિ તો હતી જ, એમાં ભાવનાનો વેગ ભળ્યો, પછી તો શી વાતની ખામી રહે ?

પણ હવે તો આટલા અતિથિથી પણ લલિતગને સંતોષ ન થતો. એનું મન તો વધુ ને વધુ માટે અંખ્યા કરતું. અતિથિ તો આંગણે પધારેલા દેવ !

એક વેળા એને થયું : ભોજનવેળાએ આપણે જમીએ અને ગામનું કોઈ પણ માનવી ભોજન વગર રહે, તો એનો દોષ આપણે શિરે આવે ગુરુ મહારાજે સમજાવ્યા પ્રમાણે તો છતી શક્તિએ કામ ન કરવાથી, આપણને વીર્યાતિચાર જ લાગે ને ?

અને એણે ભોજન વેળાએ ગામના અને પર ગામથી આવતા સૌ કોઈ અતિથિઓ-અધ્યાગનો અને સાધુ સંતો માટે પોતાના ઘરનાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં મૂકી દીધાં. જે કોઈ આવે તે એને ત્યાં આહાર અને આદર પામવા લાગ્યા.

પણ પછી તો આ પણ એને ઓછું લાગ્યું હોય એમ ભોજન વેળાએ દાંડી પીટવામાં આવતી; અને સૌ કોઈને ભોજનને માટે આમંત્રવામાં આવતા.

ગામને પાદરથી કોઈ પણ અતિથિ ભૂખ્યો ન જાય એ શ્રમણોપાસક લલિતગતુ' જીવનમત્ત બની ગયું. પોતાના ગુરુ ગોચરી પામે અને બીજા કોઈ ભૂખ્યા રહે તો એ બરાબર ન લેખાય ગુરુનો ઉપદેશ એના અંતરમાં સોજે કળાએ ખીલી બિલ્યો. હવે તો લલિતગના મકાને, સોજનવેળાએ દરદેજ સે'કડો માનવીઓ લેગાં ચવા લાગ્યાં. ભારે બીડ ત્યાં જામવા લાગી. પણ જ્યાં મનમાં બીડ ન હતી ત્યાં આ બીડની શી ચિંતા ! બિલકુલ એ તો હવંતું સાધન બની રહેતી.

આમ ધીરે ધીરે લલિતગતુ' આંગણું બધું અતિથિગૃહ જ બની ગયું. સૌને ત્યાં સમાનભાવે, આદરમાન સાથે, સોજન મળતું. સોજન કરીને તૃપ્ત થયેલા માણસો લલિતગને હુવા દેતા, તો લલિતગ નમ્રતાપૂર્વક કહેતો કે “ આ બધા પ્રતાપ ગુરુની કૃપાને અને એમના ધર્મબોધનો છે. ગુરુનો મારા ઉપર આ મોટો ઉપકાર છે.”

અને જમનારાઓ સંતુષ્ટ થઈને ગુરુ હરિભદ્રની પાસે જઈ ને “ ઘણું જીવો ભવવિરહસૂરિ” એવો જય જયકાર ઉચ્ચારતા. જવાબમાં સૂરિજી પણ ‘તમને ભવવિરહનો લાભ થાઓ !’ એવો આશીર્વાદ આપતા.

ભાવિક લલિતગનાં નેત્રો આ દરજ્જાએ જોઈને આંસુભીનાં બનતાં. એને પોતાનું જીવન અને ધન ફૂલફૂલ્ય થયું લાગતું ! સૌ કોઈ લલિતગના આ ધર્મપ્રેમને અને આદર્શ આતિથ્યને પ્રથમ્ની રહેતાં, નમન કરતાં.

છેલ્લો અહંકાર

નંદનવન જેવો એ સમય.

ઈતિહાસની ન્યાં ગતિ નથી એવા ગુગુગ પહેલાંના સમયની આ વાત છે.

ત્યારે સંઘ નહોતો, સમાજ નહોતો, રાજ્ય નહોતું, ધર્મ નહોતો : એ બધાને નામે તે કાળે કોઈ વ્યવસ્થા ન હતી, કારણ કે માનવીના જીવનમાં હજી અવ્યવસ્થાએ જન્મ લીધો નહોતો; અન્યાય, અનીતિ કે અધર્મને કોઈ ઓળખતું ન હતું.

ઉપકારની ત્યારે જરૂર નહોતી પડતી, કારણ કે કોઈ કોઈનું ખૂટ કરનાર ન હતું.

એ કાળે ન જીવવાનો મોહ હતો, ન મરણનો ભય; એ જન્મેય પ્રકૃતિમાતાની ભેટ લેખાતાં—સરિતાનાં મૂળ અને સરિતાના સંગમની જેમ.

ત્યારે લમની ગોઠવણ નહોતી કરવી પડતી : સૌને પોત-પોતાનો જીવનગ્રાથી સહજ રીતે, આપમેળે મળી રહેતો.

જેટલા નર જેટલી જ નારી, એવો અદ્ભુત એ કાળ હતો. જિવનનિર્વાહ માટેની દોડધામને કોઈ પિછાનતું ન હતું, તેમ આગસને કોઈ આવકારતું ન હતું. સૌને સદુ જોયું સહજ રીતે મળી જાય એવો કલ્પવૃક્ષોનો એ યુગ હતો.

મારું નરસું; ભયુંખૂઠું, સાચજૂઠું, સુખદુઃખ, રાગદ્વેષ, હિંમા અહિંમા, શાંતિઅશાંતિ જેવાં દ્વંદ્વોતું જ્ઞાન ધવાને હજી ચાર હતી. અને કમોતની તો કોઈને કલ્પના પણ ન આવતી.

કલ્પનાની પાંખે લડનારા કોઈ કવિની કલ્પનાનેય વટી જાય એવો સ્થિર શાંત એ યુગ હતો. જાણે કોઈ પ્રશાંત સરોવર જ જોઈ લો ! લોકો એને યુગસિયાઓનો યુગ કહેતા.

પણ હવે એ યુગની પાંખો જાણે ધીમે ધીમે સંકેલાવા લાગી હતી. યુગપક્ષટાનાં એધાણ ઠેર ઠેર ફળાવા લાગ્યાં હતાં.

માનવીનું જીવન જેનાથી ટેવાઈ ગયું હતું, એવું પણ ધણું વિદાય લઈ રહ્યું હતું. તે કાળના માનવીને જેનો જરાય પરિચય નહોતો એવી નવી નવી વાતો અને ઘટનાઓ જન્મવા લાગી હતી.

નરનારીનું એક યુગલ ઉગ્રાનમાં તાડના વૃક્ષની નીચે સુખચેતથી ખંસી બબલી રહ્યું હતું, અને ન જાણે કોઈ દૂર દૂરના પર્વતની પાછળથીદૈત્ય મામો અંજાવાત ત્યાં આવી અડ્યો.

આખી વનરાજિ એ અંજાવાતથી કંપી લીધી એક તાડફળ પેલા તાડવૃક્ષ ઉપરથી તૃપ્તિ ગયું, અને આનંદમાં કિલ્લોલ કરતાં યુગલના નરને માથે જોરથી ઝીંકાયું જાણે યમરાજએ છેલ્લો યા માથો હોય એમ પેલો નર ત્યાં ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો !

અરે ! નર વગરની નારી ? નર ચાલતો થયો અને નારી

હવતી રહી ગઈ? કદી ન બનેલી, ન સાંભળેલી એ ઘટનાએ એ દુનિયામાં હાહાકાર મચાવી દીધા. યુગપલ્લવતું એ બચંકર એંધાણ બની ગયું.

પણ પછી તો રોજ રોજ કંઈક ને કંઈક વિચિત્ર ઘટના બન્યા જ કરતી.

અરે, હવે તો ખાવાપીવાનુંય પૂરું ન મળતું. બિચારાં યુગલિયાં જે તે કાચુકેરું ખાતા અને વ્યાધિનો ભોગ બનતાં.

ત્યાં તો એક દિવસ વનમાં દવ લાગ્યો, અને યુગલિયાં ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી રહ્યાં. દે ! આ તે શું થવા બેઠું હતું ?

પણ એટલામાં નાભિરાજના મહાબુદ્ધિશાળી પુત્ર ઋષભકુમારે ત્રીને માર્ગ બતાવ્યો.

એમણે અનાથ નારીને પોતાની પાંખોમા સ્વીકારીને સનાથ બતાવી. નારીનો નિમ્વાસ તો જગતનાં મુખ અને શક્તિને ભરમ કરી દે. મુનંદાનું કંઈપણ શાત થઈ ગયું.

કુમાર ઋષભે અગ્નિનો ઉપયોગ અમજાવ્યો, અને કાચા અન્નફળ ખાઈ ને વ્યાધિનો ભોગ બનતાં યુગલિયાઓને પકવ અન્નફળ ખાવાનો માર્ગ બતાવ્યો.

અને પછી તો એમણે પોતાનાં પુત્ર-પુત્રીઓ દ્વારા પુરુષની ભોંતર કળા અને સ્ત્રીની ચાત્રક કળાની સ્થાપના કરી.

ઋષભના પુત્ર કુમાર જરત તો બાલે પુરુષાર્થનો અવતાર. એમણે પુરોની ભોંતર કળાએ યુગલિયાંઓને શીખવવા માંડી.

બીજા પુત્ર ખાદુબલી. એ પણ એવા જ જગવાન. અને એમની કાચા શુભો તો રૂપરૂપનો અંબાર. લોકો તો એમને

કરી. રાજા ભરતનો અઢંકાર વધુ આગળ વધ્યો.

અને જેમ જેમ વિજય હાંસલ થતો ગયો, તેમ તેમ રાજા ભરતની મહત્વાકાંક્ષા માઝા મૂકવા લાગી. જાણે વડવાનલ જ નેહિયો—જે આવે એને ભરખી જાય અને છતાં શાંત ન થાય એવો! અને એના અઢંકારને તો જાણે હવે સીમા જ ન રહી !

હવે તો વારો આગ્યો મગા ભાઈ એનો. મગા ભાઈ એ પણ સ્વતંત્ર રાજા તરીકે હવે એ ચક્રવર્તીને કેમ પાસવે ? જેને રાજમત્તાના અઢંકારનો કેફ ચડ્યો એને માટે તો શું મગા ભાઈ કે શું બીજા—બધાંય સરખાં! પોતાની સત્તાને સ્વીકારે એ ભાઈ, અને પોતાની સત્તાને પડકારે એ શત્રુ.

સત્તાધેશા ભરતની આંખ ભાઈ એ તરફ રાતી થઈ. પહેલાં એણે નાના પોતાના ભાઈ એને તાબે થવાનું કહેણ મોકલ્યું. પણ એ ભાઈ એ પણ ભારે ખુમારીવાળા નીકળ્યા. એમણે મોટા ભાઈના અઢંકારને અજળ રીતે પડકાર્યો.

પોતાનું સ્વત્વ ખુમારીને, ભણે મોટો ભાઈ હોય તોય, ભરતના આગ્રિત બનીને રહેવાનું એમણે મંજૂર ન રાખ્યું. એમણે તો પોતાનો માર્ગ નક્કી કરી લીધો અને રાજપાટનો ત્યાગ કરીને એ પ્રભુના ચરણોમા જઈ બેઠા.

બ્રાહ્મી તો કચારની પ્રભુના માર્ગે ચાલી નીકળી હતી, પણ મુંદરીવેલા ભરતે મુંદરીને રોડી રાખી હતી. એ તો મુંદરીના

ત્યાગની કદપના પણ નહોતો કરી શકતો. એ તો બહુ સુંદરી પોતાના ઉપર સ્નેહનો અભિચેક કરે, એ ધન્ય પણની જ રાહ ભેઠ રહ્યો હતો.

પણ સુંદરી સૌંદર્યવતી છતાં એનું મન ખાલીના પગલે પગલે પિતાશ્રના ધર્મ-માર્ગે ચાલી નીકળવાનું હતું એને મન રાજરાણીપદ કે વૈભવવિદ્યાસનું કોઈ મૂલ ન હતું; એને તો આત્માના અમરપદની ઝંખના લાગી હતી. પણ આ ઘેલા ભરતને કોણ મમળવે ? આ કામમાં કોણ સહાય કરે ?

પણ સુંદરી તો ભારે ચાણી અને ચામ્રપંડિતા નીકળી. એણે પારકી આશાનું નિરર્થકપણ તરત જ પારખી લીધું. મારે જે ભેઠ એ છે, એ મારે જ મેળવવું ઘટે; બીજા એ મેળવી આપે એ કેમ બને ?

અને એણે રાજમહેલમાં ભરતની વિભેગલ તરીકે રહેવાને બદલે આત્માની ભેગણ બનવાનો નિર્ધાર કરી લીધો.

સત્તાબૂખ્યો ભરત અહંકારમાં ચક્રવૂર બનીને ત્યારે મુદ્દ ઉપર મુદ્દ નોતરી રહ્યો હતો, ત્યારે સુંદરી તપસ્વિની બનીને ઉમ્મ તપસ્યાને માર્ગે કાયાને કૃશ અને આત્માને જિજ્ઞોષા બનાવી રહી હતી. એણે વિનવણીથી નહીં પણ પોતાના દેહદમન અને સંયમથી ભરતનું મન દ્રેશવવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. અને ચકવર્તીની જેમ એ પણ પોતાના માર્ગે આગળ વધી રહી હતી. એ પણ મહાપુરુષાર્થ પિતાની જ પુત્રી હતી ને ?

અનેક મુદ્દોની વિજયમાળાઓ પહેરીને રાત્ર ભરત ત્યારે અયોધ્યા પાછો આવ્યો ત્યારે એનું સૈમિરોમ સુંદરીના સ્નેહને ઝંખી રહ્યું હતું. એને હતું, મારા આ પરાક્રમને સુંદરી કેવી

કામદેવનો અવતાર લેખતા ! એમણે શ્રીએની ચોસઠ કળાએ પ્રસારવાનું કામ ઉપાડી લીધું.

કુમાર ભરતની સહોદરા બ્રાહ્મી તો સાક્ષાત સરસ્વતીનો અવતાર હતી. ઋષભદેવે એને અદ્વાર વિપિનું જ્ઞાન આપ્યું.

અને બાદુબત્રીની સહોદરા મુંદરી ? એ તો સાથેસાથ મુંદરી જ હતી. એ તો શાસ્ત્ર અને ગણિતની અધિષ્ઠાત્રી બની ગઈ. કુમાર ભરત તો એની પાછળ ઘેરો જ ધઈ જતો.

આ રીતે કળા અને વિદ્યાનો જન્મ થયો.

‘કરે તે પામે’ના કર્મયુગનો ત્યારે આરંભ થયો.

અને જિજ્ઞાસાના કારણે યુદ્ધર્મા ઋષભદેવ સૌને સાચો માર્ગ બતાવીને સાચા માર્ગદર્શક અને સાચા અધિનાયક બની ગયા.

યુગલિયાઓએ એમને પૃથ્વીપતિ તરીકે વધાવી લીધા.

કર્મયુગ સોળે કળાએ ખીલવા લાગ્યો હતો.

દેવી અને આશુરી, જન્મે વૃત્તિઓ હવે માનવસમૂહોમાં ફેલાવા લાગી હતી કેટલાક બીજને મારીને પોતે છવવા મથતા હતા; તો વળી બીજ કેટલાક પોતાના છવના જોખમે પણ બીજને બચાવવા તૈયાર હતા !

એક બાગુ રાજા ઋષભદેવ રાજપાટ અને વૈભવવિલાસની સાહબીનો ત્યાગ કરીને તપસ્વી બનીને તપ તપતા હતા.

એમને પોતાના આત્માના કુંદનને શુદ્ધ કરવાની અજળ લગની લાગી હતી. ભૂખ-તરશ, ટાઢ-તડકો એ સમલાવે મહેતા અને ઉમ તપ તપતા કર્મના માર્ગે માનવી પોતાનું જીવન હારી ન લાય એ માટે એમણે ધર્મમાર્ગની પ્રતિષ્ઠા આરંભી હતી. જનમમૂઢ એમને પ્રથમ ત્યાગી અને પ્રથમ ધર્મસંસ્થાપક તરીકે ગિરદાવતો હતો.

અને એ જ કાળે બીજી બાજુ કલેશ-કંકાસ અને મત્તા-સંપત્તિની મારામારી પણ શરૂ થઈ ગયાં હતાં પોતે મોટો અને બીજા નાના, એવી ઘેલછા ત્યારે માનવીના મનમાં જન્મવા લાગી હતી. મારું-તારું, સાચું-જોડું, રાગ-દ્વેષ જેવાં દ્વંદ્વો પણ હવે તો પોતાનો પંજે ફેલાવવા લાગ્યાં હતાં.

અરે, બીજાની વાત તો શું દરવી ? ખુદ ભગવાન ઋષભ-દેવના પુત્રો પણ આ માઠમારીથી અજગા ન ગ્રહી શક્યા !

અને, ખરું પૂછો તો, એ જ આવા કલેશ-કંકાસના દુતાચનને પેટાવનારા બની ગયા !

ભગવાને તો ત્યાગી બનતાં પહેલાં સૌને સૌને ભાગ અને સૌની જવાબદારી વહેંચી દીધી હતી; પણ રાજા ભરતની જખરી મહત્ત્વાકાંક્ષાએ કોઈને મુખથી બેમવા ન દીધા.

રાજા ભરતને પોતાનું રાજ્ય નાનું લાગ્યું, એને પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર કરવાનું યેતુ લાગ્યું, એને ચક્રવર્તી બનવાના મનોબ્ધ લાગ્યા, એનો અલંકાર ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યો.

અને બહુ ધરતી મુદ્દના ઝંઝાવાતમાં સ્વપ્રશ્નગર્હ !

રાજા ભરતનાં ને-યો ધરતીના દૂર દૂરના પ્રદેશમાં ધૂમી વગ્યાં. અનેક રાજાઓએ રાજા ભરતની આમન્યાને શિરોધાઈ

કરી. રાજા ભરતનો અહંકાર વધુ આગળ વધ્યો.

અને જેમ જેમ વિજય હાંસલ થતો ગયો, તેમ તેમ રાજા ભરતની મહત્વાકાંક્ષા માઝા મૂકવા લાગી. જાણે વડવાનલ જ ભેળવ્યો—જે આવે એને ભરખી જાય અને છતાં શાંત ન થાય એવો. અને એના અહંકારને તો જાણે હવે સીમા જ ન રહી !

હવે તો વારો આવ્યો સગા ભાઈ એનો. મગા ભાઈ એ પણ સ્વતંત્ર રાજા તરીકે હવે એ ચક્રવર્તીને કેમ પાલવે ? જેને રાજસત્તાના અહંકારનો કેદ ચડ્યો એને માટે તો શું સગા ભાઈ કે શું બીજા—બધાંય સરખાં ! પોતાની સત્તાને સ્વીકારે એ ભાઈ, અને પોતાની સત્તાને પરકારે એ શત્રુ.

સત્તાપેલા ભરતની આંખ ભાઈ એ તરફ રાતી થઈ. પહેલા એણે નાના પોતાના ભાઈ એને તાણે થવાનું કહેણ મોકલ્યું. પણ એ ભાઈ એ પણ ભારે જુમારીવાળા નીકળ્યા. એમણે મોટા ભાઈના અહંકારને અજ્ઞાન રીતે પરકાર્યો.

પોતાનું સ્વત્વ જુમાવીને, ભલે મોટો ભાઈ હોય તોય, ભરતના આશ્રિત બનીને રહેવાનું એમણે મંજૂર ન રાખ્યું. એમણે તો પોતાનો માર્ગ નક્કી કરી લીધો અને રાજપાટનો ત્યાગ કરીને એ પ્રભુના ચરણોમાં જઈ બેઠા.

પ્રાણી તો ક્યારની પ્રભુના માર્ગે ચાલી નીકળી હતી; પણ સુંદરીવેલા ભરતે સુંદરીને શેઠી રાખી હતી એ તો સુંદરીના

ત્યાગની કલ્પના પણ નહોતો કરી શકતો. એ તો જાણે મુંદરી પોતાના ઉપર સ્નેહનો અભિષેક કરે, એ ધન્ય પગની જ રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

પણ મુંદરી ચૌદયવતી છતાં એનું મન ગ્રાહીના પગલે પગલે પિતાજીના ધર્મ-માર્ગે ચાલી નીકળવાનું હતું એને મન રાજરાણીપદ કે વૈભવવિદ્યાસનું કોઈ મૂલ્ય ન હતું; એને તો આત્માના અમરપદની ઝંખના જાગી હતી. પણ આ યેલા ભરતને કોણ મમજાવે ? આ કામમાં કોણ મદદ કરે ?

પણ મુંદરી તો ભારે શાણી અને શાસ્ત્રપંડિતા નીકળી. એણે પારકી આશાનું નિરર્થકપણું તરત જ પારખી લીધું. મારે જે જોઈ એ છે, એ મારે જ મેળવવું ઘટે, બીજા એ મેળવી આપે એ કેમ બને ?

અને એણે રાજમહેલમાં ભરતની વિજેગણ તરીકે રહેવાને બદલે આત્માની જોગણ બનવાનો નિર્ધાર કરી લીધો.

સત્તાભૂખ્યો ભરત અહંકારમાં ચક્રવૂર બનીને જ્યારે યુદ્ધ ઉપર યુદ્ધ નોતરી રહ્યો હતો, ત્યારે મુંદરી તપસ્વિની બનીને ઉગ્ર તપસ્યાને માર્ગે કાયાને કૃશ અને આત્માને ભિન્ન બનાવી રહી હતી. એણે વિનવણીથી નહીં પણ પોતાના દેહદમન અને સંયમથી ભરતનું મન ફેરવવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. અને ચક્રવર્તીની જેમ એ પણ પોતાના માર્ગે આગળ વધી રહી હતી. એ પણ મહાપુરુષાર્થી પિતાની જ પુત્રી હતી ને ?

અનેક યુદ્ધોની વિજયમાળાઓ પહેરીને રાજ ભરત જ્યારે અયોધ્યા પાછો આવ્યો ત્યારે એનું રોમેરોમ મુંદરીના સ્નેહને ઝંખી રહ્યું હતું. એને હતું, મારા આ પરાક્રમને મુંદરી કેવી

કેવી રીતે વધાવશે! માશ ઉપર એ કેટકેટલો રનેહ વરસાવશે! મને કેટકેટલી શાળાશી આપશે!

પણ એણે તો સાવ જુદું જ દ્રશ્ય જોયું : ક્યાં એ રૂપ લાવણ્યવતી સૌંદર્યભરી સુંદરી અને ક્યાં આ રૂપવિહીન બની ગયેલી તપસ્વિની? ક્યાં એ સૌમ્ય અને સુધીભર્યો મનમોહક હેહ, અને ક્યાં આ સાવ દૃશ્ય અને નિસ્તેજ બની ગયેલી કાયા? જાણે આખો દેહ જ પલટાઈ ગયો!

રાજા ભસ્તના અહંકારને જાણે કેસ વાગી, પગવાર તો એને પોતાના બધા વિજયો ફીકા લાગ્યા. એનો આત્મા કંકળી ઊઠ્યો.

એણે પરિચારકોને પૂછ્યું, પરિચારકોએ ખુલાસો કર્યો : “રાજન! એ તો પ્રભુના માર્ગે જવા તલમી રહ્યાં છે રાજ-પાટનો કે શૂંગારભવનનો એમને કોઈ ઉપયોગ નથી રહ્યો. એમણે કાયાનો મોહ ઉતારી દીધો છે. એ તો કેવળ પ્રભુનાં ચરણોમા જઈ બેસવાની જ વાત કરે છે; આપ અનુમતિ આપો એટલી જ વાર છે! ચરીરનું જતન કરવાની અમારી બધી વિનવણીઓ એમણે ફાંક બનાવી છે.”

રાજા ભસ્ત વિભાસી રહ્યા : સૌંદર્યના અને રનેહના આપણે ગમે તેટલા ચાહકો હોઈએ, પણ એ બજબજરીથી કદી ન મળી શકે.

ધીમે ધીમે રાજા ભસ્તનો સુંદરી પ્રત્યેનો મોહ ગગવા લાગ્યો. એ પણ છેવટે મહાત્યાગી પિતાનો જ પુત્ર હતો ને!

અને છેવટે સુંદરીની મૂક વિનવણી સાર્થક થઈ; એની તપસ્યા ફળીભૂત થઈ; અને રાજા ભસ્તે સુંદરીને ત્યાગનો માર્ગ

સ્વીકારવાની અનુમતિ આપી.

સુંદરી ભગવાનના ધર્મસંઘમાં જળી ગઈ.

પ્રાદ્વી અને સુંદરીની બેઠડી તપ, ત્યાગ, સંયમ અને સ્વાધ્યાયને માર્ગે પોતાના જીવનને અજ્ઞાણી રહી.

સો ભાઈઓમાંથી અઠાણું તો ત્યાગી જની ગયા હતા, અને પ્રાદ્વી અને સુંદરી પણ એ જ માર્ગે જઈ પહોંચી હતી.

ઋષભદેવના સંતાનોમાં હવે સંસારમાં રહ્યા માત્ર બે જણા જ: મુમંગલાનો પુત્ર ભરત અને સુનંદાનો પુત્ર બાહુબલી.

રાજા ભરતને પણ હવે પોતાનો ચક્રવર્તીવિજય પૂરો થવામાં થોડીક જ બાકી હતી. બાહુબલી પોતાની આમન્યા સ્વીકારી લે કે વાત પૂરી થઈ મમ્મો. પછી પોતે છ ખંડ ધરતીનો ચક્રવર્તી જની રહેવાનો. બધે રાજા ભરત પોતાના આ અહંકારને મનોમન વાગોળ્યા કરતો હતો, એના કેદમાં રાખ્યા કરતો હતો.

પણ વાત ધારી હતી એવી સહેલી ન નીકળી.

અયોધ્યાથી રાજા ભરતનો રાજદૂત તક્ષશિલાના રાજા બાહુબલી પાસે ચક્રવર્તીની આમન્યા સ્વીકારવાની વાત લઈને રવાના થયો.

બાહુબલીનાં જગ અને સત્તાનો સૌને ખ્યાલ હતો. દૂતે મીઠા મીઠા શબ્દોમાં બાહુબલીને મોટા ભાઈની આમન્યાને શિરોધાર્ય કરવાની વાત કહી; પણ બાહુબલી કાંઈ ગાંભીર્ય

જાય એવો ન હતો.

એને વાતનો મર્મ પકડતાં વાર ન લાગી. એણે તો દૂતને સાફ સાફ સંભળાવી દીધું: “પિતાનું આપ્તું રામ્ય હું ભોગવું છું, એમાં ભરતને લાગેવળગે શું? એનું એ ભોગવે અને મારું મને સુખે ભોગવવા દે: ન્યાય અને નીતિનો એ જ સાથે મારું છે. મોટો ભાઈ હોય તોય આવી આમન્યા અમને ન ખપે! નાનાને દબાવે એ તે વળી મોટો કેવો? ”

દૂતે જાણે છેવટનો દાવ નાખતાં બાહુબલીને કહ્યું: “જો આપ આમન્યા નહીં સ્વીકારે તો યુદ્ધ અનિવાર્ય બની જશે.”

બાહુબલી તો તૈયાર જ હતો. એણે કહ્યું: “યુદ્ધ કરવું હોય તો ભલે ભરત આવ્યો આવે. પણ જરા તારા અહંકારી રામને કહેજે કે ગંગાતીરે સાથે રમતી વખતે મેં અનેકવાર એને આકાશમાં ઉછાળ્યો હતો, અને પડતાં પડતાં હાથમાં ઝીલીને એનો છવ બચાવી લીધો હતો, એ વખત શું ભૂલી ગયો? એને પોતાના બળ અને સૈન્યનો તેમ જ સત્તાનો અહંકાર હોય તો અમે પણ કંઈ વૂઠીઓ પહેરીને બેઠા નથી! જા, કહેજે તારા રાજા ભરતને અમારો આ જવાબ!”

ભરતનો અહંકાર જાણે બાહુબલીના અહંકારનો જનક બનતો હતો હતો, પણ બે વચ્ચે હજી ફેર હતો.

દૂત વીલે મોંએ પાછો આવ્યો અને રાજા ભરતે યુદ્ધનો હુંકાર કરીને ચતુરંગી સેના સાથે તક્ષશિલા તરફ ફર્ય કરી.

બાહુબલી પણ ભરતના અહંકારને જવાબ આપવા તૈયાર ખડા હતા. એને હતું, ભલે ને દુનિયા આ યુદ્ધ પણ જોઈ લે! બન્ને સૈન્યો તક્ષશિલાના સ્વાંગણમાં ખડા થઈ ગયાં: જાણે

બે પકાટો જ સામસામા અચકાવાની રાહ ભેટા ખડા હતા. માનવસંહારથી કાળદેવતાનું મહાતર્પણ થવાની બહો ધડીઓ ગણાવા લાગી.

ત્યાં કોઈક શાળા પુરુષે સલાહ આપી : “ યુદ્ધ કરવું છે તમારે બે ભાઈઓને; અને એ માટે તમે આખી ધરતીને ખેડાનખેડાન કરવા અને લાખો માનવીઓનો સંહાર કરવા તૈયાર થયા છો ? જરા વિચારતો કરો, તમારા બેના આ અહંકારથી કેટલી ધરતી વેરાન બનશે ? કેટલી સ્ત્રીઓ વિધવા બનશે ? કેટલાં બાળકો અનાથ બનશે ? જરા તમારા ત્યાગી પિતાને તો સંભારો. એમણે તો એક નારીને કુદરતે અનાથ બનાવી તો એને પણ પોતાનો આશ્રય આપીને સનાથ કરી હતી ! અને એના જ પુત્રો થઈને તમે આ શું લઈને બેસા છો ? ”

ભરત અને બાદુબલી સાંભળી રહ્યા, વિચારી રહ્યા, વિભાસી રહ્યા.

પેલા શાળા પુરુષે પોતાની વાત આગળ ચલાવી : “ જો તમારે સાચે જ તમારા પોતાના પરાક્રમ અને બળાબળની પરીક્ષા કરવી હોય તો આવા ધનધોર અને મંહારક યુદ્ધની શી જરૂર છે ? એના કરતાં તમે બે પરસ્પર યુદ્ધ કરીને તમારા જય અને પરાજયનો નિર્ણય કરી દ્યો ! તમે પાંચ પ્રકારનાં યુદ્ધો કરો—દ્રિયુદ્ધ, બાદુયુદ્ધ, ઈંડયુદ્ધ, વચનયુદ્ધ, અને મુદ્રિયુદ્ધ. એમાં જે હારે તે હાર્યો અને જે જીતે તે જીત્યો.”

ભરત અને બાદુબલીને એ વાત રુચી ગઈ, અને બન્ને આ યુદ્ધો માટે સજ્જ બની ગયા.

યુદ્ધનો આરંભ થયો.

ભલે ભરતની સત્તા વિશાળ હતી, પણ શક્તિ તો બાહુ-
ખલીની જ મોટી નીવડી. દષ્ટિયુદ્ધ, બાહુયુદ્ધ, દંડયુદ્ધ અને
વચનયુદ્ધ, એ ચારેમાં ભરતની હાર થઈ. બાહુખલી વિજયી થયો.

પણ હવે ભરતનો અહંકાર કીધમાં ફેરવાઈ ગયો. એ બાન
ભૂલ્યો અને યુદ્ધની શરતોની વિરુદ્ધ જઈને એણે બાહુખલીનો
ગિરમ્હેદ કરવા પોતાનું ચક્ર એના તરફ ફેંક્યું. પણ એમાંય
એ નિષ્ફળ ગયો !

એવટે પાંચમા મુદ્ધિયુદ્ધનો વારો આવ્યો. ભરતે મુઠ્ઠી ઉગામી
ને બાહુખલીના મસ્તકમાં ભેરથી એનો પ્રહાર કર્યો. એનાર
સ્તબ્ધ થઈ ગયા. હમણાં બાહુખલીના શૂરશૂરા થઈ ગયા સમજો !

બાહુખલી કેડ મુઠ્ઠી જમીનમાં પેસી ગયો, પણ એને
સ્વસ્થ થતાં વાર ન લાગી.

હવે છેલ્લા યુદ્ધમાં છેલ્લો વારો બાહુખલીનો હતો, અને
એમા જ હારજીતનો એવટનો તોલ નીકળવાનો હતો.

બાહુખલીએ પોતાના પ્રચંડ બાહુ જિંચ્યા કર્યા. પોતાની
મુઠ્ઠીને સજ્જડ કરી. અને બાણે પર્વત ઉપર વજ્ર પડવાની
તૈયારી થઈ રહી

એનારના છવ ક ઠે આવી ગયા. આ મુઠ્ઠી પડે એટલી જ
વાર છે ! પછી તો ન ભરત હશે કે ન એનું ચક્રવર્તીપદ.

બાહુખલીએ મુઠ્ઠી ઉગામી. આ પછી કે પડશે ! પણ અરે,
ઉગામેલી એ મુઠ્ઠી અડધે રસ્તે જ કેમ થંભી ગઈ ? આ પ્રહારના
પરિણામનો વિચાર બાહુખલીના અંતરને વલોવી ગયો. એમને
થયું : શું આ બળનો ઉપયોગ બાઈના નાશ માટે કરવો ?
અહંકારના પોષણ માટે કરવો ? જેને પિતાજીએ તણખલા

જેવું સમજીને નજી રીપું એ જાલ્ય માટે કર્યો ? મધું આવા
રાલ્યધી, આવા અદ'શરધી અને આવા દિ'મક બગાડી !

તો દયે કરવું મું ? આ ઉગામેલી મુઠી નિષ્ફળ તો ન જ
અપ.નો પાડીએનાધી અદ'શરનો કાટો જ કેમ ન કાઢીનાખ્યો ?

અને એનાગ એના કદા, રાજ ભરત વિભામતા કદા
અને એ ઉગામેલી મુઠીધો પં.નાના મન્દરનુ મુદન કરીને
જ.જ ભાટુજતો પે.નો વનો નવા.

અહંકારે યોગીને પણ યોગનો સાચો માર્ગ બુલાવી દીધો. બાહુબલીએ તો ભારે ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા આદરી : ક્યારે એ તપથી કર્મમળ દૂર થાય અને ક્યારે પૂર્ણ જ્ઞાન લાધે !

અને બાર બાર મહિનાનું એ તપ પણ કેવું ? ન અન્ન, ન પાણી; ન શિષ્ય, ન આરામ; ન ચાલવું, ન ફરવું. બાડના થડની જેમ સ્થિર બનીને 'ધ્યાનમગ્ન રહેવું' અને જે કંઈ આવે એને અવિચલિતપણે સમભાવપૂર્વક મહન કરવાં.

એ સ્થિર તપસ્વીના હૃદયની આસપાસ વેલો વીંટાઈ ગઈ, હેઠ ઉપર પંખીઓએ માળા બાંધ્યા, પગની પાસે ભોરિગોએ રાફડા રચ્યા; છતાં યોગી તો સાવ સ્વસ્થ છે, સ્થિર છે. મનમાં એક જ તાલાવેલી છે : ક્યારે પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન મળે ?

પણ યોગી મારમ ભૂલ્યા ! એમના અહંકારે એમના આત્મજ્ઞાનને એવું ને એવું જ આધું રાખ્યું. એમની સાધનાને સિદ્ધિનું વરદાન ન મળ્યું; અને તે પણ સાવ નજીવી વાત માટે. જાણે નવાણું હાથી નીકળી ગયા, અને સોમો પૂંછડે અટકી ગયો !

પણ એ બાકીનું કામ કોણ કરે ?

ભગવાન ઋષભદેવ તો કરુણાના સાગર. એ મહાજ્ઞાની પ્રભુએ બાહુબલીના અંતરના શયને પારખી લીધું અને એને દૂર કરવા માટે જાણી અને સુંદરીને વનમાં મોકલી.

પ્રસાદ વનમાં બન્ને બહેનીઓનો મધુર સ્વર રજુકી રહ્યો છે : “ વીરા મોરા, ગજ થકી જિતરો ! વીરા મોરા, ગજ થકી જિતરો ! બાઈ ! બાઈ ! રાજપાટ છેડ્યા પછી આ હાથીને હોદ્દે ચડવું તમને શોભે ખરું ? ”

રાગ અને વિરાગ

દ્વારિકા નગરીમાં આજે આનંદમંગળ પ્રવર્તી રહ્યાં છે. ઘેર ઘેર તોરણ અને આંગણે આંગણે રંગોળીઓ પૂરવામાં આવી છે. જળ-છંટકાવથી શીતળ બનેલા રાજમાર્ગો ધન-પનાકાઓથી યોગી રહ્યા છે.

ધીવનમાં જ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને સચમની હઠ લઈ બેઠેલા નેમિકુમારને માતાની મમતા, શ્રીકૃષ્ણની મુક્તિ, સ્વજનોના આશ્રય અને ભાણીઓના વિનોદ-કટાક્ષોએ કંઈક ફૂલો ખનામ્યા; અને એમણે લગ્નની હા પાડી.

ઉમમેન રાજની રૂપ-લાવણ્યવતી પુત્રી રાણમતી કાથે ઘડિયાં લગ્ન લેવાયા હતાં.

આજે એ લગ્નનો દિવસ છે. આખી નગરી એ લગ્નને ઉત્સવ માણી રહી છે. સૌને મન ન બનવા પારેલી વાત બન્યાનો આનંદ છે.

નેમિકુમાર મોટી જાન લઈને પરણવા ચાલ્યા છે, યો

વૈભવશાળી એ વરઘોડા અને શી એની શોભા !

નગરીનાં નર-નારીઓ વીચિકાઓ અને રાજમાર્ગો ઉપર મહેરામણની જેમ ઊભરાયાં છે. એમાં બાગકો પણ છે અને વૃક્ષો પણ છે; અને યૌવન તો બહો આજે હિલોળે ચઢ્યું છે.

રાજમાર્ગોના ઝરૂખાઓમાં ભારે ઠઠ જમી છે. બહો સૌ કોઈ નેત્ર દ્વારા, રથમાં ઇંદ્રની જેમ વિરાજતા, શ્યામસુંદર નેમિકુમારની પ્રશાંત રૂપસુધાનું પાન કરી રહ્યા છે. કુમારિકાઓ અને નવયૌવનાઓ આંગળી ચીંધી ચીંધીને એકબીજાને નેમિકુમારનું દર્શન કરાવી રહી છે.

વરઘોડા ધીમે ધીમે આગળ વધી રહ્યો છે.

નગરીના બીજા વિભાગમાં રાજા ઉત્તરેન અને રાણી ધારિણી આજે આનંદઘેલાં બની ગયાં છે. પોતાની લાડપેલી પુત્રી રાજમતી આજે યોગ્ય વરને પામીને સંસારને શોભાવવાની છે. એમનો ધવલગિરિ સભા શ્રવેત રાજપ્રાસાદ બહો હર્ષ અને કિસ્લોલના અધોળ કરી રહ્યો છે.

તૂરી, ભેરી, દમ્કા અને વિવિધ વાજિંત્રો ગૂંજી ઊઠ્યાં છે. રાજરમણીઓના મધુર કંઠો બહો એમાં વિવિધ સૂરાવલીની રંગોળી પૂરી રહ્યાં છે. જાન પાસે ને પાસે આવી રહી છે.

રાજા ઉત્તરેનના શ્રવેત રાજપ્રાસાદના ગવાક્ષો અને ઝરૂખાઓ રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી શોભી ઊઠ્યા છે. ઉત્સવઘેલી યૌવનાઓ ત્યાં-ટોળે વળી છે, અને નેત્રો વિસ્ફારિત કરીને કોડીલી રાજમતીના ભાવિ કંથનાં દર્શન માટે તલસી રહી છે.

વરઘોડા વધારે નજીક આવી પહોંચ્યો છે.

હવે તો યનગનતા તોખારોના હણહણાટો અને

આનંદમત્ત ગજરાજોની કિકિયારીઓ રાજપ્રાસાદના સૂરો સાથે ભાગી ગઈને અજાણ સૂરાવતી જગાવી રહ્યાં છે.

બાણે મેઘધનુષ ક્રીડા કરવા ધરતી ઉપર ઊતર્યું હોય એમ લાગેવાઓના વિવિધરંગી પોષાકોથી ધરતી ઓપી રહી છે.

પ્રાસાદના એક વિશાળ ઝરૂખામાં સખીઓ ટોળે વળી છે. વચમાં પારેવી સખી રાણમતી લલ્લમવંત મુખે ખડી છે. અંતરની ઉત્કંઠાને એ મુખની ગંભીરતાથી છુપાવી રહી છે, પણ સખીઓ તો ભારે ખટકોથી છે. ન બોલવાનું બોલી બોલીને રાણમતીને હસાવી રહી છે, મૂંઝવી રહી છે. રાણમતી તો આજે બાણે લલ્લમણીનો ઇંડળ ગની ગઈ છે.

સખીઓ તાળીઓ દે છે અને હસી હસીને રાણમતીને ચીડાવે છે : ‘ જોજો ને બહેન, આજે તો કાગડો દહીંથડું ઉપાડી જવાનો ! ક્યાં ગૌરવર્ણી અમારી સખી અને ક્યાં શ્યામવર્ણી નેમિકુમાર ! ’

ખીલ બોલી ઊઠે છે : “ ના બહેન, ના ! આજે તો વીજ અને મેઘનું મિલન થવાનું છે ! ”

આમ આનંદ-વિનોદ ચાલી રહ્યો છે ત્યાં તો વરધોટા સાવ નજીક આવી પહોંચ્યો.

સખીઓ ન બીર ગની ગઈ, રાણમતી પોતાની આનંદ-મિંઓને છુપાવવા મથી રહી. રાણ, રાણી અને સ્વમ્મનો પ્રાંગણમાં આવી પહોંચ્યાં. વરના વધામણે સી સજ્જ થઈને ખડાં થઈ રહ્યાં.

સખીઓ બનાવી રહી છે : “ સખી, પેલો રહ્યો નેમિકુમારનો રથ; અને અંદર એ ચોખી રહ્યા નેમિકુમાર. રથ ઉપર

ધન પછુ કેવી ફરકી રહી છે ! બાણે નેમિકુમાર ધનને ફરકાવીને
વા સાથે આપણી સખીને પ્રેમ-સંદેશા મોકલી રહ્યા છે ! ”

રાજમતીનાં નેત્રો એ દિશામાં મંડાઈ રહે છે. વાણી તો
બાણે આજે એ ભૂલી જ ગઈ છે !

પછુ અરે, આ શું ?

વલુથંબે ચાલતો નેમિકુમારનો રથ અડધે રસ્તે કાં
થંભી ગયો ?

રાજમતી વિચારે છે : આજે જમણું નેત્ર કા ફરકે ?

જાનના માર્ગે એક વિશાળ વાડો હતો, ચારેકોરથી
કળજવાળો ! એમાં જાત જાતનાં સેંકડો પશુઓ ભર્યાં હતાં.
રૂપાળાં એ પશુઓ હતાં, કાતર એમની દૃષ્ટિ હતી; ઢઢંભર્યાં
એમનાં કંઠન હતાં—બાણે હૈયાનાં તાળાં ઉઘાડી દે એવાં.

નેમિકુમાર સારથિને પૂછે છે : “ સારથિ આટલા બધા
પશુઓને અહીં શા કાળે એમાં કર્યા હશે ? શું એમનેય
આ લગ્નમાં તેડાવ્યાં હશે ? ”

સારથિએ ઉત્તર આપ્યો : “ હા સ્વામી, આ લગ્નની અને
આપના જાનવાની ખરી એવા તો આ પશુઓ જ કરવાતાં;
એમના વિના તો બધું રસહીન અને સારહીન જ બની જાય.”

નેમિકુમાર : “ ભાઈ, તારું કથન જરા વિસ્તારથી અને
સ્પષ્ટતાથી કહે ! ”

સારથિ : “ આ પશુઓમાંથી તો આપણા માટે વિધ વિધ
જાતની મધુર અને માદક રસવંતીઓ તૈયાર થવાની. એ
આરોગીને જાનવા કન્યાપક્ષની વાહ વાહ પોકારવાના ! ”

નેમિકુમારે આગળ કંઈ ન પૂછ્યું. એ જોડા વિચારમાં

ઊતરી પડ્યા. એમને યશું : છલના પળવારના સ્વાદ માટે આટલાં નિર્દોષ પશુઓનો સંહાર ! સયું આવાં લખથી !

જાણે દોડવા ઇચ્છનારને હાળ મળી ગયો. અંતરના વિરાગીને રાજે તમાચો લગાવીને જગાવી દીધો !

નેમિકુમારે એટલું જ કહ્યું : ભલા સારથિ, રથને શોભાવો ! ” અને કુમાર પશુઓની દૃષ્ટે દૃષ્ટ મિલાવી રહ્યા.

વરરાજાનો રથ થ’ણી ગયો. સૌ નીરખી રહ્યા : રથ થ’બ્યો, સાથે અશ્વો થ’ણી ગયા, ગજરાજો થ’ણી ગયા, સ્વજનો થ’ણી ગયા, રમણીઓનાં ગીતો થ’ણી ગયાં, વાગ્ગિ’ત્રો થ’ણી ગયાં.

સર્વત્ર સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ.

નેમિકુમારે ફરી સારથિને આજ્ઞા કરી : ભાઈ સારથિ, રથ પાછો ફરવો ! સયું આવાં લખથી ! ”

સૌ જોતાં રહ્યાં અને કોડભર્યા વરરાજાનો રથ લખ મંડપમાં લીલા તોરણેથી પાછો ફરી ગયો !

ધવળમંગળને સ્થાને હાંહાકાર પ્રવર્તી રહ્યો.

સખીઓ સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહે છે : આ શું ? વરરાજા પાછા વળી ગયા ? લીધાં લખ અપૂરાં રહેશે ?

રાણમતી નેત્રો જે’થી જે’થીને જોઈ રહી છે : શું સાથે જ નેમિકુમાર પાછા વળી ગયા ?

એની આખે અધારા આવ્યાં. એ મૂર્છિત થઈને ઢળી પડી.

માતા ધારિણી ચોધાર આંસુએ રહી રહી છે. સખીઓ દીન વદને નીરખી રહી છે. સૌનાં મુખ ઉપર ન બનવાની વાત બની ગયાનો શોક છે. અણધાર્યા આઘાતે રાણમતીની ચેતનાને હરી લીધી—જાણે કમલિનીની ઉપર આગ વરસી ગઈ. એ મૂર્છામાં

કંઈ કંઈ બોલી જાય છે.

એ સખીને પૂછે છે : “ સખી, નાથનો રથ હજીય પાછો ન વળ્યો ? જરા જો તો ખરી ! એ જરૂર પાછો આવશે.”

.સખી શું જવાબ આપે.

રાણમતી કંઈક લાનમાં આવે છે અને કંઈક કહે છે : “ નાથ ! શું મને એકલી મૂંઝીને ચાલી નીકળ્યા ? ના, ના, એમ ન બને ! સ્વામી ! વાળો, વાળો, તમે રથડો વાળો ! કેટકેટલા ભવની પ્રીત ! અને આમ હવેખીને ચાલ્યા જશે ? ”

સૌનાં નેત્રો આંસુ ભીનાં થાય છે.

રાણમતી કહે છે : “ સ્વામી, તમે જીવલ્યા પ્રતિપાળ રે ! તમે રથ પાછો વાળો, પાછો વાળો, રથને પાછો વાળો ! ત્યાં તો કેઈ બહાર કરુણાર્દ્ર સ્વરે ગાતું સાંભળાય છે :

‘ મુઘ્ઘી પશુડા પોકાર,
નેમે છોડી રાણુલ નાર ! ’

રાણમતી ફરી કહે છે : “ પશુઓની કરુણા જાણુનાર નાથ, શું મારા ઉપર કરુણા નહી વરસાવે ? શું મારા તરફ ફર જનશે ? ”

માતા અને સખીઓ મૂંઝ બની સાંભળી રહી.

રાણમતી વધુ સાવધ બન્યાં ને બોલ્યાં “ ના, ના, આવો કરુણામાગર કંઈ કદી પોતાની કામિની પ્રત્યે ફર બને ખરો ? સખી, મારો નાથ પાછો નથી વળી ગયો ! એ તો મને પોતાની પાછળ વિરાગને પથે આવવાનું આમંત્રણ આપી ગયો છે ! પોતે તરે અને પોતાની પ્રિયતમા રૂબે એમ કયો પ્રિયતમ ધરિછે ? મા, જો જો, સાંભળ, મારો નાથ મને સાદ દઈ રહ્યો છે. એનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ ! ”

સ્વજનોનાં આનંદ-અશ્રુ પગવારમાં શોકનાં આંસુમાં
પડતાઈ ગયાં. રે-સંસાર, તારી માયા !

અને રાજકુમારી રાણમતી નેમિકુમારના માર્ગે ચાલી
નીકળવાનો સંકલ્પ કરીને ચાંત બની ગઈ, સ્વસ્થ બની ગઈ,
એનું દુઃખમાત્ર ચાલ્યું ગયું; એનો શોકમાત્ર શમી ગયો !

વિભોગણુ રાણમતીએ ભોગણુ બનીને સ્વામીનો પય
અજવાળી મૂક્યો.

નેમિકુમાર કડુણના વૈરાગ્યથી શોભી રહ્યા.

રાણમતી વિયોગના વૈરાગ્યથી લીધી બિઠ્યાં.

તે દિવસે રાગનો લાવારસ વિરાગના ચાંત રસમાં
પડતાઈને ધન્ય બની ગયો !

નેમ અને રાણુલ !

જાણે સાક્ષાત્ કલુષા અને વૈરાગ્ય જ ભેદ હયો.

બન્ને ત્યાગી બર્નાને અમરપંથનાં યાત્રિક બન્યાં છે; અને
અનેક આત્માઓને એ માર્ગે વાગી રહ્યાં છે.

લમ-સમારંભ તો અનેક ઊજવાયા હશે, પણ આ લમ
સમારંભ તો સાવ અનોખો બની ગયો. જે દેહના બહારે જે
આત્માઓ જ એક તારે બંધાઈ ગયાં. એ બંધન અજર
હતું, અમર હતું, શાશ્વત હતું !

નેમિકુમારના નાના ભાઈ રથનેમિને પણ ત્યાગ-વૈરાગ્યનો

આ રંગ સ્પર્શી ગયો; અને એય આત્માના આશક બનીને ચાલી નીકળ્યા.

ગિરનારનો ગરવો પહોડ આત્મસાધનાને માર્ગે વળેલા નેમિકુમાર, રાજમતી અને રથનેમિ જેવા અનેક સાધકોની સાધનાથી પાવન થવા લાગ્યો.

એક દિવસની વાત છે.

સાધી રાજમતી ગિરનાર ઉપર પ્રભુ નંમિનાથનાં દર્શન કરી પાછાં ફરી રહ્યાં છે.

રસ્તામાં આકાશ વાદળથી ઘેરાવા લાગે છે. મધ્યાહ્નગરના લોહ હિમતીને જાણે આકાશમાં ખડકાવા લાગે છે. વાદળની ગર્જનાથી ગિરનાર ગાજવા લાગે છે અને ચારે દિશાએ, રત્ન-શૂરાની તલવારની જેમ, વીજળી ચમકારા કરવા લાગે છે.

અને, કેા વિલેગળનું પેયું આંખો વારે વહેવા માટે એમ, વાદળ વરસવા માટે છે. પવન, પાછી અને વીજળી એકનાર સામીને પર્વતનો ખોજો ખૂંદવા લાગે છે—જાણે પ્રલયકાળ ન આવી પહોંચ્યો હોય !

રાજમતી—મુકોમગ રાજમતી—લાચાર બની જાય છે. એનાં વગેા માથ બીનાં થઈ ગયાં છે. ગિરનારના વનવનદામાં એની વાદ જાણે ફેંધાઈ ગઈ છે.

એ વિચારે છે : કે.ઈ સુદા મને તો આ વચ્ચેને નીચેની તડ. મેંદ વગમનો જાણ થાય અને વચ્ચે દરેકે દેરાં થાય તો આજગ વધું.

ત્યાં એક સુદા નજરે પડે છે. રાજમતી એમાં પ્રવેશને વચ્ચે કાઠીને નિધાવવા લાગે છે.

રાણમતીનો પગસંચાર શુકાના કો અધારા ખૂણાને સચે-
તન બનાવે છે. કો પાપાણુ સમી સ્થિર માનવમૂર્તિ ધ્યાનમાંથી
ટોલી જીકે છે; અને પાપાણુમાં કંડારેલી મનોહર દેવી-પ્રતિમા
સમી નારીને જોઈને જો મૂર્તિ ડગ ભરતી આગળ આવે છે.

પગવાર જો જોઈ રહે છે અને, મંત્રના પ્રયોગે ભૂત જાગી
જીકે જોમ, આવી રૂપ રૂપના અંબાર સંમી નવસી નારીને
નીરખીને, પેલા માનવીના મનમાં વાસનાનાં ભૂતો જાગી જીકે છે.

એક તરફ યૌવનના અવતાર સમો પુરુષ ખડો છે. સામે
અસરારાનેય શરમાવે એવી નારી ખડી છે. જાણે કામદેવ અને
રતિ કો અજાણી શુકામાં અજાણ્યાં લોમાં થઈ ગયાં છે.

પગ-વિપજની જ એ વાત અને રાણમતી એકદમ સાવધ
થઈ ગઈ અને અંગ-ઉપાંગ બીનાં વસ્ત્રોમાં જ સંકેતીને
જિભી રહી ગઈ.

પગવાર જોણે પેલા પુરુષની સામે પોતાની તેજ ભરતી
નજર નાખી; અને પોતાના મનને સ્વસ્થ બનાવી લીધું. એ
પુરુષને જોજખતા એને વાર ન લાગી; એ હતા નેમિકુમારના
હધુણધુ મુનિ રથનેમિ !

પણ રથનેમિ તો આજે પરાધીન બની ગયા હતા. જોમને
અંગે અંગે વાસનાઓ ડગ ઢઈ રહી હતી. જોમને માનવીને
જોજખવાની આંખો આજે ન હતી.

રાણમતીએ સ્વસ્થ સ્વરે રથનેમિને સંબોધ્યા, ઉપદેશ્યા :

“ દેવરીયા મુનિવર, ધ્યાનમાં રહેજો ! ”

રથનેમિ સાલગી રહ્યાં આ અવાજ તો પરિચિત છે. એ
તરત જ પામી ગયા આ તો સાધ્વી રાણમતીનો સ્વર !

પણ આજે તો એમની વાસનાનો આતશ શત મુખે ઝળી બિઠ્યો હતો, એ શાંત થવાની ના લખતો હતો. એણે ધીટ બનીને માગણી કરી :

“રાજમતી, આજ જેવો આપણો મેળો મુશ્કેલ છે. ભાગ્યે જ્યારે આવા એકાંતમાં ભેગાં જ કરી દીધાં છે, તો સંસારનાં મુખો ભોગવી ને જન્મને કૃતાર્થ કાં ન કરવો ? છેવટે તો આ તપ, ત્યાગ અને સંયમ છે જ ને ? ધીવનને દોગટ શા માટે શુભાવણું !”

રાજમતીએ શાંત સ્વરે કહ્યું : “મુનિવર, જોજો, ધ્યાનથી જુદી જતા ! ધ્યાન અખંડ હશે તો જ તમારો નિસ્તાર થશે.”

પણ રથનેમિને તો આ બધું પથ્થર ઉપર પાણી હતું.

રાજમતીએ આગળ ચલાવ્યું : “મુનિવર, જે વાસનાને એકવાર અંતરમાંથી વમી કાઢી એ વાસનાની વાછા કરશે, તો આત્મા વમન કરેલાનું બક્ષણ કરતા જ્ઞાન સમેત બની જવાનો ! ક્યાં તમારી ઉત્કટ આધના અને ક્યા તમારી આ ભૂંડી વાસના ! જરા ભગો, મુનિવર, ભગો !”

રથનેમિ સાલગી રહ્યા.

રાજમતીએ આગળ ચલાવ્યું : “દિયરજી, પેલા અગધન કુળના નાગને જાણો છો ?—જે મરી ભય છતાં વમેતું વિષ પાણું કદી ન ખેંચે ! શું એ નાગ કરતાં પણ હલકા ગણાવું છે ? તમારું કુળ તો વિચારો ! તમારી પ્રનિષ્ઠા તો મંભારો !”

રથનેમિનું ચિત્ત કંઈક સ્થિર થતું લાગ્યું.

રાજમતીએ છેલ્લા બોલ સંભળાવ્યા “મુનિવર, જરા આ શુદ્ધાની બહાર તો જુઓ. આ મોટાં મોટાં વૃક્ષો પવનનાં પ્રેર્યાં

કેવાં ટોલી અને ડગમગી રહ્યાં છે ! એક વાર ચિત્ત વાચનાથી ટોલવા લાગ્યું, પછી તે મારા જેવી અનેક રમણીઓ તમારા ચિત્તવૃક્ષને એવું ટોલાવતી રહેશે કે તમારો આત્મા સદા સંતપ્ત રહેશે. સંતપ્ત આત્માને લઈ ને તમે ક્યાં ક્યાં રજાગ્યો ? માટે-

“દેવરિષા મુનિવર ખ્યાનમાં રહેજો !

“ખ્યાન થઈ હોય જાવો માર રે,

“દેવરિષા મુનિવર, ખ્યાનમાં રહેજો !”

રથનેમિનો આત્મા જાગી ઊઠ્યો. એ યરમના માર્યા નીચું જોઈ રહ્યા. માતા જેવા ભક્તિલાવથી એ સાધ્વી રાજમતીને વંદી રહ્યા. એમના આત્મામાં અત્યારે આભારની એક જ લાગણી વૃંજતી હતી :

“કૃપ પડંતા તુમે કર ઝાલી રાખિયોરે !”

રાજમતી અને રથનેમિ બન્ને સ્વસ્થ ચિત્તે પોતપોતાને માર્ગે ગયાં.

તે દિવસે ફરી વાર રાગ ઉપર વિરાગનો વિજય ગરવા ગિરનારે જોયો !

સુરસ્વતીનાં જળ જાપી ગયાં હતાં.

રાત્રીનો બીજો પ્રહર પૂરો થવાને હવે થોડીક જ વાર હતી.

અણહિલપુર પાટણનાં રાજમાર્ગો અને વીથિકાઓ નિર્જન બનીને શાંતિ અને એકલતાનો આનંદ માણી રહ્યાં હતાં.

ક્યાંક ક્યાંક તમરાનો કળુંમધુર ઝંકાર અને કોક કુકરનો કળુંકઠોર ભસભસાટ હવામાં પડ્યા પાડતો હતો; તો વળી કોઈ નિઘનંદમાં મસ્ત માનવીના ભજનનો આર્ત સ્વર અર્ધભગૃત માનવીને આત્મવિચારણામાં નિમજ્જન કરવા પ્રેરતો હતો.

આવા સમયે ગુર્જર ચક્રવર્તી મહારાજ જયશિંહ સિદ્ધરાજ પોતાના રાજપ્રાસાદના ઝરૂખામાં ખડા હતા. એમનાં નેત્રો ઘડીકમાં વિશાળ નભોમંડળમાં ફરી વળતાં તો ઘડીમાં શાંત રીતે વહેતાં સુરસ્વતીનાં જળ ઉપર સ્થિર થઈ જતાં.

એમનું મન પણ આજે રાજકારણની અસ્વસ્થતાને પર-હરીને સ્વસ્થતાનો આભૂષાદ અનુભવી રહ્યું હતું.

એ આજે રાજકારણના વિચારને વેગળો કરીને ધર્મ અને

તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારમાં મગ્ન બન્યા હતા; અનેક મૂંઝવતા પ્રશ્નોની કે યુદ્ધોની વિચારણા કરતી રાજસભાના બહાર કોઈ કોઈ વાર મળતી ધર્મસભાનું દૃશ્ય અત્યારે એમના મનોમંદિરમાં અંજિત થતું હતું.

એ વિચારમાં હતાં : કંઈ કેટલાં ધર્મોત્તરવર્તિ જીજ્ઞાસુકારો એ રાજસભામાં પધારતા હતા અને એ બધાય કેવાં કેવાં ધર્મોત્તરવર્તિ ચર્ચા-વિચારણા કરતા હતા ! જાણે આખું વાતાવરણ જ ત્યાં ધર્મમય બની જતું.

અને છતાંય, કોઈ કોઈ વાર એ ધર્મસભામાંય એવી સાઠમારી ચાલતી કે એ રાજસભાને થણ થડીભર પાછી પાડી દેતી ! જાણે યુદ્ધના મોરચા મંડાયા હોય એમ ત્યાં કોઈવાદી-રૂપે અને કોઈ પ્રતિવાદીરૂપે ખડું થઈ જતું; અને પછી તો ધર્મ અને દર્શનનાં તરવોને માટે એવું તો વાગ્યુંદ જામતું કે સાંભળનાર ઢિંગ થઈ જતા.

અને કેટલીક વાર તો આ વાદવિવાદ એવો ઉગ્ર થઈ જતો કે પરાજિત થયેલ પુરુષને માટે મોડું જતાવવુંય મુશ્કેલ બની જતું.

પડિતો, તત્ત્વજ્ઞો અને ધર્મશુરુઓની આવી સાઠમારીનું સ્મરણ થઈ આવતાં મહારાજ જયસિંહના મુખ ઉપર આખું રિમત ફરકી રહ્યું. એમને યયુ : ભલે એ ધર્મસભા રહી, પણ ત્યાં બેસનારાય છેવટે તો ઠાળા માયાના માનવી જ હતા ને ! એમનેય, રાજા મહારાજાઓની જેમ જ, પોતાના જ્ય-પરા-જ્યના વિચારો સતાવતા હતા. એમનેય દુનિયામાં મોટા થઈને ફરવાની અને નામના મેળવવાની એટલી જ લાલસા હતી.

વિચારમાળાનો એર આગ્યો હોય એમ મહારાજનો વિચાર જરા બીજી દિશામાં ગતિ કરવા લાગ્યો.

તત્ત્વવેત્તાઓની સાઠમારીના સ્મરણનું સ્મિત એમના મુખ ઉપરથી અદૃશ્ય થયું અને ત્યાં ગંભીરતાની રેખાઓ અંકિત થઈ.

એમને થયું : આટઆટલી તત્ત્વચર્ચા, આટઆટલું શાસ્ત્ર-શ્રવણ અને આટઆટલો ધર્મબોધ, છતાં મનપંખીડાને નિરાંતે બેસવા માટે ધર્મ કે દર્શનની એકે આચી ડાળ ન લાધી !

આ તો જેમ જેમ વધુ જિંડા થતરો અને જેમ જેમ વધુ સાંભળો-વિચારો તેમ તેમ અકલ્પનો મૂંઝારો થતો હોય એવી સ્થિતિ થતી આવે છે અને હવે જો ઓસરતી જિંદગાનીએ પણ સત્યનું નવનીત ન લાધ્યું તો આ બધી મધામણ કેવળ મિથ્યા જ સમજવી.

મહારાજ વધારે ગંભીર બન્યા.

એમનું મન બાણે પોતાને જ પૂછતું હતું, કયો ધર્મ સાચો ? કયું દર્શન સાચું ? બધાય ત્યાં પોતાનાં ધર્મ અને દર્શનોની સચ્ચાર્પની અને સરસાર્પની જ વાતો કરતા હોય ત્યાં ઠોને સાચું માનવું ? જેને પૂછો એ એમ જ કહે છે, આ જ સાચું અને બીજું બધું મિથ્યા. આ તે કેવી વિચિત્રતા !

પણ એનો જવાબ મળવો સહેલો ન હતો.

એ વિચારની માળા ફરતી જ ગડી અને બાણે એ વિચારનું ધન ચડ્યું હોય એમ મહારાજ જ્યમિંહ નિદ્રામાં પડ્યા.

સૂર્યોદય થયો.

મહારાજ જ્યસિંહ બગ્યા, પણ એમના મનમાંથી પેલા પ્રશ્નો દૂર થયા ન હતા—એ પ્રશ્નોએ જ બાણે એમના મનને કળત્રે લઈ લીધો હતો.

એ શોધતા હતા : આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોણ આપે ? એમને એન ન હતું.

અને એમને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ સાંભર્યા; એમને તરત જ તેડાવ્યા. આચાર્ય મહારાજની પાસે જ્યસિંહદેવે પોતાનો પ્રશ્ન રજુ કર્યો : ‘ સૂરિવર, આટલાટલાં દર્શનો અને ધર્મો—એમાં કયું દર્શન સાચું અને કયો ધર્મ સાચો ? ’

સૂરિજી સાંભળી રહ્યા.

જ્યસિંહદેવે આગળ ચલાવ્યું : “ જેને પૂછો એ પોતાના ધર્મ કે દર્શનનાં વખાણુ કરે અને બીજાના ધર્મદર્શનની નિંદા કરે. આમાં તો સાચો માર્ગ કેમ કરી શોધી કાઢવો ? ”

સૂરિજી તો હલુચ મૌન જ હતા.

રાત્રીએ પોતાની અકળામણ રજુ કરતાં કહ્યું, “ આ તો સૂરિજી, ‘ મારુ તેટલું સારુ અને બીજુ બધું નરસુ ’ એવો ઘાટ થયો છે. આમાં તો ધર્મનું તત્ત્વ પાતાજમાં સંતર્ધ જતું હોય* એવું લાગે છે. તત્ત્વવેત્તાઓની આ સાઠમારીમાં ભસી ભોળો પામર માનવી બિચારો શું કરે ? શું માને અને શું ન માને ? એને સાચો ધર્મ કેવી રીતે લાધે ? ”

હેમાચાર્યજીએ સ્મિત કરી કહ્યું : “ રાજન, એમાં આવું

* ધર્મસ્ય તત્ત્વ નિહિત ગુહ્યાયમ્ ।

અકળાવું શા માટે ? માનવી પોતાનો વિવેક વાપરે તો માર્ગ આપમેળે મળ્યા વગર ન રહે ! અને એમાં જો એ સાકમારીથી જયીને મધ્યસ્થ બને તો તો જ્યાં જ્યાં સાર હોય એને એ શોધી શકે અને ગ્રહણ પણ કરી શકે. સત્ય કંઈ એક સ્થાને ખીલે બંધાઈને નથી રહેતું. એ તો વિશ્વમાં ઠેર ઠેર વિધવિધ-રૂપે વ્યાપેલું પડ્યું છે.”

પણ રાજાજીને સંતોષ ન થયો. એમણે તો ફરીવાર સ્પષ્ટ પૂછ્યું : “એ તો બધું ઠીક. પણ કયો ધર્મ સાચો અને કયું દર્શન સાચું—એ મારા સવાલનો જવાબ આપે ન આપ્યો. મારે તો એનો ચોખ્ખો ઉત્તર જોઈએ છે.”

સૂરિજી તો અનેકાન્તવાદનો અવતાર હતા.

‘મારો ધર્મ અને મારું દર્શન સાચું.’ એવો જવાબ આપવામાં એમને અનેકાંતવાદની ઉપેક્ષા થતી લાગી. અનેકાન્તવાદ તો સત્યમાત્રનો સ્વીકાર કરતો હતો.

રાજાના મનનું સમાધાન કરવા સૂરિજીએ પુરાણ કાળની એક કથા સંભળાવી. એ બોલ્યા,

“રાજન્ ! સાંભળો ત્યારે એ કથા”—

જૂના વખતમાં એક વ્યવહારિયો હતો—બધી વાતે સુખી.

એક વખત એ પોતાનો માર્ગ ચૂક્યો અને પોતાની સ્ત્રીને છોડીને રખાતના ફંદામાં ફસાઈ ગયો.

પેલીએ તો એને એવો વશ કરી લીધો કે એ. પોતાની ધનદોલત બધી એની પાછળ ફેરવા લાગ્યો.

પેલી બિચારી સાચી સૌ તો દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ. એક બાથુ પતિ પરાયો થયો એતું દુઃખ, બીજી બાથુ ધન ચાલ્યું. ગયું એતું દુઃખ; ઘરમાં તો ભણે દરિદ્રતા રસડા લેવા લાગી !

એ તો બાવરી બનીને ચારે કોરે ફર્યા હરે છે, અને પોતાનો પતિ પોતાને ત્યાં પાછો કેવી રીતે આવે એના ઉપાયો પૂછ્યા કરે છે. પણ બિચારીની કરી કારી ફાવતી નથી.

એ તો ધીરે ધીરે હતાશ બનતી જાય છે અને અહર્નિશ પોતાના દુર્ભાગ્યની નિંદા કર્યા કરે છે.

પછી તો એને થયું : આવા કોઈ ધક્કાભે મારા પતિને પેલી હાકણતા પંજમાંથી છોડાવી નહીં શકે. હવે તો કોઈ મંત્ર, તંત્ર કે કામણદમણનો બળુનાર મળે તો જ કામ બને.

એ તો લાગી એવા મંત્રતંત્રના બળુકારની કે કામણ કરનારની શોધમાં.

જે કોઈ એવો મળે એને એ કહે, “મારા સ્વામી હોરડે બાધ્યા બળદની જેમ મારી પાસે આવે અને પછી પાકો બાધાયો હોય એમ કહી પાછો ન જાય એવું કોઈ કામણ બતાવે. હું તમને મોં માગ્યું ધન આપીશું.”

પોતાની ઘેલછામાં એંલીસરી જતી કે પોતે તો સાવ દીન-હીન દરિદ્ર બની ગઈ છે ! મોં માંગ્યું આપી શકાય એવું પોતાની પાસે કશું જ નથી. પણ એ તો આવેા લવારો કર્યા જ કરતી—દીવાની ખરી ને ?

અને એક દહાડો એવી આશાના છોડને ભણે ફૂલ આળ્યા :

એવું કામણૂકમણૂ બાણનારો ગોડદેશનો કોઈ એક માણસ એને મળી ગયો. એણે કહ્યું : “ બાઈ, તારો પતિ દોરડે બાંધ્યા બગદની જેમ સદાકાળ તારો બની રહે એવો કામણનો પ્રયોગ હું બાણું છું.”

બાઈ તો રાજ રાજ થઈ ગઈ.

પેલા કામણૂકરનારે કોઈ ભારે તાકાતવાળું ઓસડ લાવીને એ બાઈને આપ્યું; અને કહ્યું, “ આ ઓસડ તારા પતિને ખવરાવીશ તો તારું મનોવાંછિત તને મળશે. ”

ઓસડ આપીને પેલો માણસ તો ચાલતો થયો. અને પેલી બાઈએ લાગ જોઈને પેલુ ઓસડ એના પતિને ખવરાવી દીધું!

અને એ માણસ તો સાચેસાચ દોરડે બાંધાયેલો બગદ બની ગયો! બાઈ તો જોઈ જ રહી; એનું મન અચરજ અને આનંદમાં લીન થયું.

પણ એ આનંદ બહુ ન રહ્યો, યોડા જ વખતમાં એને થયું, બિચારો બગદ! પણ હું એને શું કરું? ભારે તો માનવ-પતિ જોઈએ. બગદમાંથી માણસ કેમ બનાવવો એનું એને ભાન ન હતું. એને તો ઊલ્લમાંથી ચૂડમાં પડવા જેવું થયું.

અને એ તો લાગી ફરી પાછી અફમોસ અને આફંદ કરવા. રોતી લાય અને બગદની રાશને પકડીને એને દેર દેર દેરવની લાય, ચરાવતી લાય.

આમ બાગ્યહીન નારીનું બાગ્ય વધુ દીલું બન્યું. એના હાખને કોઈ સ્ત્રીમા ન રહી.

એક દિવસની વાત છે. બગદ એક વૃક્ષ નીચે ચરી રહ્યો છે અને પેલી બાઈ બોખ બોખ આંધુશ પાડતી પોકાર કરી

રહી છે એનું દુઃખ આજે અસહ્ય બની ગયું છે. એનાર કે સાંભળનારનું હૈયું દ્રવી બય એવી સ્થિતિ છે.

બનવા કાળ તે મહાદેવ અને પાર્વતી ત્યાંથી પસાર થયાં.

પાર્વતીજીથી એનું રુદન સહન ન થયું. એમનું હૃદય કડુણાલીનું બન્યું—પોતે પણ એક સ્ત્રી જ હતાં ને ! એમણે મહાદેવજીને કહ્યું : “સ્વામી, કેવી રૂઢી રૂપાળી નારી અને કેવો દેખાવડો વૃષભ ! અને છતાં આ નારીને માથે એવું તે મું દુઃખ પડ્યું છે કે એ આમ વિલાપ કરે છે ?”

મહાદેવજી બોલ્યા : “સતી, એને ગિચારીને હાથનાં કપાં હૈયે વાગ્યાં જેવું થયું છે. કરવા તો ગર્ભ આખી જિંદગીભરતું સુખ; પણ મળી ગયું જનમારાતું દુઃખ ! માનવી જેવો માનવી એનો પતિ કામલુઓપધિના પ્રયોગે વૃષભ બની ગયો. હવે એને માણસ બનાવવાનો ઈલાજ એને મળતો નથી. એ દુઃખનું આ દીન આકંઠ છે.”

“નાથ, આનો કંઈક ઈલાજ કરવો થટે. આવું દુઃખ તે શે જોયું બય ?” પાર્વતીજીએ ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું.

સોળાશંબુ પ્રસન્ન થયા. એમણે તો પેલા વૃક્ષ નીચે ઊગેલા ઘાસમા બગદને પુરુષ બનાવે એવું પ્રતિઓપધ ચેરી દીધું અને જાનને પોતાના માર્ગે ચાલતાં થયાં.

પેટી દુઃખિચારી ગિચારી રાત્રી બય છે, બગદને પંખાગતી બય છે અને ફૂળાં ફૂળાં તરણાં ચૂંટીચૂંટીને એના મોંમાં મૂકતી બય છે એમ કરતાં કરતાં પેવું ઓપધવાળું ઘાસ એને હાથ ચડી ગયું. એ ખાઈને પેટો બગદ પુરુષરૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. જાણે દેવકુમાર જ એઈ લ્યો ! ખાઈ તો રાહ રાહ થઈ ગઈ.

હેવટે એની આશા ફળી ખરી.

વાત પૂરી કરતાં ગુરુ હેમચંદ્રસૂરિજીએ કહ્યું : “રાજન, કયો ધર્મ સાચો એનો જવાબ તમને આ કથા આપશે.”

રાજાજી સાંભળી રહ્યા.

હેમાચાર્યજીએ પોતાની વાત પૂરી કરતાં કહ્યું : “પેલી બાઈને મન તો બધું ઘાસ સરખું હતું; અને એ ચરાવતાં ચરાવતાં જ એને સાચું ઔષધ લાધી ગયું. કયું ઘાસ ઔષધ-વાળું અને કયું નકામું એનો ભેદ એ બિચારી શું જાણે ? રાજન, કયો ધર્મ સાચો અને કયું દર્શન સાચું એની સાક-મારીમાં ન પડે. પેલી બાઈની જેમ બધાંય ધર્મો અને દર્શનો પ્રત્યે આદર અને સમભાવ રાખીને સત્ય પામવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેશે. તો ક્યારેક પણ આત્મમાધનાનું સાચું તત્ત્વ મળી જશે. ધર્મ, તત્ત્વ કે સત્ય તો ક્યાં કેવે વિધવિધરૂપે છુપાયું છે એ કોણ જાણે ?* મોટી વાત તો મનને નિર્મળ કરવા માટે કપાયે દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો એ જ છે. બગદમાંથી પુરુષ બનાવનાર ઔષધનો આ જ ઘોષ છે.”

રાજાજી તે દિવસે સાચા ધર્મ અને દર્શનનો ભેદ સમજ્યા અને રાજ થયા.x

* જિનવચનમાં મિથ્યાદર્શનોનો સમૂહ સમાઈ જાય છે—
“મિન્ઠાદત્તજસમૂહમશ્વસ્ય ત્રિગવજ્જણસ્ય” —સિદ્ધમેન દિવાકર; “પદ્ધર્શન જિનઅંગ ભગીન્” —આનંદધનજી.

x “પ્રત્યક્ષવિતામયી” ને આધારે.

માલિકની આખર

ગુજરાતની ભૂમિ ઉપર ત્યારે મહારાજા કુમારપાળનું રાજ્ય તપતું હતું. કલિકાલસર્વજ્ઞ ઈ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજા ગુરુનું ગૌરવભર્યું ખંડ લોગવતા હતા. ધર્મપ્રેમી રાજવી અને મહાજ્ઞાની ગુરુની જોડીએ પ્રજાજીવનમાં કંઈ કંઈ સંસ્કારોનું સિંચન આદર્યું હતું. અહિંસા અને અમારીનું પ્રવર્તન તે જાણે એમનો જીવનમંત્ર બની ગયું હતું.

અહિંસાની સ્થાપનામાં વાઘ અને બકરી એક આદે પાણી પીવા લેતા થાય, એમ આ જો પ્રજાનાયકોએ દાખવેલી પરધર્મસહિષ્ણુતાએ, આપસમાં ભાઈભારી કરવા ટેવાયેલા જુદા જુદા ધર્મોને એકબીજાનો આદર કરતા અને હાજીમજીને રહેતા કર્યા હતા.

જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે જાગેલી આ સહકારની લાવનાએ ગુજરાત ભૂમિના જીવનને અનેખા સંસ્કાર અને અનેખી જીવન દૃષ્ટિનું દાન કર્યું હતું. એ દાનનો મહિમા મૈકાએ સુધી વિસ્તરવાનો હતો; અને ગુજરાતની ભૂમિ અહિંસા, દયા અને કરુણાની

લીલાબૂમિ બની ગઈ હતી.

તે કાગળી, આશરે આઠમો વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે.

ચૌલકથ ચકવર્તી મહારાજ કુમારપાળના સર્વાવસરમાં આજે એક સવાલ જિલો થયો હતો. કોંકણ દેશના અધિપતિ મહિલકાગુને ગુજર ચકવર્તીની, હિંસાનું નિવારણ કરવાની સીધી-માઠી વાતની અવગળા કરી હતી; અને એમ કરીને ગુજર ચકવર્તીના પદને જલે એલે પડકાર આપ્યો હતો.

વાત આમ હતી : અહિંસા અને અમારિના પ્રવર્તક મહારાજ કુમારપાળે કોંકણના અધિપતિ મહિલકાગુને કહેવડાવ્યું હતું કે, તમારા દેશમાં અવહિંસા જાદુ થાય છે, તો એવો કોઈ બહોળજી કરો કે જેથી એ હિંસા બંધ થાય.

મહિલકાગુને જવાબ આપ્યો : આ દેશના લોકો તો માંસનું ભણુ કરનારા છે; કદાચ અહીં અનાજ સરળતાથી મળી શકતું નથી તેને કારણે પણ આમ થતું હોય.

મહારાજાએ ફરી કહેવડાવ્યું : અમે પૂરતું આત્મ ત્યાં મળી રહે એવી જોડણી કરીશું, પણ આવી અવહિંસા તો કોઈ પણ રીતે બંધ થવી પડે.

પણ મહિલકાગુનના મનમાં આ વાત ન વળી; એણે માન્યું કે આ તો, અવહિંસાના નિવારણને જવાબે, મારી જતામાં દગલગાઈ થઈ રહ્યો છે. અને એણે ગુજર ચકવર્તીની વાતને ત્રાફ સાફ નકારી કાઢી.

સર્વાવસર રાજવસ્ત્રા, જેમાં કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ પોતની વાત કરી હો; અને જેમ મળવા પ્રત્યેક વિચારણા થય.

એટલે પછી તો એ વાતે બે રાજ્યોની સાઠમારીનું રૂપ ધારણ કર્યું.

ઘોડાકચ ચક્રવર્તીના આજના સર્વાવસરમાં એક વાતને નિર્ણય કરવાનો હતો કે આવા ઉદ્ધત બનેલા મલિકાશુનની સાન ઠેકાણે કેવી રીતે લાવવી? અને એ કામનું ખીડું કોણ જકપે?

મહારાજાએ કહ્યું: “શુજ્જર સામંતો અને શૂરવીરો! આજે શુજ્જર ભૂમિના ગૌરવનું રક્ષણ કરવાનો સવાલ ઊભો થયો છે. મલિકાશુને, સત્તાના મદમાં આવી, આપણી ધમ્ય વાતને પણ ઠોકરે મારી છે. કહે, આ ઊમતા દુરમનને હજાવવાનું ખીડું કોણ ઉઠાવે છે?”

હજુબર તો સભામાં સ્તબ્ધતા હવાઈ રહી. રણશૂરાઓ અને જનભૂમિને માટે જન ન્યોછાવર કરનારાઓનો ત્યાં કંઈ તોટો ન હતો; છતાં મલિકાશુનના બળની એવી ધાક ફેલાયેલી હતી કે આ કામની જવાબદારી ઉઠાવવા એકદમ કોઈ તૈયાર ન હતું. ઐનિક થવા અને જરૂર પડ્યે કેસરિયાં ખેંચી માણ આપવા મૌ તૈયાર હતા, પણ આ કામનું સેનાપતિપદ કોણ સંભાળે એ જ મવાલ મુખ્ય હતો.

પણ કોઈ બોલનું ન હતું.

મહારાજા પણ ચારેકોર નજર ફેરવી રહ્યા હતા.

એક વાર તો એમ પણ લાગ્યું કે શુજ્જરભૂમિનું શૂરાતન ખરે વળને મોજું માળિત થયે; અને શુજ્જર ચક્રવર્તીની સત્તા સામેના મલિકાશુનનો આ હુકાર બાજુ છૂટી જશે.

શુજ્જરભૂમિની મત્તા અને આજરૂ બંધે તાજવે તોળાવા લાગી. છતાં કોઈની બોલવાની હામ નથી ચાલતી—આવા

કપરા કામનું બીડું ઝડપે કાણુ ? રખેને શૂરાતન બતાવવા જતાં માલિકની આખરને જ હાનિ પહોચી જાય !

બે-પાંચ પગ વધુ વિચારમાં વીતી. પણ પછી તો જાણે મૌનની ઉખા જ સૌને ઝકળાવી રહી. મહારાજના મુખ ઉપર પણ બેચેનીની લાગણીઓના દોરા ફૂટવા લાગ્યા.

પણ સૌએ એક વાત તો એ મુખ ઉપર વાચી લીધી કે મલ્લિકાર્જુનનો સામનો તો અચૂકપણે કરવાનો જ છે—સવાલ ફક્ત એનું બીડું કાણુ ઝડપે એટલો જ છે. છેવટે જેણે ગુર્જર-ભૂમિનું માલિકપણું સ્વીકાર્યું છે એ પોતે તો જ છે ને !

મૌન હવે તો અમદ્ધ બની ગયું.

અને, વધેલી ઉખા જેમ છેવટે વાદળને વરસાવે એમ, એક વીરનરની વાણીને એણે વહેતી કરી.

એ અદ્ભુત સાથે સર્વાવમરમાં ખડો થયો અને એણે નમ્ર છતાં દૃઢ સ્વરે કહ્યું : “ મહારાજ, મારા માલિકની આખર અને મારી માતૃભૂમિની પ્રતિષ્ઠાનું જતન કરવાનું આ બીડું હું ઉઠાવું છું; અને સત્તાધેશ મલ્લિકાર્જુનને, જીવતો કે મૃત્યુએ આપના ચરણોમા હાજર કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું ! ”

સભાજનો સાંભળી રહ્યા. હિંચા ધ્યેશ ત્યાસ જાણે નીચે બેઠા. બેચેન બનેલાં ઘણાંના મન નિરાંત અનુભવી રહ્યા. મહારાજના મુખ ઉપરની લાગણીઓ પણ ફૂલી બની. સૌનાં નેત્રો એ નરને નીરખી રહ્યાં.

એ હતો રાજભક્ત રણયોદ્ધો આંખડા ! મહામંત્રી ઉદયનનો પુત્ર; જે મહામંત્રીએ, પોતાના જીવનની સધ્યાએ પણ, ગુર્જર ચક્રવર્તીની સત્તાને અખંડિત રાખવા, આરામની ધરણ્યા

પરહરીને, રણસચ્ચા સ્વીકારી હતી અને રણભૂમિમાં જ સાથે રાખ્યા હતા.

આપા રાજભક્ત શૂરવીર પિતાનો પુત્ર આવી અણીની પળે પોતાની રાજભક્તિ દાખવવામાં કેમ પાછો રહે ?

મહારાજાએ અને સભાજનોએ એવું હર્ષપૂર્વક સ્વાગત કર્યું ત્યારે પણ, એ શૂરવીર પ્રત્યે શંકા સેવનારા કે એનો ઉપહાસ કરનારા ત્યાં ગેરહાજર ન હતા. પણ વાત નક્કી થઈ ચૂકી હતી એટલે એમની જગ્યાને તાણું પડ્યું હતું !

એક શુભ મુઠ્ઠેરે શુજ'સેના કેંકણ તરફ દૃષ્ટ કરી ગઈ.

અણહિલપુર પાટણના રાજમહેલના કોટકાંઠરાં પાસેથી સરસ્વતીના નિર્મળ નીર ધીર-ગંભીર ગતિએ વહી રહ્યાં છે.

કિવસનો ત્રીજો પ્રહર પૂરો થવા આવ્યો છે. મહારાજા કુમારપાળ રાજમહેલની અટારીએ ખડા ખડા ફર ફર નજર નાખી રહ્યા છે. જાણે કોઈ ભાવિની મંગળ-અમંગળ ચિંતાએ એમના મનને રોકી રહી હોય એમ એ વિચારમગ્ન છે. કદાચ એ અત્યારે મલિકાશુનનો જ વિચાર કરતા હોય.

એમની નજર સરસ્વતીના કિનારે ફરતી ફરતી એક સ્થળે થંભી ગઈ : કદી નદી' જોએકું એવું વિવશજન દસ્ય જોઈને. એ અચંબામાં પડી ગયા.

એ જુએ છે : એક કાળજાળો વંચૂ તાણેલો છે, અને

એના ઉપર કાગડા જેવી ઠાળી ધબક રહી છે !

મહારાજ વિચારે છે : કેવું વિચિત્ર દૃશ્ય !

અને કંઈ કંઈ અમંગળ ચિંતાઓ એમના મનમાંથી પસાર થઈ જાય છે. મહારાજ વધુ વિચારમગ્ન બને છે.

સૂર્યના સોનેરી કિરણો પાટણના રાજમહાલયો અને હવેલીઓના સુવર્ણ કળશો સાથે છેલ્લી રમત રમી લઈને અદૃશ્ય થવા લાગ્યાં છે.

મધ્યાના ઘેરા રંગ ઊપડતા આવે છે.

દેવમંદિરની આરતીઓના ઘંટારવો અને ઝાલરોના નિનાદોએ પ્રકાશદેવના પોદણની જાહેરાત કરીને રાતરાણીના આગમનની જાણે નેદી પોકારી લીધી.

મધ્યાના રંગ પણ વાટ્યા ગયા અને રાત્રિનો ધોર અંધકાર જામવા લાગ્યો.

એવે વખતે, રાજમહાલયના પાછલે દરવાજેથી, એક વિચિત્ર વેશધારી પુરુષે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

કાળો એનો પહેરવેશ છે. મુખ ઉપર એણે કાજળનું વિલેપન કર્યું છે; અને માથે કાળું છત્ર ધાર્યું છે—જાણે સાક્ષાત્ કાલિમાનો અવતાર જ જોઈ લ્યો !

પગવાર દરવાજા મૂક બનીને જોઈ રહ્યો, અને પછી તો તરત જ તેને ઝાળખી કાઢ્યો. અરે, આ તો સેનાપતિ આંખડ ! હમુ ઘોડા દિવસ પહેલાં જ એ કોંકણનો વિજય કરવા ગયા હતા !

આંખડ મહારાજ પાસે હાજર થયો અને પ્રજ્ઞામ કરીને મહારાજની ખીડ પાછળ ખટો રહી ગયો.

મહારાજ જોડ્યા : “ સેનાપતિજી ! આમ કેમ ? તમે તો

મલિકાનું નનો વિજય કરવા ગયા હતા ને ? તો પછી આવી રીતે પાછા કેમ આવ્યા ? જરા સાંચે આવો, તમારું મુખ આમ કેમ છુપાવો છે ? ”

આંખડ લજ્જાપૂર્વક બોલ્યો : “ મહારાજા ! મલિકાનું નને પરાજિત કરવાનું બીડું ઝડપનાર મેં, મારા માલિકની આખર ઉપર કાળાશ ફેરવી દીધી છે ! કેંકણ જતાં વચગાળાની ઘાટીમાં જ મલિકાનું ને આપણા સૈન્યને ઘેરી લીધું અને મારા કપાળમાં પરાજયનું કાણું કલંક લગાવી દીધું. સ્વામી, આ કાણું મુખ આપને નહીં બતાવું. હવે તો જ્યારે પરાજયની કાલિમા ધોઈ નાખીશ ત્યારે જ ભિજળું મુખ લઈને આપની સન્મુખ ઊભો રહીશ, નહીં તો મોતનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ બનશે. ”

મહારાજા વિચારમાં દૂબી ગયા છે. એમને નથી સમજતું કે આ પરાજયની કાલિમા ઉપર આંસુ સારવા કે આવી વિરલ રાજભક્તિ માટે રાહ થવું.

એ-પાચ પગ એમ જ ચીતી ગઈ.

પછી આંખડે વિનંતિ કરી : “ પ્રભુ ! આ કલંક તો ઉતારવું જ રહ્યું. કંઈક ઉપાય તો કરો જ. ”

મહારાજાએ પોતાના સામંતોને કોળા કરી પૂછ્યું : “ કહો, ગૂંચીરો, હવે આ બીડું કોણ ઉઠાવે છે ? મલિકાનું નની સાને જવા કોણ તૈયાર છે ? ”

પણ મનના દાઝ્યાબળ્યા કોઈ આગળ ન આવ્યા.

અને કોઈ કે તો પોતાના મનની દાઝ પણ ઠાલવી,
“ જ્યાં ગપેશ જ જોરાવર હોય ત્યાં ઘોડાઓનું શું કામ ?
રાજાની મહેરબાનીથી જ્યાં વાણિયા જ શૂરા બની જતા

હાય ત્યાં હાત્રિયોની કયાં જરૂર રહી ?”

મહારાજ સાંભળી રહ્યા.

સેનાપતિ આંગડ વધુ વિચારમાં બેસી ગયા; એને થયું :
જે અકાચ મારા હાથે થયું એને મુધાગુણ એ પણ મારું જ
કામ ! આ જવાબદારી બીજાને માથે કેમ નખાય ?

અને એણે ફરી હાથ જોડી મહારાજને પ્રાર્થના કરી :
“એક વેળા પાછો પડેલો હું આ બીડું ફરી ઉઠાવું છું. આ
વખતે હું છતીશ તો જ આ મુખ આપને બતાવીશ; નહીં
તો.....”

ઐ સાંભળી રહ્યા.

મહારાજ તો જોડણી શૂરાતનના પારખુ હતા, એટલા જ
રાજબક્ષિના પાખુ હતા.

એમણે સેનાપતિ આંગડની વાત માન્ય રાખી, બહુમાન-
પૂર્વક એ બીડું એમને આપ્યું અને પાવનો નુનંદા પોટેસ-
વાડેની સેના તરફ જવાની આજ્ઞા કરી.

હમનારા હસના રહ્યા અને સેનાપતિ આંગડ ફરી કોંકણ
પ્રદેશ તરફ દૃષ્ટ કરી ગયા. સેનાપતિ આંગડને શૂરાતન આપ્યું
છે. પરાજયનો વિચારમાત્ર એમના મનમાંથી સરી ગયો છે.

આથે-આથે ચોરો કોંકણ દેશ જલ્લે હાથવેત જેવો બની

ગયો છે. અને દુર્ગમ ઘાટીઓ અને દુરારોહ પહાડો પણ બધે માર્ગ આપવા લાગ્યા છે.

અને વિરાટ લાગતા મલ્લિકાગુનનું શૂરાતન પણ હવે તે બધે વામનરૂપ બની ગયું છે.

પરાજયની કોઈ ચિંતા નથી.

પીછેહઠનો કોઈ વિચાર નથી.

હવામાં પણ બધે જ્ય જ્ય નાદ ગુંજી રહ્યો છે.

આંખડના રણ-ઉત્સાહને કોઈ સીમા નથી.

એ તો ઝટ કરતાં કોંકણની ભૂમિ ઉપર જઈ પહોંચ્યા; અને મુદ્દની વીરહાકથી વાતાવરણને ભરી દીધું.

મલ્લિકાગુનને જોઈને આંખડે પડકાર કર્યો: “આમ કાયરની જેમ જોઈ શું રહ્યા છો? સામે આવો અને મુદ્દને માટે સજ્જ થાઓ. પહેલો ધા તમે કરો કાં મને કરવા દો. સાડુ એ તમારું.”

મલ્લિકાગુન પણ કંઈ ગાંજ્યો નથ એવો નહોતો. એણે સજ્જ થા કર્યો. જોનાર સ્તબ્ધ થઈ ગયા. રણબેદ્ધાઓ કંપી રહ્યા કે આ આંખડ ગયો કે જયો!

પણ કોંકણપતિની ભાગ્યદેવી આજે વીકરી બેઠી હતી. એનો ધા ખાલી ગયો. એ મનમાં સમસમી રહ્યો.

આંખડે છેલ્લો પડકાર કર્યો: “રાજન, ઇદેવનું સ્મરણ કરી દ્યો. હવે તમારો કાળ આવી પહોંચ્યો સમજો.”

અને આંખડનો ધા એવો સચોટ પડ્યો કે મલ્લિકાગુનનું માથું ધડથી જુદું થઈ ગયું. અને એના શરીરમાંથી વહેતું કંકુવણું રુધિર સેનાપતિ આંખડની કાલિમાને ધોઈ રહ્યું.

મેનાપતિ એટલું જ જોડ્યા : “મારા માલિકની આજરૂ !”

પાટણ નગરીએ મેનાપતિ આંખડનું ભારે સ્વાગત કર્યું. કાલિમાને ધોતા હોય એમ અગિય અને ગુલાલ મેનાપતિ અને ગૂરા સૈનિકોને માથે વરમીને રાજમાર્ગને કંકુવર્ણો બનાવી રહ્યા.

નમ્રતાની મૂર્તિ બનીને મેનાપતિ આંખડે મદિલકાગું નનું મસ્તક ગુર્જર ચક્રવર્તીને હોટ ધર્યું ત્યારે તો પ્રચંડ જયનાદોએ વાતાવરણને ભરી દીધું : ગુર્જર ભૂમિનો જય ! મહારાજા કુમારપાળનો જય ! મેનાપતિ આંખડનો જય !

મહારાજાએ મેનાપતિ આંખડની આવી વિરલ રાજભક્તિને પિછાનવા એમને “રાજપિનામહ”નું ગૌરવભર્યું ઝિરુદ આપ્યું.

સૌ જ્યારે વિજયના આનંદમાં મસ્ત હતા ત્યારે પણ મેનાપતિ આંખડ તો મનમાં એક જ વાત રટતા હતા : મારા માલિકની આજરૂ ! એ સદા સર્વદા અખંડ રહેશે ! x

નિર્મોહી ગુરુ

ગાંધી નામના આશ્ચર્ય જેમ વધેવૃદ્ધ હતા તેમ જ્ઞાન-વૃદ્ધ અને આરિયવૃદ્ધ પણ હતા.

યુગ્મ્ય આહાર જેમ તનને તંદુરસ્ત અને મનને સ્વસ્થ બનાવે એમ જ્ઞાન અને વૈગમ્ય એમના અંતરમાં વ્યાપી ગયાં હતા અને એમના છવનને નિર્મળ તેમજ આત્માને દીપ્તિમંત બનાવી રહ્યા હતા.

તપ, ત્યાગ અને તિનિશાદ્ધી ત્રિવેલીમંડમને આરે એ મહાગણ વમવાટ કરતા અને આત્મનિમજ્જનને અપૂર્વ આકૃષ્ટાદ અનુભવ્યા કરતા.

એમનું તપ અંતઃપરી હતું, બાહ્ય આડંબર, વાહવાહની અપેક્ષા કે લોકૈષ્ણુનું એમા નામનિશાન નહતું. આત્મમગ્નને દૂર કરવો એ એનો ઉદ્દેશ હતો.

એમનો ત્યાગ, સયમ અને વૈરાગ્યને પ્રેરનારો હતો. યોડું ત્યજીને ઝાઝુ મેગવવાની એમા આકાંક્ષા ન હતી. અમલ્ય ભાર-ભોજથી દબાઈ રહેતો માનવી એક એક વસ્તુનો ભોજ દૂર થવાથી જે નિગત અને આનંદ અનુભવી રહે એવી શાતા

તેઓ અનુભવી રહ્યા હતા.

અને તિતિક્ષાને તો એ આત્મતેજને પ્રગટાવવાનું અપૂર્વ સાધન જ માનતા. જેમ જેમ કંઈ સહન કરતા જઈએ, તેમ તેમ આત્માનાં ઓજસ્ય જગતાં જાય એમ તેઓ માનતા હતા. એટલે એ તિતિક્ષાની પાછળ કીર્તિ અને નામનાની કામનાનો ભવલેશ પણ અંશ ન હતો—જેને ગદુમૂઢાં રત્નોને નાદ લાગ્યો હોય એ શબ્દભર ભારે ચગકાટ મારતા કાચમણિ પાછળ કદી પણ દોરે ખરો ?

એટલે શુભ-દુઃખમાં, સારા-નરસામાં અને સ્વ-પરમાં સમભાવ ધારણ કરી એ આચાર્યપ્રવર, કેા આત્મયોગીની જેમ મહાકાળ નિઝનંદમાં મગ્ન રહેતા; અને વિશ્વના માયાવી-લોભામણા પ્રપંચમા જરાય અટવાયા વગર પોતાની આત્મ-સાધનાની યાત્રા આગળ વધારતા રહેતા.

કપાયો, વામનાઓ અને દોષોને ધર્મોધર્મીને આત્માના કુંદનને સ્વચ્છ અને શુદ્ધ બનાવવા એ સદાસર્વદા જાગૃત રહેતા અને પ્રમાદને પામું દૂકતા પણ ન હતા. પગમાત્રની પણ અસાવધાની આત્મસાધનાના દોરને ખંડિત બનાવી દે છે અને આત્માને પવનના હિંદા ખાસમા ફોગોળી દે છે, એ વાત તેઓ જરાબર જાણતા હતા.

આવા હતા શીલ અને પ્રજ્ઞાથી ત્રદા શોભતા આચાર્યમાર્થ. વડોડા મોટો થાય અને અનેક વડવાઈ ઓઘી ઓઘી હિંડે એમ આચાર્ય માર્થ મેંકરો શિષ્યોના પરિવારથી વીંટળાયેલા રહેતા.

મૃયંની આમપાસ અન્નજ્વલારાઓ અને શરદા દયાં કરે એમ મંત્રોને, આધકોને અને ત્યાગી જ્ઞાની ગુરુઓને શિષ્યો અને

વૃદ્ધ આચાર્ય વધારે વૃદ્ધ થયા, હિઝરતી વયના શિષ્યો યૌવનના મધ્યરિયે આવી પહોંચ્યા. પાંખો આવનાં પખીઓ જિંદી નીકળે એમ ગજા પ્રમાણે જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યની સાધના કરતા મોઢ મુનિવરો ગુરુની અનુજ્ઞાથી સ્વનંત્ર વિદરવા લાગ્યા.

એક બાગુ રહ્યા વૃદ્ધ ગાર્ગ્યાચાર્ય; બીજી બાગુ રહ્યા યૌવનમાં યનગનના ગ્રાધુઓ. એનાં મનનો મેગ ધીમે ધીમે ઓછો થવા લાગ્યો. ગુરુ તો એના એહતા; હિઝરો જ્ઞાન અને શીલની સાધનાનો રંગ વધારે ઘેરો બન્યો હતો; અને સમતારમ્ય પણ વધારે સ્થિર થયો હતો. પણ, તરૂવારની ધાર ઉપર ચાઢવું મુકેલ હોય છે એમ. શિષ્યોને માટે ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન અને સંયમનું આશ્રિગૃહ આરાધન ધીમે ધીમે મુશ્કેલ બનતું જતું હતું.

એક દિવસની વાત છે. ગુરુએ એમું કે કેટલાક શિષ્યો અધ્યયનમાં તો ભારે હોશિયાર હતા, પણ એમની વિદ્યા હૈયામાં જિતરવાને બદલે માથે ચડી બેઠી હતી. એ વિગ્રાથી વિનમ્ર બનવાને બદલે અહંકારથી મદમાતા બની ગયા હતા. ગુરુએ એમને ચેતવ્યા અને જ્ઞાનનું કૃણ વિરતિરૂપે ચરિ તાર્ય કરી બતાવવા કહ્યું, તો એમનાં મોઢાં ચડી ગયાં, એટલું જ નહિ, કેટલાક તો સામે ઉત્તર પણ આપી બેઠાં! વિગ્રાનું રમાયણ એ ગિચાગ ન પચાવી શક્યા!

કેટલાક શિષ્યો ભણવામાં પાછા હતા, પણ સંયમમાં અને બહિષ્મા ખબરદાર રહેતા, એ પણ ધીમેધીમે સ્વાદીલા અને મુખરસિયા બનવા લાગ્યા હતા.

હવે તો ધીમેધીમે આગમ પણ ઘર કરવા લાગી હતી. જ શિષ્યો એક વેળા ચપગનાપૂર્વક અભ્યાસમાં અને સંયમ-

પાલનમાં તત્પર રહેતા એ હવે જડ જેવા બનવા લાગ્યા હતા. અરે, કેટલાક તો એવા જ્ઞાન-જ્ઞાન વગરના બની ગયા હતા કે ગુરુ કહે એનાથી અવગું વર્તન કરવામાં જ એમને આનંદ આવતો! ખોટી મોટાઈ જાતે એમના માથે ચડી બેડી હતી!

એક દિવસ એક શિષ્યને બિશ્વા માટે કહ્યું તો એમાં એને નાનમ લાગી, એને યથું: બીજા માગવા તે વગી કોણ જાય! બિચારો આધુજીવનનો મૂળ ધર્મ જ ભૂલી ગયો!

બીજાને બિશ્વા માટે બારપૂર્વક કહ્યું તો એણે આડાં-અવળાં બકાનાં શોધીને ના પાડી, અને જગ વધારે બાર પૂર્વક કહ્યું તો કહે કે મને એ કોઈ ઓગળવા નથી, એટલે મને બિશ્વા નહીં મળે!

ત્રીજાને બિશ્વા માટે કહ્યું તો એ તાડૂકી ઝિડ્યો: “મને એકલાને જ બાજ્યો લાગે છે! બીજા ક્યા નથી? એમને મોટલો નો!”

ધીમેધીમે આધુજી સામાન્ય કામના પણ આગમ્ય બનવા લાગ્યા. રખેને ગુરુ કામ બનાવે કે ઠપકો આપી બેઝે એ બીકે કેટલાક તો ધર્મસ્થાનની બદાર જ આગતેમ કરવા ચાલ્યા જતા અને પ્રમાદમાં તેમજ નિરર્થક ગપ્પા મારવામાં સમય બરબાદ કરતા.

વાન આગી પણ આગળ વધી. ગુરુ કોઈ કામ માટે બદાર જવાનું કહે છે તો એ કામ કર્યા વગર જ પાછા આવે, અને ખુલાસો પૂછતાં આવ જુઠું જવાબ આપે.

જાની અને અનુભવી આચાર્ય આ બધું જોઈને લેચેન બની ગયા. એમને ચિંતા થવા લાગી કે આ કૈવલ્ય અને આ ઉદનાઈન માણસ ક્યાં જઈ અટક્યો!

બહુ શોધતા આવે છે. ધર્મશ્રદ્ધાના પ્રેર્યા કેટલાય આત્માઓ આચાર્યનું શિષ્યત્વ સ્વીકારીને કૃતાર્થ થયા હતા.

જ્ઞાનામૃતના પિપાસુ સેકંદો માનવીઓ આચાર્યના ચર્ચે આવીને એની ગયા હતા; અને શાસ્ત્ર-અધ્યયનમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરીને પોતાનું જીવન અજવાળતા હતા.

તો વળી આત્માના આગકો બનીને અર્ધિંસા, સંયમ અને તપને માર્ગે આત્મશુદ્ધિ અને આત્મસાધના કરવા ઇચ્છનારાઓનો પણ ત્યાં કંઈ તોટો ન હતો.

આમ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય દ્વારા મોક્ષમાર્ગની સાધનાની નિર્મળ અખંડ ધારા ત્યાં આડ્યા કરતી, અને અનેક પાપી માનવીઓને પણ પુણ્યને પથે પ્રેર્યા કરતી.

આમ આચાર્ય ગાઝ્ય જેમ આત્મસાધક હતા તેમ લોકજીવનના ઉપકારક બનીને હજારો આત્માઓના ઉદ્ધારક પણ બન્યા હતા.

સંયમસાધના અને અનિવાર્ય દેહચિંતાને મૂકીને બાકીનો બધો વખત આચાર્ય શિષ્યોના અધ્યાપનમાં અને એમની સંયમયાત્રા નિરાકુલ બની રહે એની ચિંતામાં આપતાં.

આચાર્ય જેમ જબરા સાધક હતા એમ એમનું જ્ઞાન પણ ખૂબ વિશાળ અને ખૂબ ઊંડું હતું—બધું બધાંય શાસ્ત્રો એમના કોણમાં આવીને વસી ગયા હતાં.

બધારે આચાર્ય શિષ્યોના અધ્યયન કરાવતા હોય, અને શિષ્યો પણ વિદ્યાની વિવિધ શાખાઓનું અધ્યયન કરીને પોતાની જિજ્ઞાસાને સંતોષવા પ્રશ્નો ઉપર પ્રશ્નો પૂછ્યે જતા હોય અને આચાર્ય એના સંતોષપ્રદ ઉત્તરો આપ્યે જતા હોય ત્યારે તો ગાઝ્યશૂરિ સાચેસાચ સરસ્વતીના જ અવતાર લાગતા.

અધ્યયન-અધ્યાપન એ તો એમનું પ્રાણપ્રિય કાર્ય બની ગયું હતું—એ સમજતા કે માનવીની પાસે જો જ્ઞાનનો દીવો હશે તો આત્માને મલિન કરતો કચરો અને આત્માને અજવાળતાં સદ્ગુણરૂપી રત્નો ચોધી કાઢતાં વાર નહીં લાગે; અને જ્ઞાન-દીપને ઉવેખીને બીજી હજાર વાતો હશે તો પણ છેવટે એ બધી એકઠા વિનાનાં મીઠાં જેવી અર્થહીન સાબિત થવાની છે.

પ્રમાદમાં લપસી પડતા, કપાયમાં સરકી પડતા અને મોહ-માયામાં ફમાઈને અંધમમાં શિથિલ બનતા શિષ્યો પ્રત્યે આચાર્યનું અંતર વજ્રસમું કઠોર બની જતું : એવા માર્ગબૂઝ્યા શિષ્યોને એક સેનાપતિની મહત્તમતાથીતેઓ અનુશાસનઆપતા; અને એમને સાચે માર્ગે આવવાની ફરજ પાડતા. શિષ્યોને અવળે માર્ગે પ્રેરનારો શિષ્યમોહએમને સ્પર્શપણ કરી શકતો.

અને જેઓ જ્ઞાન અને ધ્યાનમાં મગ્ન બની આત્માની સાધના કરતા એમના ઉપર તો એમનું અંતર એક પિતાના જેવો સ્નેહ વરસાવતું અને કમળ સમું મુકોમળ બની જતું.

વજ્રમમા કઠોર બનવામાં ન તો દ્વેષ કામ કરતો કે કમળ સમા મુકોમળ બનવામાં ન રાગ દામ કરતો. દ્વેષ અને રાગને સદા અજગા રાખીને એ તો નિરંતર ગુણના જ ચાહક અને અવગુણના વિરોધી બની રહેતા.

આચાર્ય પોતે સદા જાગતા રહેતા; અને શિષ્યોને જાગૃત રાખવામાં માનતા.

આવા હતા આચાર્ય ગાર્ગ્ય—સદા અપ્રમત્ત, મદા સાવધાન.

કાળ કાળનું કામ કરતો હતો.

વૃદ્ધ આચાર્ય વધારે વૃદ્ધ થયા, ઊછરતી વયના શિષ્યો યૌવનના મધદરિયે આવી પહોંચ્યા. પાંખો આવતાં પંખીઓ ઊડી નીકળે એમ ગળ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યની સાધના કરતા પ્રીઠ મુનિવરો ગુરુની અનુસાથી સ્વતંત્ર વિહરવા લાગ્યા.

એક બાગુ રહ્યા વૃદ્ધ ગાર્ગ્યાચાર્ય; ળીછુ બાગુ રહ્યા યૌવનમાં થનગનતા સાધુઓ. બેનાં મનનો મેળ ધીમે ધીમે ઓછો થવા લાગ્યો. ગુરુ તો એના એ હતો; ઊલટો જ્ઞાન અને શીક્ષની સાધનાનો રંગ વધારે ઘેરો બન્યો હતો; અને સમતારસ પણ વધારે સ્થિર થયો હતો. પણ, તલવારની ધાર ઉપર ચાલતું મુશ્કેલ હોય છે એમ. શિષ્યોને માટે ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન અને સંયમનું અણીગુદ આરાધન ધીમે ધીમે મુશ્કેલ બનતું જતું હતું.

એક દિવસની વાત છે. ગુરુએ એમું કે કેટલાક શિષ્યો અધ્યયનમાં તો ભારે હોશિયાર હતા, પણ એમની વિદ્યા હૈયામાં ઊતરવાને બદલે માથે ચડી બેઠી હતી. એ વિદ્યાર્થી વિનમ્ર બનવાને બદલે અહંકારથી મદમાતા બની ગયા હતા ગુરુએ એમને ચેતવ્યા અને જ્ઞાનનું રૂબ વિરતિકરે ચરિતાર્ય કરી બતાવવા કહ્યું, તો એમનાં મોઢાં ચડી ગયાં; એટલું જ નહિ, કેટલાક તો સામે ઉત્તર પણ આપી બેઠા! વિગ્રાનુ રસાયણ એ બિચારા ન પચાવી શક્યા!

કેટલાક શિષ્યો ભણવામાં પાછા હતા, પણ સંયમમાં અને બહિષ્કા બખરદાર રહેતા; એ પણ ધીમેધીમે સ્વાદીલા અને મુખરસિયા બનવા લાગ્યા હતા.

હવે તો ધીમેધીમે આગમ પણ ઘર કરવા લાગી હતી. જે શિષ્યો એક વેળા ચપગતાપૂર્વક અભ્યાસમાં અને સંયમ-

પાલનમાં તત્પર રહેતા એ હવે જડ જેવા બનવા લાગ્યા હતા. અરે, કેટલાક તો એવા સાન-સાન વગરના બની ગયા હતા કે ગુરુ કહે એનાથી અવશું વર્તન કરવામાં જ એમને આનંદ આવતો! ખોટી મોટાઈ બધું એમના માથે ચડી બેસી હતી!

એક દિવસ એક શિષ્યને લિક્ષા માટે કહ્યું તો એમાં એને નાનમ લાગી, એને યયુઃ લીખ માગવા તે વળી ઠાણુ બય! બિચારો માધુશ્યવનનો મૂળ ધર્મ જ ભૂલી ગયો!

બીજાને લિક્ષા માટે ભારપૂર્વક કહ્યું તો એણે આડાં-અવળાં બહાનાં શોધીને ના પાડી; અને જરા વધારે ભાર-પૂર્વક કહ્યું તો કહે કે મને એ કોઈ ઓળખતા નથી, એટલે મને લિક્ષા નહીં મળે!

ત્રીજાને લિક્ષા માટે કહ્યું તો એ તાડૂકી બિઠ્યો: “મને એકલાને જ લાગ્યો લાગે છે! બીજા કયાં નથી? એમને મોકલો ને!”

ધીમેધીમે સાધુઓ સામાન્ય કામના પણ આળસુ બનવા લાગ્યા. રખેને ગુરુ કામ બતાવે કે કપકો આપી બેસે એ બીકે કેટલાક તો ધર્મસ્થાનની બહાર જ આમતેમ ફરવા ચાડ્યા જતા અને પ્રમાદમા તેમજ નિરર્થક ગપ્પાં મારવામાં સમય બરબાદ કરતા.

વાત આથી પણ આગળ વધી. ગુરુ કોઈ કામ માટે બહાર જવાનું કહે છે તો એ કામ કર્યા વગર જ પાછા આવે, અને ખુલાસો પૂછતાં સાવ ગુફો જવાબ આપે.

જ્ઞાની અને અનુભવી આચાર્ય આ બધું જોઈને બેચેન બની ગયા. એમને જિંતા યવા લાગી કે આ શૈથિલ્ય અને આ ઉદવિદવતાનું માલૂમ કયાં જઈ અટક્યો!

સિંહજનું દૂધ સુવર્ણપાત્ર સિવાય બીજું પાત્ર ન ઝીલી શકે એમ સંયમનું દૂધ ઝીલવામાં આ શિષ્યો ખરેખર, અ-પાત્ર સાબિત થયા ।

ગામ્યાચાર્યની ચિંતા દિતપ્રતિદિન વધુ ઘેરી બનતી જાય છે. એ વિચારે છે : શિષ્યો જો આવા જ આચારહીન બનતા ગયા તો એમનું પોતાનું તો અકલ્યાણ થશે જ, પણ સાથે સાથે શાસનનું પણ અકલ્યાણ થયા વગર નહીં રહે; અને આવા શ્રમણોની શિયિલતાનો દોષ આખા સંઘમાં વ્યાપી જશે. એમણે હજીય પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાનો પ્રયત્ન કરી જોવાનો સંકલ્પ કર્યો.

એકવાર બધા શિષ્યોને ભેગા કરીને એમણે સૌને પ્રેમ-પૂર્વક વાત કરી અને આવી શિયિલતાથી પાછા ફરવા કહ્યું પણ પધ્ધત ઉપર પાણી ! એક કાનથી સાંભળેલું, જાણે અંતરમાં ઊતરવાને બદલે, બીજા કાનેથી નીકળી ગયું !

ફરીવાર એમણે જરા ઉગ્ર બનીને કપકો આપ્યો તો કેટલાંકનાં મોઢાં થડી ગયાં, કેટલાકે નાકનાં ટેરવા ચઢાવ્યાં અને કેટલાક તો ઉપહાસ પણ કરી બેઠા.

ત્રીજી વાર જ્યારે આચાર્યે સંઘ-શાસનનો વાત કરી તો શિષ્યો જાણે વીફરી ગયા હોય એમ સામા થઈ ગયા.

આચાર્ય વધારે ચિતિત બની વિચારવા લાગ્યા. એમણે જોયું કે આ સાધુઓ જિનભિક્ષાને પચાવી નથી શક્યા, ધીમે ધીમે અણહકની બનતી જતી એ ભિક્ષાએ એમના અંતરના તેજને અને સંયમના બળને હરી લીધું.

હવે તો એમને સ્પષ્ટ સમજાયું કે આ બધા ગળિયા બગદ જેવા બની ગયા છે. એમના પ્રત્યે ગમે તેટલો પ્રેમ દર્શાવો, એમને ગમે તેટલી શિખામણુ આપો, એમને ગમે તેવો ઉપાસલ આપો કે એમને સંઘ-શાસનનો ગમે તેવો ભય બતાવો—એ બધુંય કેવળ પાણી વલોવવા જેવું જ સાબિત થવાનું છે.

ગળિયા બગદને ગમે તેટલો બચકારીએ, એનું પૂછડું આમળીએ, એને પરાણી મારીએ કે આર લોંડીએ—એથી કશો અર્થ ન મરે. છેવટે એવો બગદ પોતેય ગ્રેમી જાય અને ગાડાને પણ બેસારી દે!

આચાર્ય વધુ ગંભીરપણે વિચારે છે, વધુ અંતર્મુગ્ધ બને છે. અને હવે તો એ પોતાની જાતને જ પ્રશ્ન પૂછે છે : આવા અયોગ્ય શિષ્યોને હજી પણ હું શું કામ વળગી રહ્યો છું? એમને શા માટે સંબંધી રહ્યો છું? શું જાહેર જાહેર શિષ્યમોહની વાસના તો કામ નથી કરી રહી ને? જે પોતાનું પણ કસ્યાણુ નથી કરવાના, અને જે મારા માટે કે શાસનને માટે કેવળ ગળિયા બગદની જેમ ભારરૂપ જ સાબિત થવાના છે, એમના પ્રત્યે મોહ કેવો? બીજું કંઈ નહીં તો છેવટે મારી જાવને તો આવા ભારમોજથી બચાવી લઉં.

અને એક દિવસ એમને પોતાનો માર્ગ લાંબી ગયો; એમણે પોતાનો મંકર્ય કરી લીધો.

અને નાગરાજ કાંચગી ઉનારીને આજનો થાય એમ એ બધાય શિષ્યોનો ત્યાગ કરીને ગાર્વાચાર્ય આવના થયા. શિષ્યો પ્રત્યેના મોહ એમને જરા પણ ન રોકી શક્યો.

નિર્મોહી ગુરુ વધારે નિર્મોહી બનીને આત્મપ્રાપ્તિમાં લીન બની ગયા. *

એક તેજસ્વી યુવાન !

મૂછનો દોરો તો હજી ફૂટું ફૂટું થઈ રહ્યો છે; ઉંમર તો હજી માડ સોજ-સત્તર વર્ષની; પણ જોયો હોય તો જાણે વીર જોડો જ લાગે; એવી કસાયેલી કાયા !

એ જોયો તો ધરતી મૂળે જાને જોયો તો વિધાતાના વજ્રવેળ આલેખાય ! એનો રૂપાળો ચહેરો જાણે ગંભીરતાનું મંદિર.

વગર જોઈતું એ જોયો નહીં, નકામી દોડાદોડ કરે નહીં; અને કામ પડ્યું કે વગર જોવાએ હાજર જ હોય ! લીધું કામ પૂરું કરે ત્યારે જ એને શાંતિ વળે !

મા-બાપે વિનય પણ એવો શીખવેલો કે કદી કોઈનું બહુમાન કરવાનું ચૂકે નહીં; પણ કોઈ અનુગતી વાત કરે તો એ જરાય સાંખી ન લે; તરત જ સાચો જવાબ રોકડો પરખાવે ત્યારે જ એને નિરાંત વળે !

અને છાતીકડો-હિંમતખાજ પણ એવો કે કોઈનાથીયે ગાંધ્યો ન જાય ! લલ્લજવા ભુવાનિયાય જ્યાં પાછા હડી જાય

ત્યાં આ જુવાનિયો હેંચે હેંચે દોડી જાય ! જેમ કામ વધુ કંઠણુ
એમ એનું હીન વધારે પ્રગટી નીકળે.

ગામને પણ આ યુવાન તરફ ખડું હેત.

એના મિત્રો પણ અનેક; પણ કોઈ લગાડ કે માયકાંગલાનું
એમાં સ્થાન જ નહીં. બધાય બળિયા અને કામગરા; પાછો
હઠે એવાનું તો ત્યાં કામ જ નહીં.

હજી થોડા દિવસની જ વાત છે : યૌવનના ખારણે પગ
મૂકતા આ યુવાનનું સગપણ હંમણું જ થયું હતું; અને આખી
નાતમાં એની સાકરવહેંચવામાં આવી હતી; અને આખા ગામે
એનાં ગોળધાણું ખાધા હતાં. બધે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો હતો.

અને આ જુવાનના મોઢા પર પણ આનંદની અને શરમની
રેખાએ ઊપસી આવતી હતી. સગપણનો સ્વાદ જાણે એના
ગંભીર મોઢાને પણ મલકાવી ગયો !

સીને લાગ્યું કે જુવાન કેવો લહેરી બની ગયો !

પણ અરે, એનો એ સ્વાદ હંમણું હંમણું ક્યાં અલોપ
થઈ ગયો ? એની એ લહેર ક્યાં ઊડી ગઈ ? આવો ફૂટડો
જુવાન આવો ઉદાસ બનીને કાં ફરે ? શું કોઈએ એના ઉપર
મંત્ર ચલાવ્યો ?

એને કોઈની સાથે જોલણું ગમતું નથી; ક્યાંય જવું—
આવવું ગમતું નથી; કોઈ જોલાવે છે તોય એને માહું માહું
લાગી જાય છે અને કોઈ વધુ પૂછપરછ કરે તો એ રાવા જેવો
બની જાય છે !

લલ્લા, આવો જોરાવર જુવાન એશિયાજો એશિયાજો કાં
લાગે ? એને થયું છે શું ?

અને હવે તો એ બહાવરો ફરે છે, અને રથવાયો રથવાયો દેખાય છે! એના મનને કોઈ ભતની નિચંત જ નથી. ક્યાં ગઈએની ગંભીરતા! અને ક્યાં અત્રોપ થઈ ગઈ એની હિંમત!

અરેરે, હવે તો એ ગાંડા જેવો બની ગયો! મા અને મોટાભાઈ બહુ ચિંતા કર્યા કરે છે. કોઈ કાંઈ પૂછે તો એનો એ ઉત્તર આપતો નથી. એ તો મનોમન જ મૂંઝાયા કરે છે; મૂંગો મૂંગો કર્યા કરે છે.

ક્યારેક એ ગામને ગોંદરે કે ખેતરોમાં રખડે છે, તો ક્યારેક વગી જળાશયને કાંઠે લાગેા વખત બેસી રહે છે. એનારને લાગે છે કે આ એ ભુવાન જ નહીં!

રે ભુવાન! આ તને ઘસું છે શું? તારા અંતરમાં એવું તે કેવું હંયાવલોણું ધૂમરીઓ લઈ રહ્યું છે?

પણ કોઈને કરી ખબર પડતી નથી.

અને છતાં ભુવાન તો મનમાં બહુ જા કરે છે!

સગપણ ઘસું અને થોડાક દિવસે જ કેઈક એના અંતરમાં તિખારો વેરી ગયું: “લસા ભુવાન! તું કેવો સુદર અને તારી વહુ કેવી રૂપ-રંગ વગરની! આ તો કાગડીની ડોકે હીરો બાધવા જેવું ગણાય! બીજી કોઈ કન્યા ન મળી તે આની સાથે સગપણ કર્યું?”

બસ, પછી તો પૂછવું જ શું? ભુવાનનો સગપણનો આનંદ ખારો ધૂ બની ગયો!

અંતરમાં ચીવન તો ચનગનવા માંડ્યું હતું, એમાં આવી ન રંગે ભ્રજણી, ન ઘાટે નમણી સી સાથે લગ્ન કરવાનું?

અને એની સાથે આખી જિંદગી કાઢવાની ? હે ભગવાન, આ તે કેવી મુશ્કેલી !—યુવાન તો ઘડીએ ઘડીએ એ જ વિચાર કર્યા કરે છે. લોકોને લાગે છે કે એને ચિત્તખમ થઈ ગયો છે !

એ વિચારે છે, ખૂબ વિચારે છે, વારંવાર વિચાર કરે છે : આ બહા કોઈ રીતે છૂટે ! આ સગપણ કોઈ રીતે ફાટી જાય !

પણ આ તે કંઈ જેવી તેવી વાત થોડી ગણાય ? આમાં તો નાતબંધમાં કુટુંબની આબરૂ અને કુળની ખાનદાનીનો પ્રશ્ન આડે આવે.

એક બાબત કુટુંબની આબરૂ અને બીજી બાબત મોટા ભાઈની આમન્યા, અને એ બધું તો ઠીક, પણ વચમાં કુલગુરુ સમા, સદાના સાચા સલાહકાર આચાર્ય વિજયસેનસૂરિ હતા, એનું શું થાય ?

એ પરોપકારી અને જ્ઞાની આચાર્યે જ શ્રમણોપાસક ધરણિગને કહીને, એની પુત્રી અનુપમા સાથે આ સગપણ ગોઠવી આપ્યું હતું અને એ ગુરુ તો ભવિષ્યના જળરા નાણાકાર. ન માલુમ, આ સંબંધમાં એમણે શા શા જોય અને કેવું કેવું ભવિષ્ય જોયું હશે ? એ ગુરુની વાતને કેમ કરી ટાળી શકાય ?

યુવાનને તો કોઈ ઉપાય જ હતો નથી, અને એનું મન આ માટે કોઈ રીતે તૈયાર થતું નથી. ક્યારેક તો એની આંખો આંમુલીની બની જાય છે. અને ક્યારેક એને રોય પણ ચડી આવે છે કે અનુપમા કોઈ વાતે હતી ન હતી થઈ જાય તો ? પણ એમ માંગ્યા વેળા કોઈને ફોજે ખરાં ?

આમ એને એકે ઉપાય જ હતો નથી.

હેવટે નળગા મનનાં માનવી બાધા—આખડીના માર્ગે જાય

એમ એણે પણ એ ભાગ લીધો. એણે એક મંદિરના ક્ષેત્રપાળની બાધા મानी કે "હે ક્ષેત્રપાળદેવ ! મારા ઉપર કૃપા કરીને તમે કોઈ પણ ઉપાયે મને આ સગપણના બંધનમાંથી મોકળો કરશો તો તમને આઠ દ્રુમ (પાવડી)નો ભોગ ચડાવીને નૈવેદ્ય કરીશ !"

પણ યુવાનનો બધી મથામણ નકામી ગઈ, એની બાધા-આબડી પણ ફેંકે ગઈ, અને પેલા ક્ષેત્રપાળે એની પ્રાર્થના કાને ન ધરી. એનું સગપણ કાયમ રહ્યું, ભાવિના લેખ મિથ્યા ન થયા અને કચવાતે મને એને અનુપમા સાથે લગ્ન કરવાં પડ્યાં !

એ યુવાનનું નામ તેજપાળ; શુજરાતના એક કાળના મહામંત્રી વસ્તુપાળના એ નાનાભાઈ !

શુજરાતના સુવર્ણયુગની છેલ્લી આભા બ્યારે પ્રકાશી રહી હતી, એવો એ વિક્રમના તેરમા સૈકાનો વખત.

શુજરાતના ઇતિહાસમાં અમર જનનાર વસ્તુપાળ-તેજપાળની બાંધવબેલડી હજી લગીને લિખી થતી હતી. એમની કારકિર્દીનું હજુ પહેલું પ્રભાત લિખતું હતું.

એવા સમયે અનુપમા પરણીને સામરે આવી. એનો વાન પણ બીનો, અને એનો ઘાટ પણ નમણો ન ઠરેલાય એવો ! કેપની દેવીએ બાણે એને પોતાની કૃપાથી વંચિત સમી હતી.

તેજપાળ પરણ્યો તો ખરો, પણ એ આધો આધો જ રહેવા લાગ્યો. એના અંતરમાં પોતાની ઘરનારને માટે કોઈ

પ્રેમની સરવાળી જ ન જન્મી. અનુપમા પાસે જવું એને જાણે અકારું થઈ પડતું.

અનુપમાનું રૂપ તો લલિત ગમે તેવું હતું, પણ એની બુદ્ધિ અને એના હૃદય ઉપર પ્રભુની મોટી મહેર હતી.

બુદ્ધિમાં તો એ જાણે સરસ્વતીનો જ અવતાર હતી. કોઈ પણ વાતની ધૂંધ ઉકેલવામાં એને જરાય વાર ન લાગતી. જાણે જન્મની સાથે જ એને હૈયાઉકલત સાંપડી હતી.

અને એનું હૈયું તો જાણે દરિયા જેવું વિશાળ હતું. ન એમાં કોઈના પ્રત્યે રોષ કે ન કોઈનાતરફ રીસ. એમાં તો હંમેશાં હેતની ગંગા જ વહ્યાકરતી, અને સૌનેકટુણ્ણારસનાંપાન કરાવતી.

એને મન કોઈને માટે પોતા-પારકાપણનો વેરોવંચો નહોતો. સૌને એ પોતાના માનતી અને સૌનું કામ હોશે હોશે કરી આપતી. શાણી સલાહ આપવી એ તો અનુપમાનું જ કામ ! બલભક્ષાં શાણાં સી-પુરુષો પણ એની સલાહ પૂછવા આવતાં.

પણ તેજપાળને મન આ બુદ્ધિ અને આ શાણપણનું કંઈ મૂલ ન હતું એ તો સૌન્દર્ય ન્યોતનો પતંગ બનવા માગતો હતો !

ચક્રેર અનુપમાને પતિની આ નારાજગી સમજતાં વાર ન લાગી, પણ એમાં એને ધીરજ રાખ્યા સિવાય બીજો ઇલાજ ન હતો. એને અગ્નિની સામે અગ્નિ નહીં પણ જળ બનવાનું હતું પતિના સૌન્દર્યવેલા હૃદયને અંતરના સૌન્દર્યથી જીતવાનું હતું. —કોઈ રીતે એક વાર એ સૌન્દર્યનું દર્શન એ પામે !

એ તો સમતા અને શાણપણની મૂર્તિ બનીને કુટુંબની અને સૌ નાના-મોટાની સેવામાં લાગી ગઈ. કોઈને કંઈ પણ કામ હોય તો અનુપમા સદા તૈયાર ! અને એ જાણે પણ કેવું

મીકું મીકું—બાણે વાણીમાંથી અમૃત ઝરતું ન હોય.

ખીજને તો રૂપની શી જેવના હતી? એમને તો અનુપમાના મોંની મીઠાશ અને કામની હોંશ કામણ કરી ગઈ.

અને કુટુંબનો ગમે તેવો સવાલ જિલો થાય તોય એ ન કહી જરાય મૂંઝાય કે ન કોઈને દુઃખ લગાડવાનો પ્રસંગ આવવા દે! એવા કામમાં તો એની મતિ સોજે કળાએ ખીસી જોડે.

ધીમે ધીમે મોટા ભાઈ વસ્તુપાળ આ કુલવધૂની અછલ, હોશિયારી, ઉદારતા, હૈયાઉકલત ને આવડત પિછાનતા થયા. હવે એમને કુટુંબ-હલેશનો એક પક્ષ પ્રસંગ પચવતો ન હતો. એમને સમજતાં વાર ન લાગી કે આ બધો પ્રતાપ અનુપમા દેવીનો જ! અને અનુપમાને વસ્તુપાળના સલાહકારમંડળમાં ગૌરવભર્યું સ્થાન મળી ગયું. ઘરની કે બહારની ગમે તેવી વાત હોય, વસ્તુપાળ અનુપમા દેવીને પૂછવાનું ન ચૂકે.

સ્વામીને રીઝવવા અનુપમાની મમતા અને મમતાની મૌન ઉપાસના આતુ જ હતી. છેવટે તેજપાળ પણ અનુપમાને સમજતો થયો. દેહના મૌનદર્શની ચેલછાને અનુપમાએ અંતરના મૌનદર્શથી છતી લીધી. તેજપાળને ધ્યુ કે આ તો કુલનાશિણી દેવી છે! આખા ઘરનો કારભાર એકલે હાથે ચલાવી શકે એવી આ સ્ત્રીશક્તિ છે! અનુપમા તો સાથે જ અનુપમા છે; એનો જોડો મળવો મુરકેલ છે. અને જન્મેના છવ મળી ગયા.

હવે તેજપાળને લાગ્યું કે જ્ઞાની શુરુએ કંઈ અમર્યા અમારા જોય નહીં જોયા હોય.

દેવી અનુપમાની ધીરજ સફળ થઈ. બાણે વિધાતાએ શૂરાતનને શાલુપણની સાથે જોડી દીધું! તેજપાળ અનુપમાનું અર્ધાંગ

ળની ગયો. એ બન્ને એકરૂપ થઈને આદર્શ દાંપતી બની ગયાં.

એ દાંપત્ય ગુજરાતનું ગૌરવ વધારનારુ અને કંઈક માનવીઓનું કલ્યાણ કરનારુ બની ગયું.

અનુપમાના પગલે પગલે જાણે લક્ષ્મી આવવા લાગી. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ બન્ને ભાઈ ભાઈ બુદ્ધિશાળી અને મહેનત કરવામા કદી પાછા ન પડે એવા. ધીમે ધીમે મહેનત સફળ થવા માંડી, અને પાસે બે પૈસાનો છુપ પણ થયો !

મુંડાલપુરમા પિતા અન્ધરાજ (આસરાજ) તો ક્યારના વિદેહ થયા હતા. અને હવે તો દગણા દળીને દીકરાને ઉઠેરવા જેવા દુઃખના દહાડા ઠાઠનાર માતા કુમારદેવી પણ માંડળમાં સ્વર્ગવામી થયા, એટલે બન્ને ભાઈને થયું, હવે ભાગ્ય અજમાવવા બહારગામ જઈએ.

પણ સૌને થયું કે આ કમાણી માટે પુરુષાર્થની યાત્રાનો આરંભ કરીએ એ પહેલાં દેવાધિદેવનાં દર્શન માટે તીર્થયાત્રા કરીએ તો સારું અને બન્ને ભાઈઓએ, ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે શત્રુજય અને ગિરનાર તીર્થોની યાત્રાએ જવાનો નિર્ણય કર્યો.

જે કંઈ થોડી સંપત્તિ લેગી થઈ હતી એ સાથે લઈને આખું કુટુંબ યાત્રા કરવા રવાના થયું.

એક દિવસ બન્ને ભાઈઓ હડાળા ગામે નિરાંતે વાતો કરતા હતા, એમાં એમને વિચાર આવ્યો કે, બધી સંપત્તિ સાથે લઈને

તો નીકળ્યા છીએ, પણ સોરઠ દેશમાં તો જુગ લિડાડીડ ચાલે છે; અને ત્યાં બલબલાય લૂંટારાનો ભોગ ચર્ચ ને લૂંટાઈ જાય છે. આપણને પણ આવું નહીં થાય એની શી ખાતરી? એટલે આગળથી ચેત્યા સારા. સંપત્તિનો જોખામાં જોડો ત્રીજો ભાગ ક્યાંક ધરતીમાં ભંડારી રાખ્યો હોયતો કપરા વખતમાં કામ લાગે.

પછી એમણે પોતાની મિલકતનો હિમાળ કર્યો તો ત્રણેક લાખ જેટલી લાગી. બન્ને ભાઈ એએ નક્કી કર્યું કે આમાંથી એક લાખ અહીં જંગલમાં, કોઈ તરત કળી શકાય એવી નિશાનીવાળી જગ્યામાં, ભંડારી દેવા.

રાતનો વખત થયો. એક લાખ જેટલું ધન લઈ ને બન્ને ભાઈ ગામથી દૂર ગયા; અને એક વિશાળ વડલો જોઈ ને, એની એંધાણીએ, એની નજીકમાં ધન દાટવા માટે ખાડો ખોદવા લાગ્યા.

પણ હજી માંડ થોડુંક ખોદ્યું હશે, ત્યાં ધરતીમાંથી સોના-મહોરથી ભરેલો ચરુ નીકળી આવ્યો. બન્ને ભાઈ એને થયું, આપણી લક્ષ્મી ભૂમિમાં ભંડારાવા તૈયાર નથી, જિલ્લુ આ તો વધારે ધન મળી આવ્યું!

બન્ને પડાવે પાછા આવીને વિચારવા લાગ્યા : આ તો વગર મહેનતનું ધન મળી આવ્યું. આનો તો કંઈક સારો ઉપયોગ જ કરવો ઘટે.

આ માટે અનુપમાદેવીની સલાહ માગવામાં આવી. એણે તરત જ કહ્યું “વડીલ, ધનને ધરતીમા ભંડારીને, લોભિયાની જેમ, અધોગતિનો માર્ગ ઉઘાડો કરવો, એના બદલે એનો વ્યય હોયે ગિરિવરો ઉપર કરીને હિર્વગતિનો માર્ગ મોકળો કરવો ઘટે! માટે ચતુર્જય અને ગિરનાર તીર્થંદા ઉદ્ધારમાં

આ ધનનો ઉપયોગ કરો । ”

અનુપમાને ધનનો લોભ જરાય ન સતાવી શક્યો. એને મન તો ધન એ બધું માટીના ઢેફા જેવું હતું. એનો તો આપણે હાથથી જેટલો સદુપયોગ કરી લીધો એટલો જ મારો. ધન પડ્યું રહેશે, અને સારી-નરસી કરણી જ સાથે આવશે.

વસ્તુપાળના અંતરમાં આ વાત વચ્ચી ગઈ. તેજપાળ તો અનુપમાના આવા નિર્લોભી ચાણુપણથી રાજરાજ થઈ ગયો.

હવે ધનને ધરતીમાં ભંડારવાની વાત ન હતી. એમને ખાતરી થઈ કે આપણા ધનનું શું થશે કે એને કોઈ લૂંટી લેશે, એની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. ભાગ્ય અત્યારે પાંશરુ છે.

અને એ ધનથી શત્રુજય અને ગિરનાર ઉપર અનેક મનોહર મંદિરોની રચના કરવામાં આવી.

માતા, પિતા અને બાઈ મહાદેવનાં નામ અમર બની ગયાં.

ધવલક્રપુર (અત્યારનું ધોળકા)ના રાજા વીરધવલ પાસે પુરોહિત સોમદેવનું ભારે માન. રાજાને જરૂર પડે ત્યારે એ આ પુરોહિત પાસે પોતાનું હૈયું ઉઘાડું મૂકે.

છેલ્લા કેટલાંક વરસથી રાજ્ય મુસ્લીમતમાં સપડાયું હતું, સામંતો ગાંડતા નહોતા અને ઘરમાં પણ કંકાસ બાગ્યો હતો. શું કરવું એ રાજા વીરધવલને સમજતું ન હતું.

એમાં વસ્તુપાળ અને તેજપાળ યાત્રા કરીને પાછા ફરતા

ધવલકપુરમાં આવી પહોંચ્યા. એમને પોતાનું ભાથ અજમાવવા માટે આ નગર ગમી ગયું, અને એ ત્યાં રોકાઈ ગયા.

ધીમેધીમે મોમદેવ માથે એમને ઝોળખાવુ થઈ. અને પત્ની તો એમની વચ્ચે મિત્રતાની ગાંઠ બંધાઈ ગઈ.

એ બન્ને ભાઈઓની ચાલુક્યજેવી બુદ્ધિ એઈને એકવાર મોમદેવને થયું; રાજ્યની લગામ આ બે બંધુઓને મોંપવામાં આવે તો બધી બાજુ ઠેકાણે આવી જાય.

પુરોહિતે રાજા વીરધવજને વાત કરી. વીરધવજને એ વાત ગમી ગઈ. પછી મોમદેવે તેજપાળને પૂછ્યું તો એણે વિચાર કરીને જવાબ આપવાનું કહ્યું.

તેજપાળે અનુપમાને વાત કરી તો એણે સજ્જાક આપી : આ તો ગત કહેવાય ! રાજા, વાલ્મીકે વાંદરા ત્રણે સ્વરખાં : રીઝેતો ન્યાહ કરી દે, અને ખીજેતો ગાંડનું પગ પડાવી લઈને ધાન ધાન અને પાન પાન કરી મૂકે ! માટે એની પહેલાંથી જ ચોખવટ કરી લેવી મારી !

“ આ માટે શું કરવું ? ” તેજપાળે પૂછ્યું.

“ રાજા વીરધવજને, એમની ગાત્રી જ્યનવદેવી માથે, આપણા આગણે જમવા નેતરો અને એમને ઉત્તમ ભેટ આપો ! એટલે એ આપણી નિયતિ અને આપણા મનની વાત આપનંતે લમણ જશે.” અનુપમાએ કહ્યું.

“ એથી શું ? ” તેજપાળે પૂછ્યું.

“ એથી તો બધી ચોખવટ કરવાનો વખત મળી જશે; અને આપણે સજ્જામન થઈ મોકીશું.”

રાજા વીરધવલ અને જયતલદેવી વસ્તુપાળ-તેજપાળને ત્યાંજમવા આવ્યાં. વસ્તુપાળે એમનું સ્વાગત કર્યું, અને તેજપાળ અને અનુપમાદેવીએ એમને લાવપૂર્વક ભોજન કરાવ્યું. ભોજન પછી અનુપમાદેવીએ રાણીને બહુમૂલો હીરાનો હાર અને કાનના હીરેજડ્યા અદ્ભુત કર્ણકૂલ ભેટ આપ્યાં. અને રાજાજીને પણ બહુ કીમતી ભેટ આપવા માંડી. પણ રાજાજીએ માનપૂર્વક એનો અસ્વીકાર કરીને રાજ્યનું મંત્રીપદ સ્વીકારવાનો આગ્રહ કર્યો.

રાજાની કીમતી ભેટો જોઈને રાજા-રાણી તો વિચારમાં પડી ગયાં. કેવો આઠો વલ્લિક! અને છતાં કેટલી બધી સંપત્તિ! આ તો જાણે તરણા જોયે ડુંગર!

તેજપાળને વાત કરવાનો અવસર મળી ગયો. એણે કહ્યું: “પ્રભુ! આપ તો રાજ્યના ધણી થાહો તે કરી શકો. એટલે કાલે કોઈ અમારી સંપત્તિ માટે આપને હરમાવે તો અમારી આબરૂય જાય અને સંપત્તિય જાય, માટે આપનું મંત્રીપદ લેતાં પહેલાં અમારી લક્ષ્મીને આપનું અભય મળવું ઘટે.”

રાજા વીરધવલ આ ભોજન અને ભેટનો મર્મ સમજી ગયા. એમણે તેજપાળે માથું તેવું અભય આપ્યું. અને તેજપાળ મંત્રી બની ગયા.

દોડા વળતમા જ એમણે રાજ્યને આજ્ઞાદ અને શક્તિ-શાળી બનાવી દીધું.

દેવી અનુપમાના શાણપણે રાજા અને મંત્રી બન્નેને નચિંત બનાવી એકરસ બનાવી દીધા.

એક વાર ખગર આબ્યા કે ગોપ્રકપુરનો ઘુસૂઝ માથાભારે બની ગયો છે, અને લૂંટારુનો ધધો લઈ બેઠો છે. કોઈ વેપારીનો વેપાર સલામત નથી. કોઈ વણઝારાની વણઝાર પણ સુરક્ષિત નથી. એ તો મનફાવે તેને રંજાડે છે, મનફાવે તેને લૂંટે છે અને મનફાવે તેનો વધ પણ કરે છે !

રાજા વીરધવસે એને આવાં કાર્યો જ ધ કરવા કહેજી મોકલ્યું તો ધુધૂસે ઉપરથી રાજાને માટે કાજળ અને કાંચળીની ભેટ મોકલી !

વીરધવસને આ અપમાન હારોહાર લાગી ગયું. રાણી જ્યનલદેવી પામેથી દેવી અનુપમાને આ વાતની ખગર પડી. એને ધયું કે આ તો રાજ્યભક્તિનો ખરેખરો અવમર ! આમાં તો રાજ્યની આખરૂંથ મથવાશે અને પ્રજાના જાન-માલની રક્ષા પણ થશે. આવો અવસર કેમ ચુકાય ?

વીરધવસે મંત્રી તેજપાલની સલાહ માગી : “આ માટે કેને મોકલીએ ? આ દુશ્મનને તો તરત જ હામવો ઘટે.”

મંત્રી પણ વિચારમાં પડી ગયા : આવા બેકાશ બનેલા વૈરીને કેવી રીતે નાથવો ?

વાત નીકળતાં દેવી અનુપમાએ કહ્યું : “આમાં વિચારવાનું શું ? આ તો રાજ્યનું લૂણ હલાવ કરવાનો પ્રસંગ, એમા બીજાને મોકલે ન ચાલે; આમાં તો શૂરાતન અને બુદ્ધિબળ બેય બેઈએ. એટલે આ તો આપનું જ કામ !”

તે દિવસે મંત્રી તેજપાલને અનુપમાદેવીનાં નવા રૂપે દર્શન

થયાં. એ સમન્ત્યા કે અનુપમા એ જેમ શાણી વણિકપુત્રી છે, એમ એનામાં ક્ષત્રિયાણીનું વીરત્વ પણ થયું છે. નહીં તો પોતાના પતિને રણવાટે વિદાય આપવાની કેળુ હામ કરે ?

અને મંત્રી તેજપાળ સ્વયં ધુધૂલની સાથે ચડી ગયા; અને એને કાષ્ઠપિંજરમાં જીવતો પકડીને લાવ્યા.

આ બધા સમય દરમ્યાન અનુપમાએ એક તપસ્વિની જેણું આકરુ જન પાળ્યું હતું, જાણે એ મનોમન સ્વામીની સાથે સાથે યુદ્ધભૂમિમાં જ ન હોય !

અનુપમાની શૂરા સલાહે મંત્રી તેજપાળની રાજ્યલક્ષિત ઉપર યશકલગી ચડાવી દીધી.

એક દિવસ ઘરના મહેતા મુંજલે મંત્રી તેજપાળને વિચિત્ર સવાલ પૂછ્યો : “ મંત્રીજી ! આપ રાજ ટાડું જમો છો કે ભાનું ? ”

મંત્રીએ તો વાત કાને ન ધરી. પણ મહેતાએ તો ફરી ફરીને એ જ નવાલ પૂછ્યા કર્યો, ત્યારે મંત્રીને થયું કે આ કેઈ ગામડિયો લાગે છે, કે આવો અણસમજી પ્રશ્ન પૂછ્યા કરે છે.

પણ પેલાએ તો પોતાની વાત ચાલુ જ રાખી, એટલે છેવટે મંત્રીએ એનો મર્મ પૂછ્યો.

મુંજલે કહ્યું : “ અત્યારે આપ જે કાંઈ વૈભવ ભોગવો છો, એ તો આપની પહેલાંના જન્મની કમાણી છે. હવે આગળને માટે કંઈ નહીં કરો ? આ તો ચુરુજીએ આપને ચેતવવા આ વાત કહેવરાવી છે ! પછી આપની વાત આપ જાણો ! ”

એક વાર ખબર આવ્યા કે ગોધિકપુરનો લુલ્લ માથાભારે બની ગયો છે, અને લૂંટારુનો ધંધો લઈ બેઠો છે. કેઈ વેપારીનો વેપાર સલામત નથી. કેઈ વણજારાની વણજાર પણ સુરક્ષિત નથી. એ તો મનફાવે તેને રંજાડે છે, મનફાવે તેને લૂંટે છે અને મનફાવે તેનો વધ પણ કરે છે !

રાજા વીરધવલે એને આવાં કાર્યો ખંધ કરવા કહેણું મોકલ્યું તો ધુધૂલે ઉપરથી રાજાને માટે કાજળ અને કાંચળીની ભેટ મોકલી !

વીરધવલે આ અપમાન હાંડોહાડ લાગી ગયું. રાણી જ્યોતલદેવી પાસેથી દેવી અનુપમાને આ વાતની ખબર પડી. એને થયું કે આ તો રાજ્યભક્તિનો ખરેખરો અવસર ! આમાં તો રાજ્યની આબરૂ સચવાશે અને પ્રજાના જન-માલની રક્ષા પણ થશે. આવો અવસર કેમ ચુકાય ?

વીરધવલે મંત્રી તેજપાલની સલાહ માગી : “ આ માટે કેને મોકલીએ ? આ દુશ્મનને તો તરત જ હામવો ઘટે.”

મંત્રી પણ વિચારમાં પડી ગયા : આવા બેદાશ બનેલા વૈરીને કેવી રીતે નાથવો ?

વાત નીકળતાં દેવી અનુપમાએ કહ્યું : “ આમાં વિચારવાનું શું ? આ તો રાજ્યનું લૂણ હલાવ કરવાનો પ્રસંગ, એમાં બીજાને મોકલે ન ચાલે, આમાં તો શૂરાતન અને શુદ્ધિબળ બિંધે એઈએ એટલે આ તો આપનું જ કામ ! ”

તે દિવસે મંત્રી તેજપાલને અનુપમાદેવીનાં નવા રૂપે દર્શન

થયાં. એ સમજ્યા કે અનુપમા એ જેમ ચાલુ વણિકપુત્રી છે, એમ એનામાં ક્ષત્રિયાણીનું વીરત્વ પણ લયું છે. નહીં તો પોતાના પતિને રણવાટે વિદાય આપવાની કેણુ હામ કરે ?

અને મંત્રી તેજપાળ સ્વયં ધુધૂલની સામે થડી ગયા; અને એને કાષ્ઠપિંજરમાં જીવતો પકડીને લાંબ્યા.

આ બધા સમય દરમ્યાન અનુપમાએ એક તપસ્વિની જેવું આકરુ મન પાળ્યું હતું, જાણે એ મનોમન સ્વામીની સાથે સાથે સુદૃઢભૂમિમાં જ ન હોય !

અનુપમાની શૂરા સલાહે મંત્રી તેજપાળની રાત્ર્યલક્ષિત ઉપર યશકલગી થકાવી દીધી.

એક દિવસ ઘરના મહેતા મુંજલે મંત્રી તેજપાળને વિચિત્ર સવાલ પૂછ્યો “ મંત્રીજી ! આપ રોજ ટાકું જમો છો કે જાનું ? ”

મંત્રીએ તો વાત કાને ન ધરી. પણ મહેતાએ તો ફરી ફરીને એ જ નવાલ પૂછ્યા કર્યો, ત્યારે મંત્રીને થયું કે આ કોઈ ગામડિયો લાગે છે, કે આવો અણસમજી પ્રશ્ન પૂછ્યા કરે છે.

પણ પેલાએ તો પોતાની વાત ચાલુ જ રાખી, એટલે છેવટે મંત્રીએ એનો મર્મ પૂછ્યો.

મુંજલે કહ્યું : “ અત્યારે આપ જે કાંઈ વૈભવ ભોગવો છો, એ તો આપની પહેલાંના જન્મની કમાણી છે. હવે આગળને માટે કંઈ નહીં કરો ? આ તો ગુરુજીએ આપને ચેતવવા આ વાત કહેવરાવી છે ! પછી આપની વાત આપ જાણો ! ”

દેવી અનુપમા તરત જ વાતનો મર્મ પામી ગયાં અને પતિ-પત્ની બન્ને વધારે ધર્મપરાયણ બની ગયાં.

પછી તો એમને આંગણે સાધુ-સંતોની ભારે ભીડ જામવા લાગી, પણ દેવી અનુપમા તો ન કહી થાકે કે ન કહી કંટાળે. એ તો સૌને આદરપૂર્વક હોંશેહોંશે બિશ્વા આપે. અને જેમ વધુ સંતો આવે એમ વધુ આનંદ અને વધુ ધન્યતા અનુભવે.

એક દિવસ મંત્રી તેજપાળ ત્યાં ગેઠા હતા અને અનુપમા દેવી સાધુઓને બિશ્વા આપતાં હતાં. એવામાં સાધુઓને નમસ્કાર કરવા જતાં એમના હાથમાંની ધીની ભરેલી મોટી વાલી હાથમાંથી સરી પડી : બધું ધી મંત્રીના શરીર ઉપર !

મંત્રીજીનાં કપડાં અને આખું શરીર ધીથી તરબોળ થઈ ગયાં ! એ તો રાતાપીળા થઈ ગયા, એમને ધી ઢાળાયાનું અમંગળ થયું લાગ્યું.

પણ દેવી અનુપમાએ હસીને કહ્યું : “ આમાં આકેળા થવાનું શું કારણ છે? આવો ઘૂત-અભિષેક તો માગ્યોય ન મળે ! ”

મંત્રી તેજપાળ શરમાઈ ગયા.

એક દિવસ ગુરુ નાગેને મહામંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પાસે અર્જુન(આણુ)વીર્યનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું, અને મંત્રી વિમળશાહે જાંધાવેલ જિનપ્રાસાદનાં ખૂણ વખાણ કર્યા.

મંત્રી વસ્તુપાળ હવે વૃદ્ધાવસ્થાની નજીક પહોંચ્યા હતા.

એમણે વિચાર્યું : અત્યાર સુધી અઢગક ધન કમાયા અને સુકૃતોમાં એનો વ્યય પણ થયો કર્યો; પણ હજી સ્વર્ગવાસી મોટા ભાઈ લૂણિગતું નામ અમર કરવું બાકી છે. એના નામની એક વસહિકા (મંદિર) અશુદ્ધિગિરિ ઉપર બંધાવીને ધન અને જન્મ જન્મે સફળ કરીએ.

મંત્રીએ તેજપાળને વાત કરી. તેણે તરત જ એ વાતને વધાવી લીધી.

દેવી અનુપમાને પૂછ્યું તો એ તો રાજરાજ થઈ ગયાં. અને તરત જ નિર્ણય લેવાઈ ગયો. પછી તો વાર રી હતી? એ કામને પૂરું કરવાની જવાબદારી તેજપાળને મોંપવામાં આવી, એમાં સાથે અનુપમાદેવી તો ખરાં જ.

વડીલ ભાઈની આજ્ઞા અને આવું ધર્મકાર્ય, એટલે મંત્રી તેજપાળ તરત જ ચંદ્રાવતીના રાજા ધારાવર્ષદેવને મળ્યા અને ગુલ મુહૂર્તે મંદિરના કામનો આરંભ થઈ ગયો.

મંદિર પણ એવું બનાવવું કે કળાદેવી ત્યાં સાક્ષાત્ અવતાર ધારણ કરે, અને જોનાર બે ઘડી જોઈ રહે!

કામ શરૂ તો થયું, પણ એમાં ધારી ઝડપ ન આવી. મહામંત્રી વસ્તુપાળ તો આ માટે જાણે અધીરા બની ગયા હતા—રજોને જિંદગી પૂરી થાય અને આદર્શાં અધૂરાં રહી જાય! કાચા કુંભ કાયાનો શો ભરોસો?

એ તો રોજ તેજપાળને પૂછ્યા જ કરે છે. એક દિવસ એમને થયું : અહીં બેઠા બેઠા વાતો કર્યે કામ નહીં થાય. અને એમણે તેજપાળને બોલે ત્યાં જઈને તપાસ કરવા અને કામમાં હીલ કેમ થાય છે તેનું કારણ શોધવા આજ્ઞા કરી.

નાથે મલાઈ-વિચારણા માટે અનુપમાદેવીને પણ લઈ જવા કહ્યું.

મહામંત્રીને અનુપમાદેવી ઉપર ભારે આસ્થા હતી.

બન્ને તન્ત જ આણુ પહોડ ઉપર જઈ પહોંચ્યાં.

તેજપાળે જોયું કે આટલા બધા દિવસો ગયા, અને હજી તો માત્ર મંદિરનો ગર્ભમંડપ જ તૈયાર થયો હતો. આ રીતે કામ ચાલે તો એ ક્યારે પૂરું થાય ? આનો ઉપાય શું કરવો એની ચિંતામાં જ એ તો રૂબી ગયા.

એક દિવસ મંત્રી તેજપાળ મંદિરમાં પ્રભુની પૂજા કરતા હતા, અને બહાર દેવી અનુપમા મુખ્ય શિલ્પકાર શોભનની નાથે વાત કરતા હતા એમને પણ પોતાના જ્યેષ્ઠ વસ્તુપાળની ઈછા વિના વિલંબે પૂરી કરવાની ભારે ચિંતા રહેતી હતી.

એમણે શોભનને આટલા વિલંબનું કારણ પૂછ્યું.

શોભનને પણ લાગ્યું કે હવે મન મૂકીને વાત કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે એણે કહ્યું : “સ્વામિની ! આ પર્વત ચડવો બહુ આકરો છે સવારે ટાઢને લીધે શિલ્પીઓ કામ કરી શકતા નથી કામ જરાક શરૂ કર્યું ન કર્યું ત્યાં બધા બૂખ્યા થઈ જાય છે અને રાધવાના કામમાં પડી જાય છે. ખાધું ન ખાધું અને કામે વળગ્યા ત્યાં તો પાછી માંજની ટાઢ હાથ-પગ અને હાડને ધીજવી નાખે છે. એમાં વળી ખાવાનું પણ રનકસ વગરનું—જેવો પગાર મળે, એવો જ ખોરાક મળે ને ! આ બધાને લીધે કામમાં દીલ થવા કરે છે અને એમાં ધાર્યો વેગ આવી શકતો નથી.”

અનુપમાદેવી તરત જ વાતનો મર્મ પામી ગયાં.

મંત્રી તેજપાળ પૂજા કરતા કરતા આ વાત સાંભળતા

હતા. એમણે આવીને શોભનને પૂછ્યું : “ શોભનદેવ, તમે વાત કરતા હતા ? ”

પણ પછી તો શોભનને જવાબ દેવાની જરૂર ન પડી. વચ્ચેથી અનુપમાદેવીએ જ વાત ઉપાડી લઈને કહ્યું : “ સ્વામી ! દિવસ અને રાતનું કામ કરનાર જુદા જુદા શિદ્ધીઓ રાખે; બધાને પૌષ્ટિક અને રુચિકર ભોજન મળી રહે એ માટે ભોજનાલય ચાલુ કરે, બધા શિદ્ધીઓના શરીર સ્વસ્થ અને સ્ફૂર્તિવાળાં રહે એ માટે એમને મર્દન અને સ્નાન કરાવનાર માણસો રોકે, અને બધાને પૂરતું વેતન આપે. આ તો દેવમંદિરનું કામ ! કોઈનું મન દુભાય એવું કંઈ પણ ન થવું ઘટે ! જેમાં સૌ રાજ્ય એમાં જ દેવ રાજ્ય ! ”

મંત્રી તેજપાળ તો અનુપમાદેવીની આ ઉદારતા, ધર્મપરાયણતા અને દીર્ઘદષ્ટિને અભિનંદી રહ્યા. આવી ઘરનાર મેળવવામાં એ ધન્યતા અનુભવી રહ્યા.

તરત જ અનુપમાદેવીની સૂચનાઓનો અમલ કરવામાં આવ્યો; અને ઘોડાકંઠવખતમાં જ આણુગિરિરાજ ઉપર નેમિનાથ ભગવાનનો દેવભિમાન જેવો લ્હણિયવસહી નામે મનોહર, કળામય અને ભવ્ય ગ્રાસાદ તૈયાર થઈ ગયો.

મહામંત્રી વસ્તુપાળના મનોરથ સફળ થયા.

વખત પાકે અને પાંદડું ખરી પડે.

પોતાનો મમય થઈ ગયો અને અનુપમ અનુપમાદેવી, મોને વિલાપ કરતાં મૂકીને, અનુપમ મારે આંધ્યાં ગયાં !

રાજદરબાર જેવું બહુભાદ્યું ઘર એમના વગર મૃતું સૂતું બની ગયું. જાણે કુટુંબનો આત્મા જ ઊડી ગયો હતો !

મહામંત્રી વસ્તુપાળને તો પોતાની એક જાંય કપાઈ ગયા જેવી વેદના થઈ.

અને મંત્રી તેજપાળના શોક અને સંતાપને તો કોઈ મીમા જ ન રહી. એને તો અનુપમા વગરનું હવન જ અકારુનું થઈ પડ્યું. એની આંખનાં આંધુ તો મુકાતાં જ ન હતાં.

એક દિવસ અનુપમાથી છુટકારો મેળવવા રથવાયા બનીને રુદન કરનાર મંત્રી તેજપાળ આજે પત્નીના વિયોગમાં બૂરી રહ્યા હતા.

દેવી અનુપમાનું હવન અને મૃત્યુ કૃતાર્થ બની ગયું. બધા મંત્રી તેજપાળને બહુ બહુ રીતે સમજાવે છે; પણ એનું મન કોઈ રીતે માનતું નથી. એને મન તો આખો સંમાર સૂનો બની ગયો છે. એનું અંતર અનુપમા...અનુપમા...અનુપમાના નામના જ પડયા પાડી રહ્યું છે.

એ પડયા જાણે તેજપાળ અને અનુપમાના અનુપમ દાંપત્યની પ્રશસ્તિ બની ગયા.

એ કલ્યાણગામી દાંપત્યે ગુજરાતનું ગૌરવ વધાયું અને કંઈક હવેનું કલ્યાણ કર્યું.

પ્રત્ય એ વિરહ દાંપત્ય !

[સમાપ્ત]

